

Kansalliskielten historiallinen, kulttuurinen
ja sosiologinen tausta

Nationalspråkens historiska, kulturella
och sociologiska bakgrund

Työryhmämuistio
Kielilakikomitea 2000

Kansalliskielten historiallinen, kulttuurinen ja sosiologinen tausta

Kansalliskielten historiallista, kulttuurista ja sosiologista taustaa tarkastellaan sekä aikaisemman kielellisen tilanteen että lähihistorian tapahtumien valossa. Ensiksi kuvataan suomen ja ruotsin kielen asemaa ennen Suomen itsenäistymistä ja tarkastellaan kielilain syntymisen edellytyksiä sekä kielilakiin tehtyjä muutoksia. Toiseksi valotetaan ruotsin kielen ja suomenruotsalaisuuden asemaa suomalaisessa kulttuurissa. Kolmanneksi käsitellään kaksikielisyyttä suomalaisen yhteiskunnan näkökulmasta ja pohditaan kaksikielisyyden roolin muuttumista oloissamme. Neljänneksi kuvataan suomen ja ruotsin kielten asemaa suomalaisessa koulujärjestelmässä sekä valotetaan niiden asemaa yliopistomaailmassa. Viidenneksi käsitellään lyhyesti Ahvenanmaan kielioloja ja muiden kielten asemaa Suomessa. Lopuksi pohditaan eräitä nykypäivän tendenssejä, joilla on vaikutusta kummankin kielen asemaan suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kielten historiallista, kulttuurista ja sosiologista taustaa pohtinut työryhmä vastaa lopullisesta tekstistä yhdessä. Pohjatekstejä ovat laatineet sekä ryhmän jäsenet että eräät ulkopuoliset asiantuntijat. Historiaa koskevat osuudet ovat kirjoittaneet Markku Tyynilä, Mikael Reuter ja Paulina Tallroth. Koulujärjestelmää koskevan tekstin tekijä on Jukka Sarjala, yliopisto-oloista on kirjoittanut Paulina Tallroth. Suomenruotsalaisuutta käsittelee Christian Brandt, kaksikielisyyttä ja sen ehtoja Marika Tandefelt. Ahvenanmaata ja kaksikielisiä avio- ja avoliittoja koskevat osuudet on laatinut Paulina Tallroth. Muiden kielten asemasta ja kielikylvystä on kirjoittanut Pirkko Nuolijärvi. Euroopan unionin vaikutuksesta on kirjoittanut Markku Tyynilä. Yhteenvedon ja päätelmät ovat laatineet Pirkko Nuolijärvi ja Paulina Tallroth.

I KANSALLISKIELTEN KEHITYS HISTORIAN VALOSSA NATIONALSPRÅKENS UTVECKLING I HISTORIENS LJUS	
1.	KANSALLISKIELTEN HISTORIAA / NATIONALSPRÅKENS HISTORIA5
1.1.	Yksi kansa, kaksi kieltä5
1.2.	Kieliolot Ruotsin aikana5
1.3.	Suuriruhtinaskunnan aika ja suomalaisen identiteetin synty6
1.4.	Säädösten ja valtiopäiväasiakirjojen kieli7
1.5.	Pyrkimykset suomen kielen aseman virallistamiseksi8
1.6.	Tie suomen ja ruotsin kielen yhdenvertaisuuteen9
2.	NATIONALSPRÅKENS UTVECKLING I BÖRJAN AV 1900-TALET KANSALLISKIELTEN KEHITYS 1900-LUVUN ALUSSA 12
2.1.	Tidigt 1900-tal: finskan tar över..... 12
2.2.	Regeringsformen 1919 och språklagen 1922 13
3.	KIELILAKIIN TEHDYT MUUTOKSET 15 ÄNDRINGAR I SPRÅKLAGEN
II KANSALLISKIELET KOULUTUKSESSA JA SIVISTYKSESSÄ NATIONALSPRÅKEN I UTBILDNING OCH I KULTUR	
4.	KANSALLISKIELET SUOMEN KOULUJÄRJESTELMÄSSÄ NATIONALSPRÅKEN I FINLANDS SKOLSYSTEM 18
4.1.	Rinnakkaiskoulun aika 18
4.2.	Peruskoulu 19
4.2.1.	Peruskoulun kieliohjelma 19
4.2.2.	Äidinkieli kansakoulussa/peruskoulussa 21
4.2.3.	Kunnan velvollisuus ylläpitää vähemmistökielistä kansakoulua/peruskoulua 21
4.3.	Lukio 1970–2000 21
4.4.	Ammatillinen koulutus 1970–2000 22
4.5.	Koulu-uudistuksen vaikutus kielten opiskeluun 22
4.6.	Kansalliskielet ja ylioppilastutkinto 22
4.6.1.	Ylioppilastutkinnon kehitys 1852–2000 22
4.6.2.	Ylioppilastutkinnon rakennekokeilu 24
4.7.	Ruotsinkielisen opetuksen hallinto 25
4.7.1.	Keskusvirasto 25
4.7.2.	Aluehallinto 27
4.7.3.	Kunnallinen kouluhallinto 27
5.	YLIOPISTOYHTEISÖ / UNIVERSITETSGEMENSKAPEN 28
III KAKSIKIELISEN SUOMEN OMAISPIIRTEITÄ / SÄRDRAG FÖR DET TVÅSPRÅKIGA FINLAND	
6.	DEN FINLANDSSVENSKA KULTUREN / SUOMENRUOTSALAINEN KULTTUURI 31
6.1.	Kulturbegreppet 31
6.2.	Syntesperspektivet 31
6.3.	Historisk infallsvinkel 33
6.4.	Finskt och svenskt 33
6.5.	Sammanfattning 34
7.	TVÅSPRÅKIGA I FINLAND / SUOMEN KAKSIKIELISET 36
7.1.	Inledning 36
7.2.	Några allmänna utgångspunkter 36
7.3.	Några finländska utgångspunkter 38

7.4. Den tvåspråkige finländaren.....	39
7.4.1. Uppkomsten av tvåspråkighet på individnivå	39
7.4.2. Att växa upp till tvåspråkighet	41
7.5. Spår av språkkontakt	43
7.6. Den mångfasetterade finländska tvåspråkigheten.....	46
7.7. Sammanfattning.....	47
8. AHVENANMAAN ERITYISASEMA / ÅLANDS SÄRSTÄLLNING.....	48
8.1. Johdanto.....	48
8.2. Ahvenanmaan asema Ruotsin ja Venäjän aikana	48
8.3. Suomen itsenäisyyden aika ja Ahvenanmaan itsehallinnon synty.....	49
8.4. Valtion viranomaisten toiminta Ahvenanmaalla	50
8.5. Ahvenanmaan suomenkielisen vähemmistön suoja	50
IV LÄHIHISTORIAA JA NYKYPÄIVÄÄ / NYARE HISTORIA OCH NUTID	
9. MUIDEN KIELTEN ASEMA SUOMESSA ANDRA SPRÅK I FINLAND OCH DERAS STÄLLNING.....	51
9.1. Kielten asema laissa.....	51
9.2. Suomen kielitilanne 2000-luvun alussa	51
9.3. Kielten alueellinen jakautuminen ja äidinkielen läsnäolo	52
10. KAKSIKIELISEN SUOMEN NYKYISIÄ KEHITYSSUUNTIA AKTUELLA UTVECKLINGSTENDENSER I DET TVÅSPRÅKIGA FINLAND.....	57
10.1. Johdanto.....	57
10.2. Kielirajan ylittävät liitot	57
10.3. Kielikylpy – tapa vahvistaa suomalaista kaksikielisyyttä	58
10.4. EU:n jäsenyyden vaikutus Suomen kansalliskieliin	59
V PÄÄTELMÄT / SLUTSATSER	
11. KANSALLISKIELTEN TAUSTA / NATIONALSPRÅKENS BAKGRUND	61
11.1. Tiivistelmä	61
11.2. Päätelmiä	63
11.3. Sammanfattning.....	64
11.4. Slutsatser.....	66

I KANSALLISKIELTEN KEHITYS HISTORIAN VALOSSA

1. KANSALLISKIELTEN HISTORIAA

1.1. *Yksi kansa, kaksi kieltä*

Kansalliskieliä sekä oikeutta omaan kieleen ja kulttuuriin koskeva perustuslain 17 §:n säännös hyväksyttiin uutta perustuslakia säädettäessä tavallaan itsestäänselvytenä. Tämä kuvaa sitä tasapainoa ja sovinnollisuutta, joka nykyisin vallitsee Suomen kansalliskielten, suomen ja ruotsin, välillä. Säännös perustuu kansalliskielten osalta vuoden 1919 hallitusmuodon 14 §:ään. Hallitusmuodon kielipykälän syntyvaiheisiin liittyi paljon kiistoja ja erimielisyyksiä, ja esimerkiksi pykälän 1 momentti, jonka mukaan suomi ja ruotsi ovat Suomen kansalliskielet, sisältyi vasta neljänteen eduskunnalle annettuun hallituksen esitykseen. Kysymys suomen ja ruotsin asemasta oli jo pitkään ennen hallitusmuodon säätämistä ja on ollut useasti sen jälkeenkin kiistojen aiheena, kunnes sotien jälkeen on päästy nykyiseen tasapainotilaan.

Menneiden kieliriitojen aikana on kieli usein saatettu rinnastaa kansallisuuteen ja rotuun, eivätkä rassistiset näkemyksetkään ole olleet harvinaisia Suomen kansalliskielten historiassa. Nykyisessä tutkimuksessa kyseenalaistetaan kuitenkin valtaosa aikanaan tieteen nimissä esitetyistä rotuopeista. Nykyisin tunnustetaan, että ihmisen geneettiset ominaisuudet ovat eri asia kuin hänen äidinkiensä. Suomen kieli on itäistä alkuperää ja suomalaisten geeniperimä valtaosaltaan läntistä. Myös ruotsinkieliset suomalaiset, niin sanotut suomenruotsalaiset, ovat geneettisesti suomalaisia eivätkä ruotsalaisia.

Viime vuosikymmenten tutkimus on päätenyt käsitykseen, että suomalaisten esivanhempia on asunut Suomessa 9 000–10 000 vuotta. Vuosituhansien aikana Suomeen on muuttanut väestöä eri ilmansuunnista. Suomalais-ugrilaiset alkoivat tulla Suomeen noin 3000 ennen ajanlaskun alkua, ja heidän kielensä tuli vallitsevaksi, joskin entiset, unohtuneet kielet ovat jättäneet jälkiä suomen kieleen. Myös Skandinaaviasta ja muilta germaanisilta alueilta on tullut asukkaita Suomeen tuhansien vuosien aikana, joskin nykyisen ruotsinkielisen asutuksen arvioidaan saaneen alkunsa 1100–1200 -luvuilla.

1.2. *Kieliolot Ruotsin aikana*

Ruotsin aikana 1100–1300-luvulta vuoteen 1809 Suomi muodostui elimelliseksi osaksi Ruotsin valtakuntaa. Mitään erityisasemaa sillä ei ollut, joskin se heraldisesti ja aika ajoin hallinnollisestikin miellettiin omaksi alueekseen. Valtakunnan ja lakien kieli oli ruotsi, joskin 1200-luvun puolivälistä 1300-luvun puoliväliin oikeudenkäytön ja hallinnon kielenä oli useimmiten latina ja unionikautena tanska valtasi alaa hallinnon kielenä. Suomea käytettiin käytännön tarpeiden vaatiessa, mutta virallista asemaa sillä ei ollut. Esimeriksi Ruotsin katolinen kirkko edellytti vuodesta 1441, että Pater Noster, Ave Maria ja Credo luettiin sunnuntaisin kirkossa kansankielellä, ja esimerkiksi 1400-luvun loppuvuosina pyrittiin siihen, että suomalaisseuduille nimitettiin papeiksi suomea taitavia miehiä.

Viikinkiajalla ruotsia kirjoitettiin riimukirjaimin. Latinalainen kirjoitus alkoi syrjäyttää riimukirjoituksen 1200-luvun alusta lähtien. Suomen kirjakielelle laski 1500-luvun keskivaiheilla perustan Mikael Agri-

cola, jonka ensimmäinen julkaisu oli ”Abckiria” (1538 tai 1545). Kuitenkin jo ennen Agricolaa on ollut suomenkielisiä kirkollisia ja hallinnollisia tekstejä, ja jo Agricolan aikana oli muitakin suomen kielen kirjoittajia. Ensimmäinen lainsuomennos oli Martinus Olauin laatima Kristoferin maanlain suomennos 1580-luvun paikkeilta. Tätä suomennosta kuten myöhempiäkään ei painettu. Sen sijaan ilmestyi 1600-luvulla suomeksi erinäisiä asetuksia, kuten Kustaa II Aadolfin sota-artiklat 1642 ja vuoriteollisuutta ja kaivostyötä koskeva privilegioasetus 1643. Ensimmäinen suomeksi ilmestynyt lakikirja oli 1759 ilmestynyt vuoden 1734 lain suomennos.

Ruotsin aikana Suomen muu kuin ruotsinkielinen aatelisto ja osin porvaristokin omaksui ruotsin kielen. Suomenkielinen väestö kasvoi merkittävästi 1700-luvun jälkipuolella, ja suomen talonpoikien edustajat esittivät valtiopäivillä useita vetoamuksia tulkki- ja kääntämisyjärjestelyistä valtiopäivätyössä sekä suomen kielen taidon huomioon ottamisesta Suomen virkoja täytettäessä. Vuonna 1640 perustetun Turun akatemian kieli oli oppineiden kieli latina, mutta luentoja saatettiin pitää ja opinnäytteitä julkaista myös ruotsiksi. Väitöskirjoihin liitetyissä omistuksissa ja onniteluissa sekä akateemisissa tilaisuuksissa esitetyissä puheissa ja runoissa käytettiin muitakin kieliä, myös suomea. Turun akatemian piirissä virisi 1700-luvun lopussa kiinnostus Suomen kansaan, kulttuuriin ja kieleen. Tämä *fennofiliaksi* kutsuttu varhainen suomalaisuusliike on henkilöitynyt Henrik Gabriel Porthaniin, joka kuitenkin suhtautui lojaalisti Ruotsin valtakuntaan ja arvioi, että suomen kieli oli kulttuurin levitessä kokonaan häviävä, niin kuin Länsi-Suomen kehityksestä jo voitiin nähdä.

Edellytykset suomen kielen aseman vahvistumiselle syntyivät Suomen tultua 1809 liitetyksi Venäjän valtakuntaan erillisesti hallittuna suuriruhtinaskuntana. Niin sanotun Vanhan Suomen tultua liitetyksi ”Uuteen Suomeen” suomea puhuvien osuus Suomen suuriruhtinaskunnassa oli noin 87 % (noin 870 000), kun heidän osuutensa Ruotsin valtakunnassa oli 1800-luvun alussa ollut noin 22 %.

1.3. Suuriruhtinaskunnan aika ja suomalaisen identiteetin synty

Venäjään liitetyssä Suomen suuriruhtinaskunnassa ruotsi pysyi virka- ja hallintokielenä. Jonkin verran yleistäen voidaan Suomen asukkaiden kielisuhteita kuvata niin, että säätyläiset puhuivat ruotsia ja rahvas suomea ja ruotsia. Suomessahan oli vanhastaan myös ruotsinkielistä väestöä ja suuriruhtinaskuntaan kuuluva Ahvenanmaa oli ruotsinkielinen. Suomalaiset säilyttivät vanhat säätyerioikeutensa, lakinsa ja uskontonsa, jotka yhdistivät Suomen entiseen emämaahan. Suomen kielen suosiminen oli yksi keino, jolla suomalaisia voitiin kiinnittää uuteen hallitusvaltaan ja etäännyttää Ruotsista. Keisari Aleksanteri I näki paljon vaivaa voittaakseen puolelleen myös talonpojat, jotka viimeisinä olivat jatkaneet vastarintaa miehittäjiä kohtaan. Aleksanteri I:n Porvoon valtiopäivillä antama hallitsijanvakuutus käännettiin ruotsiksi ja suomeksi sekä sijoitettiin nähtäville maan kaikkiin kirkkoihin, ja Suomen ensimmäinen ”oma laki”, hallituskonseljin ohjesääntö, julkaistiin sekä ruotsin että suomen kielellä.

Vuonna 1809 luotu valtiollinen Suomi, joka saman vuoden syyskuussa tehdyn Haminan rauhan ja 1812 tapahtuneen Vanhan Suomen liittämisen myötä sai maantieteelliset rajansa, ei vielä 1809 ollut valtio, mutta 1917 Suomen itsenäistyessä ei ollut epäilyksiäkään siitä, että Suomi jo ennen sitä oli ollut oma valtionsa. Suuriruhtinaskunnan aika merkitsi suomalaisen identiteetin sekä ”Suomen syntyä” niin poliittisessa kuin aatehistoriallisessa mielessä. Suomen valtiollinen, kulttuurinen ja taloudellinen kehittyminen nykyaikaiseksi valtioksi ei ollut mikään kielikysymys, vaan muutos koski yhtä lailla niin suomen- kuin ruotsinkielistäkin väestönosaa. Tätä kehitystä on vaikeata tai jopa mahdotonta tarkastella suomen ja ruotsin *kielen* historiana, koska kehitys vain vähäiseltä osaltaan on ollut ”kielestä kiinni”. Suomen suurmiehistä esimerkiksi J.L. Runeberg ja Z. Topelius loivat teoksensa ruotsin kielellä,

Elias Lönnrot taas ”Kalevalan” ja ”Kantelettaren” ja Aleksis Kivi teoksensa suomeksi. J.V. Snellman kirjoitti enimmäkseen ruotsiksi, mutta myös suomeksi. Silti ei voida kiistää, että he kaikki vahvistivat nimenomaan *suomalaista* identiteettiä.

Suomen suuriruhtinaskunnan hallinto- ja sivistyskielenä oli aluksi yksin ruotsin kieli. Pietariin lähetettävät esitykset kuitenkin oli keisarille käännettävä ranskaksi tai venäjäksi. Ruotsin asema sivistyskielenä vahvistui aina 1800-luvun lopulle asti, joten suomen ja ruotsin kielen aseman lainsäädännölliset ja hallinnolliset muutokset koskivat lähinnä suomen kieltä. Tässä yhteydessä ei laajemmin tarkastella venäjän kielen asemaa. Venäjän kieli ei missään vaiheessa saanut suuriruhtinaskunnassa sellaista asemaa, joka olisi mitenkään vastannut ruotsin kielen asemaa Ruotsin aikana. Tosin jo vuodesta 1818 vaadittiin Suomessa virkauralle hakeutuvilta todistus venäjän kielen taidosta. Vuodesta 1824 sitä ei enää vaadittu tulevilta papeilta, joilta sen sijaan vaadittiin suomalaisiin seurakuntiin pääsyä varten suomenkielinen kirjoituskoe. Myöhemmin venäjän kielen vaatimuksia edelleen lievennettiin ja tilalle asetettiin vaatimuksia suomen kielen taidosta.

Vaikka yliopiston kieli vuoden 1852 statuutteihin saakka oli latina, oli myös ruotsin kielen asema sikäli itsestään selvä, että virkatutkintoihin ei kuulunut vaatimusta *ruotsin* taidosta – se osoitettiin opintojen yhteydessä suoritettavalla *äidinkielen* kirjoituskokeella – vaan venäjän ja sittemmin suomen kielen taidosta. Vastaavasti ruotsin kieli ei aluksi kuulunut yliopistollisiin oppiaineisiin, kuten eivät uudet kielet yleensäkään. Vuonna 1828 perustettiin yliopistoon suomen kielen lehtorin virka ja vuonna 1850 suomen kielen ja kirjallisuuden professorin virka sekä 1893 suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorin virka. Vastaavasti oli yliopistossa vuodesta 1828 ylimääräinen ja 1841 varsinainen venäjän kielen professori. Ruotsin kielen ja kirjallisuuden ensimmäinen professuuri, joka sekin oli ylimääräinen, perustettiin vasta vuonna 1878, ruotsin kielen lehtorin virka 1890 ja pohjoismaisen filologian professorin virka 1908. Lainopilliseen tiedekuntaan perustettiin 1860-luvulla ylimääräinen suomen kielen professuuri, johon kuitenkin ei löytynyt vakinaista haltijaa, ja se muutettiin 1882 ylimääräisen suomen kielen lehtorin viraksi. Vuosina 1908–1927 yliopistossa oli suomalaisen lakikielen apulaisen (apulaisprofessorin) virka. Ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja oli ”Viisautieteen Majister” Rietrik Polénin väitöskirja ”Johdanto Suomen kirjallisuushistoriaan” vuonna 1858. Samana vuonna perustettiin myös ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu, Jyväskylän lyseo.

1.4. Säädösten ja valtiopäiväasiakirjojen kieli

Keisarin vahvistamat asetukset ja hallituskonseljiin, vuodesta 1816 senaatin, julistukset hallituskonselji julkaisi ruotsiksi ja tarvittaessa myös suomeksi, kuten ne oli julkaistu jo Ruotsin aikana. Lähinnä säädösten suomentamiseksi perustettiin hallituskonseljiin 1810 suomen kielen kääntäjän virka. Aluksi säädökset julkaistiin erillisinä vihkoina, jotka eivät muodostaneet omaa julkaisusarjaansa, mutta niitä julkaistiin myöhemmin koottuina ruotsinkielisessä julkaisusarjassa ”Samling af Placater, Förordningar, Manifester och Påbud, Samt andre Allmänna Handlingar” (1821–1862). Vuonna 1860 perustettiin ”Suomen asetuskokoelma”, joka alusta alkaen ilmestyi sekä ruotsiksi että suomeksi. Asetuskokoelma, vuodesta 1981 suomeksi ”Suomen säädöskokoelma”, on sen jälkeen ilmestynyt katkeamattomana sarjana käytännöllisesti katsoen muuttumattomana, joskin niin sanottujen routavuosien aikana 1903–1905 asetuskokoelmaa julkaistiin kolmikielisenä, jolloin jokainen vihko käsitti kunkin säädöksen venäjän-, suomen- ja ruotsinkielisen version. Asetuskokoelmassa julkaistiin myös lait sen jälkeen kun säädöt oli ryhdytty kutsumaan koolle ja lainsäädäntötyö käynnistynyt vuodesta 1863.

Ehdotukset lakiesityksiksi ja asetuksiksi valmisteltiin ruotsin kielellä, ja esitykset ja julkaistavat säädökset käännettiin suomen kielelle. Esimerkiksi 1884 perustetun lainvalmistelukunnan ensimmäinen suomeksi käännettynä ilmestynyt julkaisu oli ehdotus asetukseksi maatilojen osittamisesta vuodelta 1887. Vasta vuoden 1906 eduskuntauudistuksen myötä alkoi suomenkielinen lainvalmistelu vallata alaa.

Säätyvaltiopäivien pöytäkirjojen julkaisemiskieli oli vuosien 1863–64 valtiopäivillä ylemmissä säädyissä ruotsi ja talonpoikaissäädystä suomi ja ruotsi. Talonpoikaissäädystä voitiin käyttää sekä suomen että ruotsin kieltä. Vuoden 1872 valtiopäiviltä lähtien talonpoikaissäädyn pöytäkirjat olivat suomenkielisiä, mutta lausumat julkaistiin alkukielellä. Muissa säädyissä suomenkielisiä puheenvuoroja ryhdyttiin käyttämään ja julkaisemaan myöhemmin, aatelissäädystä vasta 1894. Pappissäädyn pöytäkirjat julkaistiin suomeksi vuoden 1885 valtiopäivistä lähtien. Porvarissäädyn pöytäkirjat julkaistiin kaksilla viimeisillä säätyvaltiopäivillä (1904–05 ja 1905–06) sekä ruotsiksi että suomeksi. Aatelissäädyn pöytäkirjat ilmestyivät säätyvaltiopäivien loppuun saakka vain ruotsiksi. Asiakirjat julkaistiin vuosien 1863–64 valtiopäivistä alkaen ruotsin- ja suomenkielisenä sarjana. Vuoden 1906 eduskuntauudistuksen jälkeen täysistuntojen pöytäkirjat on julkaistu täydellisinä vain suomeksi, mutta ruotsinkieliset lausumat on otettu niihin alkukielellä. Ruotsiksi pöytäkirjoista julkaistaan supistelmia ”Protokoll i sammandrag”. Asiakirjat on edelleen julkaistu sekä suomeksi että ruotsiksi.

1.5. Pyrkimykset suomen kielen aseman virallistamiseksi

Käytännössä Suomen johtava eliitti oli 1800-luvun loppuvuosikymmenille asti ruotsinkielistä, ja suomen kielen asemaa edistettiin erityisesti pappien ja opettajien koulutuksen sekä sitä kautta kirkon ja koululaitoksen kautta samoin julkaisemalla lakeja ja virallisia kuulutuksia suomeksi. Pyrkimyksiä suomen kielen aseman parantamiseksi ”johdettiin” alkuajoina yliopistosta käsin; senaatti suhtautui asiaan varovaisesti. Merkittävästi rahvaan itsetuntoon myös kieliasiassa vaikuttivat sen piirissä syntyneet herätysliikkeet, joissa pappien keskuudesta nousseiden johtomiesten joukossa oli myös kansanmiehiä. Vaatimuksia suomen kielen aseman parantamiseksi voimisti mutta osin myös radikalisoiti 1840-luvun lopussa syntynyt *fennomania*, jonka pohjalta aikanaan syntyi Suomalainen puolue. Vuonna 1847 alkoi ilmestyä maan ensimmäinen varsinainen suomenkielinen sanomalehti *Suometar*. Fennomanian vastapainoksi syntyi ruotsinmielinen liike, *svekomania*, jota edusti säätyvaltiopäivien aikana Ruotsalainen puolue, myöhempi Ruotsalainen kansanpuolue. Ruotsalaiseen puolueeseen sulautui 1880-luvun kuluessa valtaosa Liberaalisen puolueen jäsenistöstä, kun taas Suomalaisen puolueen lähinnä liberaalisia näkemyksiä edustava vähemmistö erosi 1890-luvulla Nuorsuomalaiseksi puolueeksi.

Vuonna 1849 asetetun yliopiston statuuttikomitean puheenjohtajan, Viipurin hovioikeuden presidentti C.G. Mannerheimin aloitteesta keisari määräsi 1850 senaatin antamaan lausunnon siitä, kuinka pitkän ajan kuluttua viranomaiset voitiin velvoittaa ottamaan vastaan ja antamaan asiakirjoja suomeksi, mutta asia hautautui. Sen sijaan 1850 annettiin asetus, jolla kiellettiin julkaisemasta suomeksi muuta kuin uskonnollista tai taloudellista kirjallisuutta. Asetuksella pyrittiin estämään yleiseurooppalaisia vallankumousoppeja leviämistä suomalaisten keskuuteen. Vaikka Mannerheim muiden Suomen konservatiivisten johtomiesten tavoin piti myös fennomaniaa vaarallisena vallankumousoppina, hänen suomen kieltä koskevat aloitteensa toteutuivat sikäli, että yliopistoon perustettiin 1850 suomen kielen professuuri ja 1851 annettiin asetus, jonka mukaan suomalaisseuduille virkamiehiksi pyrkivien tuli vuodesta 1856 osata suomea. Muutoinkin suomen kielen asemaa parannettiin, ja kieliasetuskin kumottiin jo 1860.

Vuonna 1862 asetettiin 12-miehinen komitea selvittämään suomen kielen aseman edistämistä. Komitea katsoi, että periaatteessa suomi voisi olla Suomessa virallisena kielenä, mutta komitean käsityksen mukaan suomi ei kielenä ollut vielä riittävän kehittynyt eivätkä virkamiehet osanneet suomea. Komitean enemmistö ei halunnut asettaa mitään määräaika, jonka kuluessa virkamiesten oli opittava suomea, kun taas vähemmistö kannatti joko viiden tai kymmenen vuoden määräaika. Asia sai kuitenkin uuden käänteen jo seuraavana vuonna, kun senaattori J.V. Snellmanin teki senaatin ohi aloitteen, jonka pohjalta keisari Aleksanteri II vuoden 1863 Suomen vierailullaan antoi tavan mukaisena ”armonosoituksena” kielireskriptin eli -asetuksen, jossa suomen kielen käyttöönolle vahvistettiin 20 vuoden määräaika.

1.6. Tie suomen ja ruotsin kielen yhdenvertaisuuteen

Suomen kielen asemasta annettiin erinäisiä säännöksiä aivan Aleksanteri II:n hallituskauden lopulla annetuilla julistuksilla ja asetuksilla (12/1881). Myöhemmin samana vuonna Suomen kenraalikuvernööriksi tullut kreivi Feodor Heiden suosi erityisesti suomenmielisiä. Hänen pyrkimyksensä oli suomen kielen aseman vahvistamisella lujittaa Suomen yhteyksiä Venäjään. Slavofiilisiä näkemyksiä edustanut Heiden näki ruotsalaiset ”luonnollisina vihollisina” ja suomalaiset puolestaan ”luonnollisina liittolaisina”, jotka tuli palauttaa ”Äiti Venäjän syliin”.

Kun vuoden 1863 kieliasetuksessa vahvistettu 20 vuoden määräaika oli kulumassa loppuun, kenraalikuvernööri Heiden pyrki asetusteitse toteuttamaan kieliasetuksen mukaisia vaatimuksia. Hän myös esitti senaatin ohittaen, että keisari julistaisi kruunajaismanifestissaan vuoden 1884 alusta suomen kielen maan viralliseksi kieleksi, jolla olisi yhtäläiset oikeudet kuin ruotsilla. Tällöin hän törmäsi prokuraattori Robert Montgomeryn ja senaatin muidenkin ruotsinmielisten juristien näkemykseen, että suomen kieli oli ”vieras kieli”, jota oikeudenkäymiskaaren 24 luvun 3 §:n mukaan ei saanut tuomioistuimissa käyttää. Asiasta syntyneessä kiistassa Heiden kärsi tappion, ja vuoden 1881 kieliasetuksen muutos (40/1883), joka julkaistiin vuoden 1883 lopulla, sisälsi kyllä säännöksiä virkamiesten suomen kielen taitoa koskevien vaatimusten tarkentamisesta, mutta suomea ei julistettu maan viralliseksi kieleksi.

Suomi sai virallisen kielen aseman ja tuli yhdenvertaiseksi ruotsin kielen kanssa vuoden 1902 kieliasetuksella eli asetuksella suomen- ja ruotsinkielen käyttämisestä Suomenmaan tuomioistuimissa ja muissa viranomaisissa (18/1902), joka annettiin niin sanottujen routavuosien aikana. Sen antamisen taustana oli talonpoikaissäädyn vuoden 1897 valtiopäivillä tekemä anomus. Anomusehdotus oli ollut kaikkien säätyjen käsiteltävänä, mutta aateliston ja porvariston vastustaessa sekä papiston ja talonpoikaissäädyn kannattaessa kahden säädyn kanta oli kahden säädyn kantaa vastaan, jolloin anomusehdotus oli rauennut ja talonpoikaissäätö tehnyt sen omana anomuksenaan.

Ennen vuoden 1902 kieliasetuksen antamista oli 1900 kuitenkin annettu niin sanottu kielimanifesti eli julistuskirja venäjänkielen käytäntöön ottamisesta eräissä Suomen Suuriruhtinaanmaan hallintovirastoissa (22/1900). Sen mukaan senaatinkin käsittelykieleksi tuli venäjä vuodesta 1903. Senaatin istunnot muuttuivat jäsenten huonon venäjän kielen taidon aikana surkuhupaisiksi näytelmiksi, mutta tosiasiallisena pöytäkirjakielenä säilyi ruotsi ja suomi. Vuosien 1903 ja 1904 pöytäkirjoihin liitetyt venäjänkieliset pöytäkirjat ovat selvästi jälkikäteen tehtyjä käännöksiä. - Suomenkieliset pöytäkirjat yleistyivät vuoden 1902 mittaan, ja vuodesta 1903 suomen kieli oli jo dominoiva pöytäkirjoissa. Vuoteen 1905 istuneen myöntöväisyssenaatin unohtuneisiin saavutuksiin kuuluu, että sen aikana suomi nousi oikeuksiinsa senaatissa.

Suurlakon jälkeen annetulla marraskuun manifestilla toimenpiteistä laillisen järjestyksen palauttamiseksi maahan (49/1905) kumottiin routavuosina annetut laittomina pidetyt asetukset. Kumottaviin asetuksiin ei kuitenkaan kuulunut vuoden 1902 kieliasetus, ja myös vuoden 1900 kielimanifestin säännökset venäjän kielen käyttämisestä jäivät voimaan. Myöntöväisyysenaatti erosi, ja se korvattiin perustuslaillisella senaatilla, jonka ensimmäisessä molempien osastojen yhteisessä täysistunnossa talousosaston varapuheenjohtaja Leo Mechelin piti suomeksi puheen, jossa hän esitti senaatin toimitusohjelman, eli maan ensimmäisen hallitusohjelman. Mechelinin mukaan asiat merkittiin vastaisuudessa pöytäkirjoihin asiakirjan kielellä, ja suomen kieli muutoinkin oli vastaisuudessa saava senaatin pöytäkirjanpidossa sen aseman, joka sille kansan suuren enemmistön kielenä kuului. ”Vastaisuudessa” sovellettava järjestelmä oli kuitenkin ollut käytössä jo myöntöväisyysenaatin aikana, mutta Mechelin onnistui suomenkielisellä puheellaan antamaan sen vaikutelman, että suomi vasta nyt olisi tullut senaatin pöytäkirjakieleksi.

Vuoden 1900 kielimanifesti oli edelleen jäänyt voimaan, mutta Mechelinin senaatti selvisi asiasta päättämällä jättää manifestin toistaiseksi soveltamatta ja ryhtyä valmistelemaan sen tilalle uutta asetusta. Senaatin hyväksymä järjestys asioiden käsittelemisestä maan molemmilla kielillä sai maaliskuussa 1906 myös keisarin hyväksymisen, ja toukokuussa keisari vahvisti perustuslaillisen senaatin ehdottaman asetuksen venäjän kielen käyttämisestä asiain käsittelyssä Suomen hallintovirastoissa (17/1906). Saman vuoden kesällä asetus sai ankaran tuomion eduskunnan lakivaliokunnalta, jonka mielestä asetukselle ei voitu myöntää oikeudellista pätevyyttä, koska vain suomi ja ruotsi saattoivat olla virkakieliä Suomessa. Varsinaisesti suomi sai sille kuuluvan enemmistön kielen aseman virkakielenä vasta yksikamarisen eduskunnan aloittaessa toimintansa.

Seurakunnissa siirtyminen suomen kieleen oli maaseudulla tapahtunut yleisesti jo 1850-luvun viimeisinä vuosina, joten seurakunnista 1865 erotetussa kunnallishallinnossa käytettiin suomenkielisillä alueilla alusta alkaen suomea. Vuonna 1887 annetulla keisarin kirjeellä (6/1887) määrättiin, että alueen kunnalliskieli tuli ottaa myös alempien viranomaisten ja tuomioistuinten käsittelykieleksi, ja kun määräys levitettiin myös lääneihin, virkakieli suomalaistettiin varsin nopeasti. Lääninhallituksissa kuvernööri kuitenkin sai päättää läänin virallisesta kielestä, ja vain Kuopion läänissä siirryttiin 1887 suomen kieleen. 1800-luvun loppuun saakka ruotsi oli lääninhallituksissa vallitseva kieli, mutta kuvernöörien suomalaistuessa virkakielikin vaihtui. Venäläistämiskausien aikana kuvernöörinkuntaa venäläistettiin, mutta maaliskuun vallankumouksen 1917 jälkeen kuvernööreiksi, sittemmin maaherroiksi, tuli yleensä suomenkielisiä.

Yleisesti ottaen maaseudulla siirtyminen suomen kieleen sujui kaksikielisiä pitäjiä lukuun ottamatta kitkatta, mutta kaupungeista esimerkiksi Helsingissä ja Turussa kaksikielisyys omaksuttiin vasta 1900-luvun alussa, ja Porista tuli suomenkielinen 1905. Sen sijaan Hanko ja Porvoo pysyivät suuresta suomenkielisestä vähemmistöstä huolimatta ruotsinkielisinä suuriruhtinaskunnan ajan loppuun.

Yleistäen voidaan sanoa, että loppujen lopuksi vuoden 1906 eduskuntauudistus vaikutti merkittävimmin kielikysymyksen kokonaisvaltaiseen ratkaisemiseen. Eduskuntauudistus avasi tien sille, että eduskunnan vakiinnutettua – suuriruhtinaskunnan ajan viime vuosien ja tasavallan ajan alkuvuosien poikkeuksellisten olojen jälkeen – asemansa ylimpänä valtioelimenä Suomi saattoi itse ratkaista myös kielikysymyksensä demokraattisessa ja parlamentaarisessa järjestyksessä.

Kirjallisuutta

Heikel, Ivar A. 1940. *Helsingin yliopisto 1640 – 1940*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- Kemiläinen, Aira 1993. *Suomalaiset, Outo Pohjolan kansa*. Suomen Historiallinen Seura, Tampere.
- Klinge, Matti 1982. *Kaksi Suomea*. Otava, Keuruu.
- Klinge, Matti 1986. *Senaatintorin sanoma*. Otava, Keuruu.
- Klinge, Matti 1997. *Keisarin Suomi*. Schildts, Helsinki.
- Matti Klinge & al. 1987. *Kuninkaallinen Turun Akatemia, Helsingin yliopisto 1640 - 1990 I*. Otava, Keuruu.
- Matti Klinge & al. 1989. *Keisarillinen Aleksanteri yliopisto, Helsingin yliopisto 1640 - 1990 II*. Otava, Keuruu.
- Mattila, Heikki 1999. *Oikeuslingvistiikka*. OIKEUSJÄRJESTYS 2000 – osa I, Lapin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, Rovaniemi.
- Nurmio, Yrjö 1947. *Taistelu suomen kielen asemasta*. WSOY, Porvoo.
- Pajula, Paavo 1960. *Suomalaisen lakikielen historia pääpiirteittäin*. WSOY, Porvoo.
- Tommila, Päiviö – Pohls, Marita (toim.; useita kirjoittajia) 1989. *Herää Suomi*. Kustannuskiila OY, Jyväskylä.
- Tyynilä, Markku 1984. *Lainvalmistelukunta 1884 – 1964*. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Vammala.
- Tyynilä, Markku 1992. *Senaatti*. VAPK-KUSTANNUS ja Hallintohistoriakomitea, Helsinki.
- Tyynilä, Markku 1997. *Suomen säädöskokoelma, Säädoskieli, Säädösten julkaiseminen - Encyclopaedia Iuridica Fennica V*. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Jyväskylä.
- Tyynilä, Markku 1999. *Valtiopäiväasiakirjat - Encyclopaedia Iuridica Fennica VII*. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Jyväskylä.

2. NATIONALSPRÅKENS UTVECKLING I BÖRJAN AV 1900-TALET

2.1. Tidigt 1900-tal: finskan tar över

Övergången från 1800-talet till 1900-talet innebar stora om än långsamt skeende förändringar i fråga om svenskans ställning i Finland. Den största omställningen var givetvis att finskan under förloppet av ett par årtionden tog och befäste sin berättigade ställning som landets första språk inom administration och kulturliv. Ännu vid sekelskiftet var det sällsynt att en bildad diskussion fördes på finska, men tack vare de finska läroverk som inrättats under det senare 1800-talet uppstod det snart en finskspråkig bildad klass, och senast kring 1910 anses finskan ha nått en full rang som kulturspråk (Klinge 1996, 455). Svenskans fortsatte visserligen att vara ett nationalspråk, men den kunde inte längre såsom tidigare betraktas som hela nationens språk, utan som det språk som användes av ett klart mindretal av befolkningen. De svenskspråkiga utgjorde vid sekelskiftet 350 000 personer eller 13 % av landets befolkning (Allardt – Starck 1981, 120).

En följd av detta var också att den svenska befolkningen i högre grad än tidigare sågs och framför allt såg sig själv som en helhet, som omfattade både den svenskspråkiga kulturella och samhällseliten och den svenska allmogen. Till den svenska sammanhållningen, som manifesterades bland annat i bildandet av Svenska folkpartiet 1906, bidrog också de ökande friktionerna mellan språkgrupperna och de finsksinnades krav på en total förfinskning av den offentliga administrationen och den högre utbildningen (Klinge 1996, 80 f., Uppslagsverket Finland 3, 266).

Strax efter sekelskiftet började finskan uppnå en allt starkare ställning. Enligt en förordning av år 1902 jämställdes finskan med svenskan inom domstolar och myndigheter. Finskans ställning stärktes också i senaten och lagberedningen. Den första lagtext som bereddes på finska anses vara lantdagsordningen av år 1906, genom vilken den nya enkammarlantdagen infördes (Tyynilä 1984, 183). I och med enkammarlantdagen befästes finskans ställning ytterligare i det politiska livet och förvaltningen. Den allmänna rösträtten infördes och antalet röstberättigade tiodubblades. På 1800-talet gällde fortfarande i huvudsak de gamla svenska lagarna, och i den mån nya lagar tillkom avfattades de först på svenska och översattes sedan till finska. Sedan den senare hälften av 1900-talets första årtionde har förhållandet varit det motsatta: lagtexterna skrivs, med få undantag, på finska, och översätts sedan till svenska. Detsamma gäller myndighetstexter av lägre rang. (Se även kapitel 1.6.)

Den viktigaste förutsättningen för svenskans fortbestånd i Finland var i varje fall att det också i fortsättningen skulle finnas svenska miljöer och en levande svensk kultur. Målet för den svenska samlingsrörelsen, med Svenska folkpartiet som politisk företrädare, blev att skapa självstyrande svenska enheter både geografiskt och kulturellt, samtidigt som man slog vakt om de svenskspråkigas individuella rättigheter bland annat i förhållande till myndigheterna. Samlingsrörelsen utgick från att svenskarna i Finland bildade en egen svensk "nationalitet" inom ramen för nationen Finland – en nationalitet som tillsammans med den finska nationaliteten byggde upp det gemensamma fosterlandet (von Bonsdorff 1950, 17 f., Rask 1999, 22 f.).

Tanken på att landets svenskspråkiga regioner skulle bilda ett antal självstyrande svenska landskap eller "kantoner" (det vill säga Vasa län och Raseborgs län med egna landsting) stötte på kraftigt motstånd på finskt håll och genomfördes aldrig (Westerlund 1993, 299). Satsningarna på enspråkiga

organisationer och institutioner lyckades däremot bättre. Det svenska skolväsendet fick en hög grad av autonomi, och inom kyrkan inrättades ett svenskt stift, som omfattade alla de svenska församlingarna. Av stor betydelse var de kulturorganisationer som kommit till redan på 1800-talet, bland annat Svenska litteratursällskapet (grundat 1885) och Svenska folkskolans vänner (1882). Det svenskspråkiga universitetet Åbo Akademi instiftades 1917 genom privata donationer och öppnades 1918 som ett privat universitet. (Om svenskans del inom skoladministrationen, se även kapitel 4.7.1.)

Arbetet på en regeringsform för Finland hade inletts redan före Finlands självständighetsförklaring den 6 december 1917, men den stadfästes först den 17 juli 1919 efter inbördeskriget och den så kallade grundlagsstriden. Före det hade åt riksdagen överlåtits två republikanska och två monarkistiska förslag till regeringsform, men den slutliga regeringsformen godkändes efter många kompromisser på basis av en riksdagsmotion.

2.2. Regeringsformen 1919 och språklagen 1922

De språkliga bestämmelserna i regeringsformen för Finland (94/1919) av 1919 kan delvis ses om en kompromiss, tillkommen efter långvariga förhandlingar. Avgörande för svenskans ställning var att 14 § regeringsformen entydigt slog fast att ”Finska och svenska äro republikens nationalspråk”. Kraven från fennomanskt håll om att svenskan skulle reduceras till ett minoritetsspråk avvisades, inte minst tack vare det massiva stöd som den svenska samlingsrörelsen kunde upp mobilisera inom den svenska befolkningen. (Klinge 1996, 82–83.)

I denna historiska situation var det naturligt att uttryckligen de svenskspråkiga finländarna gjorde omfattande ansträngningar för att garantera sitt modersmåls ställning. Det fanns emellertid också finskspråkiga, som ansåg det vara viktigt att de två språkens samexistens i Finland fortsatte även efter att förhållandena förändrats och efter att finskan vunnit allt mera terräng i den samhällsliga verksamheten. Dessa finskspråkiga finländare jämnade med andra ord vägen för Finlands tvåspråkighet. En av de synliga personerna i detta arbete var professorn i det finska språket och senatorm E.N. Setälä. Han var aktiv ungfinske och hörde bland annat till den första centralkommittén för det så kallade finskhetsförbundet (Suomalaisuuden Liitto) (Tarasti 1966). Som språkforskare ställde han sig liberal till svenskans ställning (Setälä 1924) och på 1920-talet hade han en avgörande roll i utformningen av språklagstiftningen (Karlsson 1999, 243–244).

Enligt 14 § regeringsformen äger finska medborgare rätt att hos domstol eller förvaltande myndighet i sin egen sak använda sitt finska eller svenska modersmål samt att utfå expedition på detta språk tryggas genom lag, ”med beaktande av att landets finskspråkiga och svenskspråkiga befolknings rätt enligt enahanda grunder tillgodoses”. Paragrafen innehöll bestämmelsen att den finskspråkiga och den svenskspråkiga befolkningens kulturella och ekonomiska behov skulle tillgodoses av staten enligt enahanda grunder.

Av avgörande betydelse för svenskans ställning som nationalspråk var också att 22 § stadgade att ”Lagar och förordningar, såsom ock regeringens propositioner till riksdagen samt riksdagens svar, framställningar och övriga skrivelser till regeringen avfattas på finska och svenska språken”. Bestämmelsen har inneburit att alla författningstexter redan i beredningsstadiet har översatts till svenska och att bägge språkversionerna av en godkänd lag eller förordning har samma juridiska giltighet.

Svenskhetsrörelsen lyckades inte i regeringsformen få igenom sina krav om särskilda självstyrda landskap för den svenska "nationaliteten" i Finland. Om förvaltningsområdenas språkförhållanden bestämdes endast, att man vid nyreglering av deras gränser skulle sträva efter att områdena blir enspråkigt finska eller svenska eller att minoriteterna med annat språk blir så små som möjligt.

En språkligt relaterad bestämmelse i regeringsformen var också att värnpliktiga, om de inte själva önskade annat, skulle hänföras till truppförband vars manskap hade samma modersmål som de och där de fick undervisning på sitt modersmål. Kommandospråket skulle dock vara finska.

I språklagen (148/1922) ges detaljerade bestämmelser om indelningen i enspråkiga och tvåspråkiga ämbetsdistrikt och självstyrelseområden, om medborgarnas språkliga rättigheter inför domstolar och statliga myndigheter, om språket i dokument utfärdade av myndigheterna och om myndigheternas inre ämbetspråk. Basenheten för indelning i enspråkiga och tvåspråkiga områden är kommunen.

Bestämmelserna om vilket språk som skall användas i kontakterna mellan myndigheter å ena sidan och enskilda eller organisationer å andra sidan är komplicerade, men huvudprincipen är att tvåspråkiga myndigheter skall kommunicera på båda språken medan enspråkiga myndigheter bara i undantagsfall behöver tillhandahålla service på det andra språket. Information från centrala myndigheter och myndigheter inom tvåspråkiga områden skall ges på båda språken. Myndighetens inre ämbetspråk är i regel områdets majoritetsspråk.

Samtidigt med språklagen antog riksdagen en ny lag om den språkkunskap som skall fordras av statstjänstemän (149/1922). Om det för en tjänst krävs akademisk examen skall den som utnämns till tjänsten fullständigt behärska majoritetens språk i det aktuella ämbetsdistriktet, medan det i andra fall räcker med god förmåga att använda detta språk i tal och skrift. I tvåspråkiga områden måste tjänstemannen dessutom ha förmåga att använda det andra språket i tal och skrift, medan det i enspråkiga områden räcker med förmåga att förstå det andra språket. Specialbestämmelser gäller för vissa kategorier av tjänstemän; bland annat skall domare i enspråkiga distrikt kunna uttrycka sig behjälpligt även på det andra språket.

Bestämmelserna i språklagstiftningen är *symmetriska* med hänsyn till de två språken. Den faktiska språkminoritetens ställning och rättigheter är desamma oberoende av om majoritetsspråket (eller det enda språket) i ämbetsdistriktet är svenska eller finska.

Tillkomsten av regeringsformen och språklagen innebar ingalunda att språkstriden var slut. Tvärtom skulle den ytterligare trappas upp under de närmaste femton åren. Men de grundläggande lösningar i språkfrågan som man kom fram till i dessa lagar blev trots detta bestående hela seklet ut.

Litteratur

- Allardt, Erik – Starck, Christian 1981. *Språkgränser och samhällskultur*. AWE/Gebers, Stockholm.
- von Bonsdorff, Göran 1950. *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik*. Söderströms, Helsingfors.
- Karlsson, Fred 1999. *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttötyymisen ja perinteen analyysi*. SKS, Helsinki.
- Klinge, Matti 1996. *Finlands historia 3. Kejsartiden*. Schildts, Helsingfors.
- McRae, Kenneth D. 1997. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies, Finland*. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario.
- Rask, Henry 1999. *Finland och Sverige – finskt och svenskt. I: Finlands svenska litteraturhistoria, första delen*. Svenska litteratursällskapet, Helsingfors.

- Setälä, E. N. 1924. *Kielilaki ynnä siihen liittyvät lait ja asetukset*. Otavan asetuskokoelma 45. Julkaissut ja selityksillä varustanut E. N. Setälä. Otava, Helsinki.
- Tarasti, Kari 1966. *Suomalaisuuden Liitto 1906–1966*. WSOY, Porvoo – Helsinki.
- Tyynilä, Markku 1984. *Lainvalmistelukunta*. Suomalainen Lakimiesyhdistys, Vammala.
- Westerlund, Lars 1993. *Länsförvaltningen*, Tryckericentralen och förvaltningshistoriekommittén, Helsingfors.
- Uppslagsverket Finland 3*. Schildts, Helsingfors 1985.

3. KIELILAKIIN TEHDYT MUUTOKSET

Suomen nykyinen kielilaki on vuodelta 1922 ja se koskee suomen ja ruotsin kielen käyttämistä tuomioistuimissa, muissa valtion viranomaisissa sekä kunnissa, muissa itsehallintoalueissa ja kuntayhtymissä. Kielilaki kuvastaa 1920-luvun yhteiskuntaa muun muassa siten, että kielellisten oikeuksien toteutuminen turvattiin lähinnä yksilön kirjallisissa, mutta ei suullisissa yhteyksissä viranomaisiin. Olosuhteiden muuttuessa melkein kahdeksankymmentä vuotta voimassa olleeseen kielilakiin on tehty useita muutoksia, joista eräät ovat teknisluonteisia, mutta joista toiset osaltaan kuvastavat yhteiskunnan muutoksia. Sisällöllisesti tärkeimmät näistä muutoksista tehtiin vuosina 1935, 1975 ja 1996. Muutosten myötä alun perin suhteellisen yksinkertainen kielilaki on monimutkaistunut ja muuttunut entistä vaikeammin sovellettavaksi.

Kielilaisissa kielellisten oikeuksien toteutuminen määräytyy osittain *henkilöperiaatteen*, osittain *alueperiaatteen* mukaisesti. Kunnat ovat kielellisen jaotuksen virka- tai itsehallintoalueiden perusyksiköitä, jotka ovat joko yksikielisiä suomen- tai ruotsinkielisiä, taikka kaksikielisiä suomi enemmistön kielenä tai kaksikielisiä ruotsi enemmistön kielenä. Valtioneuvosto vahvistaa joka kymmenes vuosi kuntien kielellisen statuksen. Kielellinen status määräytyy kunnan asukkaiden ilmoittamaan kieltä koskevan tilaston mukaan.

Alunperin kielilain alueperiaate oli yksinkertainen, sillä virka- tai itsehallintoalue oli yksikielinen, jos siihen kuului ainoastaan samankielisiä kuntia, mutta kokonaisuudessaan kaksikielinen, jos siihen kuului sekä suomen- että ruotsinkielisiä kuntia tai joku kaksikielinen kunta. Näin ollen esimerkiksi Uudenmaan lääni oli kaksikielinen. Kieliriitojen seurauksena kielilakia muutettiin kuitenkin huomattavasti 1930-luvulla annetulla lainmuutoksella (141/1935). Muutoksen perusajatuksena oli, että yksilön kielelliset oikeudet määräytyisivät kotikunnan mukaan myös suhteessa sellaiseen viranomaiseen, jonka virka-alue on kuntaa suurempi. Tämän seurauksena alue, johon kuului erikielisiä tai kaksikielisiä kuntia, katsottiin kunkin kunnan osalta samankieliseksi kuin asianomainen kunta. Kielellisten oikeuksien toteutumisen sitominen kotikuntaan johti kuitenkin siihen, että useamman kunnan kattavan virka-alueen viranomaisen, esimerkiksi lääninhallituksen, toiminta vaikeutui huomattavasti. Tällaisen viranomaisen tulisi nimittäin, noudattaakseen kielilain säännöksiä, vastatessaan virka-alueensa asukkaalle tarkistaa ensiksi hänen kotipaikkansa kieli, toiseksi se, onko kysymyksessä hänen oma asiansa tai asia jossa häntä kuullaan, jonka mukaan hänellä on oikeus käyttää omaa kieltään virka-alueen kielestä riippumatta, sekä kolmanneksi, mihin kuntaan asia mahdollisesti on kohdistettavissa.

Samalla lailla muutettiin aikaisempia säännöksiä asianomaisen kielestä ja toimituskirjakielestä niin, että tuomioistuimissa tai muussa valtion viranomaisessa on aina käytettävä alueen kieltä ja kaksikielisellä alueella jompaakumpaa kieltä. Viranomaisten käyttämää sisäistä virkakieltä koskevaa säännöstä muutettiin niin, että virka-alueen ollessa kaksikielinen tai siihen kuuluessa kaksi- tai erikielisiä kuntia,

on sisäisenä virkakielenä pääsääntöisesti käytettävä enemmistön kieltä, mutta kuitenkin niin, että asiassa, jossa on annettava toimituskirja, on käytettävä toimituskirjan kieltä.

Vuonna 1962 annettiin jälleen kielilain mukaisten virka- ja itsehallintoalueiden kielellisen statuksen määräytymisperusteita koskeva lainmuutos (593/1962). Sen mukaan kunta oli yksikielinen, jos sen toiskielisten vähemmistön luku on pienempi kuin kymmenen prosenttia (10 %) asukkaiden koko määrästä ja kaksikielinen, jos toiskielisten luku nousee tähän prosenttimäärään tai on vähintään 5 000. Sama sääntö koski kuntaa pienempää virka-alueetta. Muutoksen mukaan kaksikielinen kunta muuttuisi yksikieliseksi jos toiskielisten asukkaiden luku alueella olisi alentunut kahdeksaan prosenttiin (8 %), verrattuna aikaisempaan kahteentoista prosenttiin (12 %).

Seuraava suurempi kielilain muutos (10/1975) toteutettiin vuonna 1975, jolloin kielilain soveltamisalaa laajennettiin niin, että laki tuli koskemaan myös kuntainliittoja. Viranomaisten sisäistä virkakieltä koskevaa säännöstä muutettiin niin, että virka-alueen ollessa kaksikielinen tai siihen kuulussa kaksi- tai erikielisiä kuntia, on sisäisenä virkakielenä aina käytettävä enemmistön kieltä. Asiassa, jossa toimituskirja oli annettava vähemmistön kielellä, on pääsääntöisesti käytettävä toimituskirjan kieltä, jollei enemmistön kielen käyttämiseen ole erityisiä syitä. Kun toimituskirja tällaisessa tapauksessa on annettava väestön vähemmistön kielellä, on kunnan viranomaisen pöytäkirjaan kuitenkin joko asianomaisen tai kunnan viranomaisen pyynnöstä liitettävä laillinen käännös. Valtioneuvoston lainvalmistelua koskevaa säännöstä muutettiin niin, että ministeriöiden, valtion komiteoiden, toimikuntien ja niihin rinnastettavien toimielimien lakiesitykset ja mietinnöt on pääasiallisesti julkaistava suomen kielellä ja olosuhteet huomioon ottaen kokonaan tai osittain ruotsin kielellä.

Tässä kielilain muutoksessa yhden kunnan käsittävän virka-alueen kielellisen statuksen määräytymisperusteita muutettiin niin, että kunta on yksikielinen, jos sen toiskielisten vähemmistön luku on pienempi kuin kahdeksan prosenttia (8 %) – verrattuna aikaisempaan kymmeneen prosenttiin (10 %) – asukkaiden koko määrästä tai jos kielivähemmistöön kuuluu vähemmän kuin 3000 asukasta. Samaa säännöstä sovelletaan kuntaa pienempään virka-alueeseen. Valtioneuvosto vahvistaessa kuntien kielellisen statuksen ei kaksikielistä kuntaa kuitenkaan saa määrätä yksikieliseksi, ellei toiskielisten luku kunnassa ole alentunut kuuteen prosenttiin (6 %) tai sitä pienemmäksi.

Vuonna 1982 säädettiin hallintomenettelylaki (598/1982), jolloin Suomen hallintolainsäädäntöön lisättiin lainkohta tulkkaamisesta ja kääntämisestä. Samalla kielilakiin lisättiin säännös (599/1982), jonka mukaan viranomaisen on kustannettava käännös, jos viranomainen huolehtii tulkkaamisesta hallintomenettelylain nojalla.

Vuonna 1991 säädettiin Suomen ensimmäinen laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa (516/1991), ja sen säätämisen yhteydessä tehdyllä lainmuutoksella (517/1991) kielilakiin lisättiin selvyuden vuoksi nimenomainen maininta siitä, että oikeudesta käyttää saamen kieltä säädetään erikseen.

Alioikeusuudistuksen yhteydessä vuonna 1992 kielilakiin tehtiin tekninen muutos (1424/1992) siten, että lain terminologia vastasi käräjäoikeusuudistusta. Muutos ei kuitenkaan merkinnyt sisällöllistä uudistusta.

Suomalaisen yhteiskunnan muutokset 1990-luvulla heijastuivat myös kielilainsäädännössä. Lukuisia valtion ja kuntien palvelutoimintoja siirrettiin liikelaitoksille tai yhtiöille, joissa valtiolla taikka yhdellä tai useammalla kunnalla on määräämisvalta. Liikelaitostumisella, yksityistämällä ja toimintojen siirtämisellä oli kielilain velvoitteiden kannalta merkitystä, sillä muutoksien seurauksena syntyi lainsäädäntöön aukko, kun aikaisemmin kielilain soveltamispiiriin kuuluneet toiminnot siirrettiin sen ulkopuolelle. Kielilakiin lisättiin tästä syystä vuonna 1995 uusi lainkohta (368/1995), jonka mukaan valtion liikelaitosten ja sellaisten palveluja tuottavien yhtiöiden, joissa valtiolla taikka yhdellä tai useammalla kunnalla on määräämisvalta, toiminta ulotettiin kielilain soveltamisalan piiriin siten, että niiden on palveltava yleisöä ja tiedotettava molemmilla kielillä, jollei se ole tarpeetonta tai yhtiön kannalta kokonaisuudessaan arvioituna kohtuutonta.

Viimeisin, teknisuonteinen kielilain muutos (201/1996) on tehty vuonna 1996. Muutoksella nimismiehen ja rekisteritoimiston toiminta muutettiin samansisältöisenä koskemaan kihlakunnanvirastoa, sen osastoa, kihlakunnan erillistä virastoa ja niiden virkamiehiä.

II KANSALLISKIELET KOULUTUKSESSA JA SIVISTYKSESSÄ

4. KANSALLISKIELET SUOMEN KOULUJÄRJESTELMÄSSÄ

4.1. Rinnakkaiskoulun aika

Suomen koulujärjestelmän perusrakenne muotoutui autonomian ajalla. Kansakoululaitoksen perustamisesta lukien (1866) väestön yleissivistävästä pohjakoulutuksesta vastasi kaksihaarainen järjestelmä: kansakoulu ja oppikoulu. Ikäluokka kävi neljä ensimmäistä kouluvuotta pääsääntöisesti samaa koulumuotoa, jonka jälkeen osa ikäluokasta siirtyi teoreettispainotteiseen oppikouluun, muiden jatkaessa käytännön työ- ja elämäntaitoja painottavassa kansakoulussa. Oppivelvollisuuslaki säädettiin vasta vuonna 1921 ja sen toimeenpano kesti yli 20 vuotta.

Oppikoulun suosio kasvoi nopeasti 1950-luvulta lähtien. Kun vuonna 1955 oppikouluun otettiin 11-vuotiaiden ikäluokasta noin 37 %, tämä osuus oli kymmenen vuotta myöhemmin jo 51 % ja vuonna 1970 lähes 60 %. Siirtymäprosenttien erot olivat maan eri alueiden välillä huomattavan suuret.

Oleellinen ero näiden kahden koulumuodon välillä koski vieraiden kielten opetusta. Kansakouluun ei alun perin kuulunut vieraiden kielten opetusta lainkaan. Vasta vuonna 1964 voimaan tulleen kansakoululain muutoksen jälkeen toinen kotimainen ja vieras kieli saattoivat kuulua kansakoulun pysyviin oppiaineisiin. Jo sitä ennen tosin oppilaille vierasta kieltä opetettiin kansakoulussa vapaaehtoisena aineena lähinnä suurimmissa kaupungeissa. Se voitiin kunnan harkinnan mukaan jättää vielä lainmuutoksen jälkeenkin vapaaehtoiseksi aineeksi. Kansakoulun järjestelmällisen kielenopetuksen aloittamisen aikoihin ruotsilla oli varsin vahva suhteellinen asema, sillä esimerkiksi lukuvuonna 1965–1966 ruotsia ja englantia opiskelevien määrät olivat suunnilleen tasoissa, 60 000 ja 62 000 oppilasta. Mainittuna lukuvuonna joka neljäs kansakoululainen oli kielenopetuksen piirissä. Myöhemmin englannin kieli syrjäytti ruotsin kansakoulun opetus suunnitelmissa. Kielenvalinta oli annettu kunnan päätettäväksi ja kouluhallituksen vahvistettavaksi.

Oppikoulu oli alun perin tarkoitettu virkamiehistön ja papiston pohjakouluksi ja sen vuoksi sen ohjelmaan kuului varsin runsaasti vieraiden kielten opetusta. Vuosikymmenien aikana vakiintui käytäntö, jonka mukaan oppilaan kannalta ensimmäinen vieras kieli oli toinen kotimainen kieli, ruotsi tai suomi. Oppikoulun alimmilta luokilta lähtien (yleensä toiselta luokalta) opetettiin kahta oppilaalle vierasta kieltä, joista toinen on maan ulko- ja kulttuuripoliittisten suuntausten mukaan vaihdellut siten, että toiseen maailmansotaan saakka valtakielenä oli saksa, 1950-luvulta lähtien englanti.

Oppikoulu jakaantui kahteen osaan, pääsääntöisesti 5-vuotiseen keskikouluun (oli myös 3- ja 4-vuotisia keskikouluja) ja 3-vuotiseen lukioon. Lukio pysyi pitkään perusrakenteeltaan samanlaisena: se jakaantui matemaattiseen ja kielilinjaan. Vuodesta 1969 lukiossa saattoi olla myös kolmas linja, reaalinlinja. Linjajako poistettiin 1970-luvun puolivälissä, jolloin otettiin käyttöön jako pakollisiin ja valinnaisiin aineisiin. Jo linjajaon vallitessa ja sen jälkeen lukion pakollisia aineita olivat muun ohella toinen kotimainen kieli ja kaksi vierasta kieltä.

Yleissivistävän koulutuksen rinnalla on jo 1800-luvulta lähtien toiminut ammatillisen koulutuksen järjestelmä. Koulutuksen laajentamisen kannalta oli käännteentekevää vuoden 1958 lainsäädäntö, joka velvoitti kunnat hankkimaan ja ylläpitämään yhtä ammattikoulutuspaikkaa tuhatta asukasta

kohti. Ammatillinen koulutus laajeni sektoreittain, koska koulutuksen hallinto oli jakaantunut usean eri ministeriön alaisuuteen. Kukin oppilaitosmuoto ja koulutusala kehittyivät ominaispiirteiltään, rakenteeltaan ja sisällöltään erilaisiksi. Opetus oli vahvasti ammattialakeskeistä, minkä vuoksi yleissivistäviä aineita oli varsin vähän. Useimmissa koulumuodoissa ei opiskeltu vieraita kieliä lainkaan.

4.2. Peruskoulu

4.2.1. Peruskoulun kieliohjelma

Sodan jälkeen väestön yleiset koulutusvaatimukset nousivat nopeasti. Rinnakkaiskoulujärjestelmä todettiin epätarkoituksenmukaiseksi, koska se jakoi ikäluokan liian varhaisessa vaiheessa opetuksen sisällön puolesta kahteen erilaiseen ja eriarvoistavaan ryhmään. Yhtenäiskoulujärjestelmän puolesta oli jo 1920-luvulla järjestetty kokeiluja, mutta riittävää poliittista kannatusta uusi järjestelmä ei saanut, ennen kuin 1960-luvulla ajaututtiin vaikeisiin organisatorisiin ongelmiin runsaan oppikouluun siirtymisen vuoksi. Erällä paikkakunnilla rinnakkaiskoulu oli faktisesti lakannut olemasta siinä vaiheessa, kun yli 80 % ikäluokasta siirtyi neljännen luokan jälkeen oppikouluun, jota ei kuitenkaan ollut suunniteltu ikäluokan enemmistön kouluksi.

Koko ikäluokalle tarkoitettu 9-vuotinen ydinsisällöltään samanlainen peruskoulu tuli mahdolliseksi, kun eduskunta vuonna 1968 hyväksyi sitä koskevan lain koulujärjestelmän perusteista (467/1968). Uudistus toteutettiin alueittain vuosina 1972–1977.

Peruskoulu-uudistuksen kiistanalaisia kohtia oli vieraiden kielten opetus. Yhtenäiskoulutyypistä koulua vastustavien tahojen eräänä argumenttina oli juuri vieraiden kielten opetukseen liittyvät epäilyt. Katsottiin, että koko ikäluokka ei selviydy vaikeaksi koetun aineen opetuksesta tai että vaatimustaso olisi määriteltävä niin matalaksi, että kansallinen osaamistaso vaarantuu.

Kaikissa uudistuksen lopullista ratkaisua koskevissa valmisteluasiakirjoissa lähdettiin siitä, että peruskouluun tulisi vain yksi pakollinen vieras kieli, joka suomenkielisissä kouluissa olisi ollut englanti. Alustavan suunnitelman koulujärjestelmän kehittämisestä tehnyt kouluohjelmakomitea esitti vuonna 1959 ongelman ratkaisuksi linjakakoa ylemmille luokille. Jakoperusteena olisi ollut nimenomaan kielenopetus; peruskoulun kolmella ylimmällä luokalla olisi ollut a) silloista kansakoulua muistuttava kieleton linja, b) yhden kielen linja, jossa yhteiskunnallisilla, luonnontieteellisillä ja teknillisillä aineilla oli huomattava osuus, sekä c) kahden kielen linja, jolla opetettaisiin kahta vierasta kieltä, joista toisena olisi toinen kotimainen kieli. Myöhemmässä valmistelussa linjajaosta luovuttiin, mutta useampaa kuin yhtä oppilaalle vierasta kieltä ei mikään komitea suositellut, koska katsottiin, että useamman kielen opiskelu on monille oppilaille vaikeaa ja että se heikentää oleellisesti peruskoulun muuta opetustehtävää. Lukioon pääsyn ehdoksi suunniteltiin kahden vieraan kielen vaatimusta.

Uudistusta koskevan lain eduskuntakäsittelyssä vieraiden kielten asema oli keskeisesti esillä. Sivistysvaliokunta oli jo hyväksynyt hallituksen esityksen mukaisen kielenopetusratkaisun yhdestä pakollisesta kielestä, joka yleensä olisi ollut englanti. Yläasteella olisi valinnaisena aineena ollut toinen kotimainen kieli ja kahta kieltä opiskeleville olisi vielä ollut valittavana aineena ranska, saksa tai venäjä. Ruotsinkielisissä kouluissa englannin kielen tilalla olisi ollut suomi.

Kevään 1968 hallitussopimuksessa sovittiin peruskoulun kielenopetuksen järjestelyistä toisin kuin valmisteluissa oli varauduttu (hallitukseen kuuluivat tuolloin seuraavat puolueet: Suomen

Sosiaalidemokraattinen Puolue, Keskustapuolue, Suomen Kansan Demokraattinen Liitto, Ruotsalainen Kansanpuolue sekä Työväen ja Pienviljelijäin Sosiaalidemokraattinen Liitto). Laki koulujärjestelmän perusteista hyväksyttiin lopulta siinä muodossa, että peruskouluun tuli kaikille pakollisiksi oppiaineiksi kaksi oppilaalle vierasta kieltä, joista toisen tuli olla toinen kotimainen kieli. Tämän lisäksi peruskoulun yläasteella voitiin opiskella valinnaisena aineena ranskaa, saksaa tai venäjää. Ruotsinkielisiin kouluihin säädettiin mahdollisuus opettaa vapaaehtoista ainetta, mikä käytännössä merkitsi, että näissä kouluissa koko ikäluokka opiskeli kahta niin sanottua pitkää kieltä eli englantia ja suomea.

Käytäntö suomenkielisissä kouluissa muotoutui alussa sellaiseksi, että peruskoulun kolmannelta luokalta lähtien opetettiin englantia, yläasteella ohjelmaan tuli ruotsi ja lisäksi yläasteen valinnaisaineena opiskeltiin saksaa, ranskaa tai venäjää. Kielenopetuksen aloittamisajankohtaa koskeva määräys kumottiin 1990-luvulla, jonka jälkeen aloittamisajankohtaa on eräissä kunnissa varhennettu.

Kunnat ovat voineet järjestää kielenopetuksen myös siten, että ruotsia, saksaa, ranskaa tai venäjää opetetaan ensimmäisenä vieraana kielenä (A1-kieli). Englanti on alusta alkaen ollut ylivoimaisesti suosituin vieras kieli. A1-kielen valinnat lukuvuonna 1998–1999 olivat seuraavat:

englanti	86,8 %
ruotsi	2,4 %
ranska	1,6 %
saksa	3,7 %
venäjä	0,3 %

Säännöksiä muutettiin 1990-luvulla siten, että peruskoulun ala-asteella voidaan myös suomenkielisissä kouluissa opiskella kahta pitkää kieltä, joista toinen on vapaaehtoinen (A2-kieli). Ratkaisulla on haluttu lisätä muiden kielten kuin englannin osaamista. Lukuvuonna 1998–1999 A2-kielen valinnoita oli 36,7 % suomenkielisistä viidennen luokan oppilaista. A2-kielen jakautuma oli seuraava:

englanti	27,9 %
ruotsi	17,1 %
ranska	8,0 %
saksa	42,3 %
venäjä	1,0 %

Suomen peruskoulun opetussuunnitelma on poikkeuksellisen kielipainotteinen. Eurooppalainen suuntaus on vasta 1990-luvulla seurannut Suomen mallia, jossa oppivelvollisuusikäisille opetetaan kahta vierasta kieltä. Suomen ratkaisu kahdesta pakollisesta kielestä herätti aikoinaan runsaasti arvostelua. Nykyisin kahden kielen pakollisuus hyväksytään; erimielisyyttä aiheuttaa vain ratkaisu siitä, mitä kieltä tulisi opettaa englannin lisäksi.

Peruskoulun kielenopetusta koskevissa ratkaisuissa esitetyt perustelut voidaan jakaa kulttuuripoliittisiin, kielipoliittisiin, koulutuspoliittisiin, pedagogisiin ja käytännöllisiin. Kaksi ensiksi mainittua näkökohtaa kohosivat ratkaisuvaiheen lopussa muita painavammiksi, vaikka uudistuksen suunnittelussa, josta vastasivat ennen muuta kouluviranomaiset, kasvatusalan asiantuntijat ja kokeilukoulut, tukeuduttiin lähinnä kahteen viimeksi mainittuun perusteluun.

Lainsäädännön mukaan toinen kotimainen kieli, suomi tai ruotsi, on ainoa kieli, jonka on ehdottomasti kuuluttava peruskoulun opetussuunnitelmaan; muiden kielten osalta koulutuksen järjestäjällä ja/tai oppilaalla on valinnanmahdollisuuksia. Lainsäädännössä muista kuin suomen ja ruotsin kielestä käytetään ilmaisua ”vieras kieli”, jolloin tarkemmat määräykset kielten tarjonnasta jäävät koulutuksen järjestäjän vastuulle.

4.2.2. Äidinkieli kansakoulussa/peruskoulussa

Käsite ”äidinkieli” on viime vuosien aikana muuttunut. Äidinkieli on luonnollisesti aina kuulunut koulujen opetussuunnitelmaan. Luku- ja kirjoitustaito ovat kansalaisten perustaitoja sekä perusta myöhemmälle opiskelulle. Alunperin koulujen oppiainemike äidinkieli tarkoitti suomen tai ruotsin kieltä. Saamenkielisille oppilaille tuli mahdollisuus saada opetusta omassa äidinkielessään, kun peruskoululakia (476/1983) vuonna 1993 muutettiin siten, että saamelaisten kotiseutualueella asuvalle oppilaalle voidaan opettaa oppilaan huoltajan suostumuksella äidinkielen oppiaineena saamen kieltä ja suomen kieltä. Vuoden 1998 perusopetuslain (628/1998) mukaan äidinkielenä opetetaan oppilaan opetuskielen mukaisesti suomen, ruotsin tai saamen kieltä. Äidinkielenä voidaan huoltajan valinnan mukaan opettaa myös romanikieltä, viittomakieltä tai muuta oppilaan äidinkieltä. Maahanmuuttajille opetetaan oppiainetta ”suomi tai ruotsi vieraana kielenä”, koska opetuksessa halutaan tukea tällaisen oppilaan oman äidinkielen osaamista. (Ks. myös luku 9.1.)

4.2.3. Kunnan velvollisuus ylläpitää vähemmistökielistä kansakoulua/peruskoulua

Kansakoulutointa varten kunnan tuli jakaa alueensa koulupiireihin kansakoululaissa (247/1957) määrättyjen perusteiden mukaan. Vähemmistön aseman turvaamiseksi kunnassa, jossa oli sekä suomen- että ruotsinkielistä väestöä, oli säädetty velvollisuus perustaa vähemmistökielinen koulu, jos vähemmistökielisten kouluun pantavien lasten lukumäärä oli vähintään 18. Tämä säännös koski myös peruskoulun ala-asteen koulua vuoteen 1984 saakka, jolloin voimaan tullessa peruskoululaissa (476/1983) perustamisvelvoitetta koskevaa vähimmäisoppilasmäärä alennettiin 13 oppilaaseen.

Voimassa olevan perusopetuslain (628/1998) mukaan kunta, jossa on sekä suomen- että ruotsinkielisiä asukkaita, on velvollinen järjestämään perusopetuksen erikseen kumpaakin kieliryhmää varten. Velvollisuus ei riipu siitä, onko kunta kaksikielinen. Säännös ei edellytä, että opetus järjestetään välttämättä kunnan omalla alueella. Opetus voidaan järjestää yhteistyössä muiden kuntien, yksityisten yhteisöjen tai säätiöiden tai valtion oppilaitosten kanssa.

4.3. Lukio 1970–2000

Lukion rakenne on olennaisesti muuttunut kahden viimeisen vuosikymmenen aikana. Vuonna 1982 osana keskiasteen uudistusta eri aineiden oppimäärät kurssitettiin ja lukuvuoden työ jaksotettiin. Seuraava askel otettiin 1990-luvulla, jolloin siirryttiin luokattomaan järjestelmään. Sen mukaan opiskelija itse voi määrittellä ajan, jonka mukaan hän suorittaa lukion päättötutkintoon vaadittavat kurssit. Niin ikään opiskelijan oikeuksia oppiaineiden valinnassa on 1970-luvulta lähtien johdonmukaisesti lisätty.

Peruskoulu-uudistus vahvisti lopullisesti englannin kielen myös lukion valtakieleksi. Lukion pakollisiksi oppiaineiksi ovat vakiintuneet kaksi vierasta kieltä ja toinen kotimainen kieli. Tämän lisäksi vieraita kieliä opiskellaan valinnaisina aineita. Merkittävää on, että kielivalikoima on viime vuosina

monipuolistunut; lukioissa opetetaan nykyisin eurooppalaisten valtakielten lisäksi muun muassa viroa, unkaria ja kiinaa.

Eryityisesti 1990-luvulla on haluttu tukea lukioiden profiloitumista. Koulut ovat omilla päätöksillään voineet painottaa opetussuunnitelmiaan, lisäksi valtioneuvoston luvalla lukiolle on voitu myöntää erityinen tehtävä. Kieliohjelmapiinotukset eivät ole juuri koskeneet kansalliskieliä.

4.4. Ammatillinen koulutus 1970–2000

Ammatillinen koulutus on 1970-luvulta lähtien muuttunut radikaalisti rakenteeltaan, sisällöltään ja oppilaitosten omistussuhteiltaan. Valtioneuvosto teki vuonna 1974 päätöksen suunnittelu- ja kehittämisperiaatteista ammatillisissa oppilaitoksissa. Suunnitteluohjeiden mukaisesti valmisteltiin keskiasteen kehittämisestä annettu laki, joka annettiin vuonna 1978.

Uudistuksen tavoitteeksi asetettiin ammatillisen koulutuksen laadullinen uudistaminen siten, että koulutus vastaa työelämän eri alojen ja niiden kehittämisen edellyttämän ammattitaidon saavuttamisen, ylläpitämisen ja laaja-alaistamisen vaatimuksia. Opetuksen sisältöjen kannalta oli merkityksellistä paitsi mainittu laaja-alaistaminen myös se, että ammatillisen opiskelijan jatko-opintokelpoisuutta haluttiin parantaa.

Käytännössä edellä mainitut opetuksen sisältöjä koskevat tavoitteet merkitsivät yleissivistävien aineiden lisäämistä ammatillisessa koulutuksessa. Kielten opetuksen kannalta oli merkittävää, että yleissivistävässä peruskoulutuksessa aloitettuja kieliopintoja tuli voida jatkaa ammatillisen koulutuksen yhteydessä. Siksi ammatillisen koulutuksen kaikille opintolinjoille määrättiin pakollisiksi oppiaineiksi vieras kieli ja toinen kotimainen kieli.

4.5. Koulu-uudistuksen vaikutus kielten opiskeluun

Kansallisen kielivarannon kannalta ajanjakso peruskoulu-uudistuksesta nykyaikaan on merkinnyt huomattavaa laajennusta. Peruskoulu-uudistus merkitsi ikäluokan koulutusajan pidentymistä 9-vuotiseksi, jokaiselle oppilaalle – eräitä pieniä erityisryhmiä lukuun ottamatta – annetaan toisen kotimaisen ja vieraan kielen opetusta, ammatillisessa koulutuksessa jatketaan peruskoulun kieliohjelmää. Peruskoululaisista huomattava osa opiskelee pakollisten kielten lisäksi vielä valinnaisaineena vierasta kieltä. Nykyisin yli 60 % ikäluokasta siirtyy lukioon, jossa on pakollisina aineina toinen kotimainen kieli ja kaksi vierasta kieltä. Peruskoulun jälkeisiin jatko-opintoihin siirtyy noin 90–95 % ikäluokasta.

4.6. Kansalliskielet ja ylioppilastutkinto

4.6.1. Ylioppilastutkinnon kehitys 1852–2000

Ylioppilastutkinto järjestettiin Suomessa ensimmäisen kerran vuonna 1852. Tutkinto sai alkunsa Helsingin yliopiston pääsyutkintona, jossa tuli antaa riittävä näyttö yleissivistyksestä ja latinan kielen taidosta. Tutkinto sisälsi äidinkielen kokeen ja käännöksen äidinkielestä latinaan tai muuhun vieraaseen kieleen sekä suulliset tutkinnot.

Valtiollinen säädöspohja ylioppilastutkinnolle määriteltiin vuoden 1874 keisarillisella julistuksella. Julistus sisälsi ohjesäännön ylioppilastutkintoa varten. Ylioppilastutkintoon kuuluvat kirjalliset kokeet piti suorittaa neljässä aineessa:

- ”kirjoitelma oppilaan äidinkielellä semmoisesta aiheesta, joka kuuluu opistossa annettuun yleiseen sivistykseen”,
- käännös oppilaan äidinkielestä latinaksi, kuitenkin niin, että ne jotka eivät olleet läpikäyneet yleistä lyseota, jossa latina on pakollinen oppiaine, olivat oikeutetut vaihtamaan latinan venäjän, saksan tai ranskan kieleen,
- ”tyydyttävällä virheettömyydellä tehty käännös oppilaan äidinkielestä toiseen kotimaiseen kieleen”,
- ”vähintään kolmen matemaattisen tehtävän suorittaminen”.

Naiset saivat ilman erikseen myönnettävää oikeutta osallistua tutkintoon vasta vuodesta 1901.

Itsenäistymisen jälkeen yliopistoon johtavien oppilaitosten määrä kasvoi ja perustettiin uusia yliopistoja. Tutkinto uudistettiin vuonna 1919. Asetuksen mukaan tutkinnon tarkoituksena oli saada selville, ovatko oppilaat saavuttaneet riittävän kypsytyksen sekä oppilaitoksia varten vahvistettujen oppikurssien mukaisen tietomäärän. Pakolliset kirjoituskokeet olivat äidinkieli, toinen kotimainen kieli, vieras kieli, matematiikka ja reaalikoe.

Vieraissa kielissä kokelaat saattoivat kokeeseen varatun ajan kuluessa suorittaa useiden kielten kokeita. Oppilaan valinnan mukaan suoritettiin käännös saksan, ranskan tai englannin kielestä opetuskielen sekä käännös opetuskielestä vieraaseen kieleen.

Toisessa kotimaisessa kielessä tuli suorittaa käännös mainitusta kielestä koulun opetuskielen.

Ylioppilastutkinnon kirjoituskokeita johtamaan, järjestämään ja arvioimaan määrättiin tutkintolautakunta, joka oli Helsingin yliopiston ja kouluhallituksen yhteiselin. Merkittävää on, että ylioppilaskokeet on alusta alkaen järjestetty yhtä aikaa koko maassa, samoin kansainvälisesti on ainutlaatuisia, että koe arvostellaan valtakunnallisesti.

Vuonna 1947 tutkintoa uudistettiin nykyisen kaltaiseen perusrakenteeseen. Kirjoituskokeiden tuli olla koululle vahvistettujen oppimäärien alalta ja läheisesti liittyä niihin. Pakollisia kirjallisia kokeita olivat äidinkieli, toinen kotimainen kieli, vieras kieli ja vaihtoehtoisesti joko matematiikka tai reaalikoe.

Toisen kotimaisen kielen koe on sisältänyt käännöstehtävän myös koulun opetuskielestä asianomaiseen kieleen vuodesta 1951, ruotsinkielisissä kouluissa kuitenkin jo vuodesta 1925.

Viiden vuosikymmenen aikana tutkintoon on tehty useita muutoksia, muun muassa vuodesta 1977 lukien toisen kotimaisen ja vieraan kielen kokeet (englanti, ranska, saksa, venäjä) sisälsivät puheen ja tekstin ymmärtämistä mittaavat osat sekä kielen kirjallista hallintaa osoittavat osat. Harvoin opetetun vieraan kielen (espanja, portugali, italia ja saame) ylimääräiseen kokeeseen ei sisälly puheen ymmärtämistä osoittavaa osaa. Latinan ja klassisen kreikan ylimääräiset kokeet käsittävät käännösoosan sekä tekstiin liittyvät antiikin kulttuurin tuntemusta ja tekstin ymmärtämistä osoittavat osat.

Äidinkielen koe on järjestetty perinteisesti suomen ja ruotsin kielessä sekä vuodesta 1994 myös saamen kielessä. Pohjoissaamen kielessä äidinkielen kokeen on voinut suorittaa vuodesta 1996 alkaen ja inarinsaamen kielessä vuodesta 1998 alkaen.

Kokelas, jonka äidinkieli on muu kuin suomi, ruotsi tai saame, on vuodesta 1994 alkaen voinut äidinkielen kokeen sijasta suorittaa kokeen ”suomi tai ruotsi toisena kielenä” -kokeen. Kokelas on vuodesta 1996 alkaen voinut halutessaan suorittaa toisen kotimaisen kielen kokeen asemasta äidinkielen kokeen tässä samassa kielessä. (Ks. myös luku 9.1.)

Nykyinen ylioppilastutkintoasetus (1000/1994) on annettu vuonna 1994. Tutkinto järjestetään edelleenkin kahdesti vuodessa yhtä aikaa koko maassa. Kun lukiot toimivat luokattomina, syksyllä kirjoittavien määrä on noussut viime vuosina. Tutkinnon voi suorittaa joko yhdellä kertaa tai hajautetusti, jolloin tutkinnon saa suorittaa enintään kolmen peräkkäisen tutkintokerran aikana. Nykyiseen ylioppilastutkintoon sisältyy:

1. äidinkielen koe,
2. toisen kotimaisen kielen koe,
3. vieraan kielen koe,
4. matematiikan koe, ja
5. reaalikoe.

Kokelaan on pakollisena suoritettava kohdassa 1–3 mainitut kokeet ja kokelaan valinnan mukaan joko matematiikan koe tai reaalikoe. Pakollisten kokeiden lisäksi kokelas voi osallistua yhteen tai useampaan ylimääräiseen kokeeseen. Matematiikassa, toisessa kotimaisessa kielessä ja vieraisissa kielissä voidaan järjestää vaativuudeltaan kahden eri tason mukaiset kokeet. Vähintään yhdessä pakollisessa oppiaineessa ylioppilastutkintoa suorittavan kokelaan tulee suorittaa vaativampi koe.

4.6.2. Ylioppilastutkinnon rakennekokeilu

Kuten edellä on todettu, voimassa olevan ylioppilastutkintoasetuksen mukaan kokelaan tulee suorittaa pakollisena äidinkielen, toisen kotimaisen kielen ja vieraan kielen koe sekä vaihtoehtoisesti matematiikan koe tai reaalikoe. Tästä pääsäännöstä poiketen on 29 lukiossa oikeus opetusministeriön kokeiluluvalla (Opetusministeriön päätös 1.6.1994) suorittaa tutkinto siten, että vain äidinkieli on pakollinen. Jokaisen kokelaan on valittava sen lisäksi kolme pakollista koetta ryhmästä, jonka muodostavat toisen kotimaisen kielen koe, vieraan kielen koe, matematiikan koe ja reaalikoe. Yhden tasoltaan vaativamman kokeen vaatimus on voimassa myös kokeiluissa.

Alun perin kokeilun kestoksi kyseisessä ministeriön päätöksessä määrättiin vuodet 1995–1998. Sitten ministeriö jatkoi kokeilua siten, että viimeinen rakennekokeilun mukainen tutkintokerta on syksyllä 2003 siitä riippumatta, milloin tutkinnon suorittaminen on aloitettu.

Kyseiset 29 lukiota ovat kouluja, jotka aikanaan kokeilivat lukion luokattomuutta ja osallistuivat vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteiden kehittämiseen niin sanottuina akvaariokouluina, sekä normaalikoulujen lukioita. Kokeilulukioista neljä on ruotsinkielisiä. Normaalikouluja on seitsemän. Kokeilukouluissa on vuosittain yhteensä runsaat 2 000 kokelasta.

Kokeilun tulosten kannalta kiinnostavinta on se, miten opiskelijoiden valinnat ovat jakaantuneet kokeilun aikana. Seuraavassa asia on esitetty siten, että luvut kertovat, kuinka suuri osuus kokelaista

ei ole kirjoittanut oppiainetta lainkaan, ei pakollisena eikä ylimääräisenä kyseisellä tutkintokerralla (k. = kevät, s. = syksy). Alemmalla rivillä on numerus.

s. 1996	k. 1997	s. 1997	k. 1998	s. 1998	k. 1999	s. 1999
Toinen kotimainen kieli						
19,51 %	9,26 %	28,23 %	8,79 %	30,14 %	10,17 %	24,86 %
24	236	35	210	44	238	46
Vieras kieli						
0,39	0,81	0,42	1,37	0,26	1,08	
4	10	1	10	2	6	2
Matematiikka						
25,20	14,87	19,35	13,73	22,60	14,69	19,46
31	379	24	328	33	344	36
Reaalikoe						
7,32	1,96	11,29	2,43	5,48	4,14	5,95
9	50	14	58	8	97	11

Toinen kotimainen kieli jätetään valitsematta hieman useammin kuin aikaisemmin. Tällä hetkellä toisen kotimaisen kielen jättää tutkinnostaan pois runsaat 11 % kokelaista, miehet useammin kuin naiset (19,26 % / 5,45 % v. 1999). Suomenkieliset ja ruotsinkieliset kokelaat jättävät toisen kotimaisen kielen kokeen kirjoittamatta käytännössä yhtä usein (11,19 % / 11,64 % v. 1999). Mukana tilastossa on myös yksi ruotsinkielinen ahvenanmaalainen koulu.

Niiden kokelaiden määrä, jotka jättävät vieraassa kielen kokeen kirjoittamatta, on koko ajan ollut vähäinen ja edelleen vähenemässä (1,04 % v. 1996 – 0,32 % v. 1999). Miesten ja naisten välillä ei ole olennaista eroa (miehet 0,38 %, naiset 0,27 % v. 1999). Ruotsinkielisistä kokelaista ei ainutkaan ole vuoden 1997 jälkeen jättänyt kirjoittamatta vierasta kieltä.

Matematiikan on koko kokeilukauden ajan jättänyt kirjoittamatta noin 15 % kokelaista, mutta matematiikan suosio näyttäisi hivenen kasvaneen (15,64 % v. 1996 – 15,04 % v. 1999). Naiset jättävät matematiikan kirjoittamatta huomattavasti useammin kuin miehet (naiset noin 21,27 %, miehet noin 6,42 % v. 1999). Ruotsinkieliset jättävät matematiikan tutkintonsa ulkopuolelle selvästi useammin kuin suomenkieliset (20,21 % / 14,37 % v. 1999).

Reaalikokeen jätti v. 1996 kirjoittamatta 3,48 % kokelaista, sitten osuus pieneni 2,40 %:iin ja nousi v. 1999 4,28 %:iin. Naiset jättävät kokeen useammin kirjoittamatta kuin miehet (5,11 % / 3,12 % v. 1999), joskin ero on vähäinen. Sen sijaan kieliryhmien välillä on selvä ja kasvava ero: ruotsinkieliset kokelaat jättävät reaalikokeen kirjoittamatta selvästi useammin kuin suomenkieliset (suomenkieliset kokelaat runsaat 3 % ja ruotsinkieliset runsaat 5 %, vuonna 1999 jopa 10,62 %).

4.7. Ruotsinkielisen opetuksen hallinto

4.7.1. Keskusvirasto

Suomen itsenäistyttyä maamme virastoja pyrittiin uudistamaan ja laajentamaan vastaamaan niitä tehtäviä, joita itsenäinen valtio edellytti. Tuossa vaiheessa kouluhallituksen toiminta ja sen sisäinen organisaatio oli pääosin vuonna 1898 annetun ohjesäännön mukainen. Elokuussa 1918 annettiin asetus kouluhallituksesta, johon tuli kuulumaan kolme melko itsenäistä osastoa: oppikouluosasto, kansanopetusosasto ja lastensuojeluosasto. Kouluhallituksen päättävävaltaa laajennettiin siirtämällä huomattava määrä sellaisia kouluasioita kouluhallituksen ratkaistavaksi, jotka siihen asti olivat olleet senaatin kirkollisasiaintoimituskunnan päätösvallassa. Kouluhallituksen työmäärää kasvatti oppivelvollisuuslain voimaantulo 1921, samoin itsenäisen valtion toimet opetustoimen perusuudistukseksi.

Itsenäistymisvaiheen organisaatiouudistuksessa oli alusta alkaen esillä kysymys ruotsinkielisen koulutoimen hallinnosta. Ruotsinkielinen väestö ei ollut yksimielinen asian ratkaisusta, vaan esitettiin vaihtoehtoja oman ruotsinkielisen kouluhallituksen perustamisesta (Svenska Finlands folkting esitti tätä ensimmäisessä kokouksessaan keväällä 1919) tai osaston perustamisesta kouluhallitukseen. Ruotsinkielisen kouluhallinnon vahvistaminen kuului ruotsinkielisten niin sanottuun itsehallinto-ohjelmaan. Tästä ohjelmasta käytiin kitkerää keskustelua. Kouluhallitus valmisti kouluneuvos V.T. Rosenqvistin aloitteesta ehdotusta ruotsinkielisen osaston perustamisesta. Kouluhallituksen yleisistunnon niukka enemmistö puolsi ruotsinkielisen osaston perustamista. Opetusministeri Mikael Soininen, jonka taustavirka oli kouluhallituksen ylijohtaja, puolsi esitystä, mutta esitys hyväksyttiin valtioneuvostossa vain yhden äänen enemmistöllä. Soininen perusteli myönteistä kantaansa sillä, että ruotsinkielisen osaston perustaminen lisäisi kouluhallituksen työkykyä ja poistaisi täten erään tyytymättömyyden aiheen. Asetus ruotsinkielisen osaston perustamisesta kouluhallitukseen annettiin huhtikuussa 1920 ja osasto aloitti toimintansa saman vuoden elokuussa. Osastoon kuului viisi kouluneuvosta. (Ks. myös luku 2.1.)

Uuden osaston tehtäväksi tuli käyttää kouluhallituksen toimivaltaa asioissa, jotka koskivat ruotsinkielistä koulutointa. Poikkeuksena olivat sellaiset asiat, jotka koskivat opetuksen yleisiä perusteita tai joilla oli periaatteellisesti huomattava merkitys. Osasto saattoi näin ollen käsitellä muun muassa virkanimityksiä, virkavahvistuksia, valitus- ja kurinpitoasioita, koulujen tarkastuksia, oppikirjojen hyväksymistä sekä ”sellaisia määrärahoja koskevia asioita, joiden jakamiselle eduskunta tai hallitus on vahvistanut tarkat perusteet”.

Kouluhallitus toimi vuoteen 1969 saakka osastojohdoisesti siten, että osastoilla oli huomattava toimivalta. Pääasiallinen osastojako noudatti koulumuotoja: kansanopetusosasto ja oppikouluosasto. Ruotsinkielinen osasto käsittelee kummankin koulumuodon asioita. Osaston toimivaltaa käytti kollegio ja asiayhteys ratkaisi, missä kokoonpanossa kollegio istui.

Kouluhallitus uudistettiin perusteellisesti vuonna 1969. Koulumuotoihin perustuva osastojako poistettiin ja kouluhallitus jakaantui lähinnä toiminnallisten perusteiden mukaan osastoihin. Merkittävää on, että virastossa säilyi ruotsinkielinen osasto, joka jakaantui koulutoimistoon ja opetustoimistoon. Kouluhallituksessa säilyi kollegio, joka muodostui osastopäälliköistä.

Vuonna 1991 kouluhallitus ja ammattikasvatushallitus yhdistettiin opetushallitukseksi. Viraston luonne muuttui samalla hallinnollisesta keskusvirastosta asiantuntijavirastoksi, jonka tehtävänä on koulutuksen kehittäminen, arviointi ja erilaiset palvelutehtävät. Opetushallituksessa on yleissivistävän koulutuksen linja, ammatillisen koulutuksen linja, aikuiskoulutuksen linja sekä ruotsinkielinen linja. Lisäksi opetushallituksessa on hallinto- ja palvelutoiminnot ja suunnitteluryhmä. Kollegiota ei ole,

vaan valtioneuvoston asettama johtokunta. Opetushallituksesta annetun asetuksen mukaan johtokunnan kokoonpanossa tulee ottaa huomioon molempien kieliryhmien edustus.

4.7.2. Aluehallinto

Koulutoimen aluehallinto oli pitkään järjestetty siten, että kansakouluja varten maa oli jaettu tarkastuspiireihin. Piirit olivat yhden virkamiehen, kansakouluntarkastajan, toimialuetta. Oppikoulut olivat suoraan kouluhallituksen alaisia.

Valtion piirihallintoa ryhdyttiin kokoamaan yhteen 1960-luvulla. Valtioneuvosto teki 1967 periaatepäätöksen, jonka mukaan lääninhallinnon järjestysmuotoa on pyrittävä kehittämään muun muassa siten, että eri alojen piirihallinto niiltä osin kuin se katsotaan tarpeelliseksi ja tarkoituksenmukaiseksi sijoitetaan yleisen lääninhallinnon yhteyteen. Ennen tätä päätöstä oli esillä myös sellainen vaihtoehto, että koulutoimella olisi oma erillinen aluehallintonsa. Jonkinlainen alku tällaiselle organisaatiolle oli olemassa, kun kansakouluntarkastajia koottiin yhteen aluetoimistoihin.

Vuonna 1968 annettu laki kouluhallituksesta ja sen alaisesta piirihallinnosta (534/1968) tuli muilta kuin piirihallintoa koskevalta osalta voimaan 1 päivänä lokakuuta 1969. Asetus lääninhallituksen kouluosastosta (81/1970) tuli voimaan 1 päivänä huhtikuuta 1970. Tässä yhteydessä oppikoulut siirrettiin aluehallinnon alaisuuteen. Asetuksessa määrättiin, että Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Vaasan läänit jaetaan kukin kahteen tarkastuspiiriin, joista toiseen kuuluvat ne koulut ja oppilaitokset, joiden opetuskieli on suomen kieli, ja toiseen ne, joiden opetuskieli on ruotsin kieli. Lääninhallituksen ruotsinkielistä koulutointa johti apulaisosastopäällikkö.

Lääninhallituksen tehtäviä koulutoimessa vähennettiin 1980-luvulta lähtien ja kuntien itsenäistä päätäntävaltaa lisättiin. Merkittävimmät siirrot koskivat muun muassa vuotuista opetussuunnitelman vuositarkistetta, jotka lääninhallitus aikaisemmin vahvisti, ohjesäännön vahvistamista sekä opettajan ja rehtorin vaalin vahvistamista.

Voimassa olevan lääninhallituslain (22/1997) mukaan lääninhallituksen yksiköistä säädetään asetuksella tai määrätään lääninhallituksen työjärjestyksellä. Lääninhallitusasetuksen (120/1997) mukaan lääninhallituksessa on ainakin sosiaali- ja terveysosasto, sivistysosasto ja poliisiosasto. Lääninhallituksessa on lisäksi osastot tai yksiköt ainakin liikennehallintoa ja pelastushallintoa varten. Etelä-Suomen lääninhallituksen ja Länsi-Suomen lääninhallituksen sivistysosastossa on erillinen ruotsinkielinen opetustoimen yksikkö, johon kuuluvat ne oppilaitokset, joiden opetuskieli on ruotsi.

4.7.3. Kunnallinen kouluhallinto

Kunnan kouluhallintoa varten kunnissa oli ennen peruskoulu-uudistusta kansakoulujen johtokunnat sekä kansakoululautakunta. Päätoimisia hallintovirkamiehiä olivat vain suurempien kaupunkien omat kansakouluntarkastajat ja muutamissa suuremmissa maalaiskunnissa olleet taloudenhoitajat tai päätoimiset kansakoululautakuntien sihteerit.

Peruskoulu-uudistus merkitsi huomattavaa kouluhallinnon vahvistumista paikallisella tasolla. Peruskoulun rakenteesta ja hallinnosta säädettiin laissa koulujärjestelmän perusteista (467/1968). Sen mukaan koulujärjestelmän perusteena on kunnan koululaitos, jossa on oppivelvollisille tarkoitettu peruskoulu ja johon voi kuulua lastentarha tai sitä vastaavia esiluokkia, lukio ja peruskoulun oppimäärälle rakentuvia ammatillisia oppilaitoksia.

Kunnan kouluhallintoa varten kunnassa tuli olla koululautakunta. Kaksikielisessä kunnassa koululautakunnassa tuli olla ainakin kaksi jäsentä vähemmistönä olevasta kieliryhmästä. Sellaisten asioiden käsittelyä varten, jotka koskevat jompaakumpaa kieliryhmää, lautakunta jakaantui kahteen yksikieliseen osastoon.

Peruskoulu-uudistus toi kunnallishallintoon virkakuntaa. Koululautakunnan apuna sille kuuluvia valmistelu-, valvonta- ja toimeenpanotehtäviä varten kunnassa tuli olla koulutoimen johtajan virka. Tämä virka oli päävirka, jos kunnan asukasluku ylitti 6 000 asukasta. Lisäksi suuret ja keskisuuret kunnat perustivat opetuspäällikön, talouspäällikön tai muita johtavia hallintovirkoja.

Kaksikielisessä kunnassa tuli vähemmistökielisiä kouluja koskevia tehtäviä varten olla toinen koulutoimen johtajan virka.

Koulutoimen johtajan virkoja perustettiin pienempiinkin kuntiin kuin mitä laki velvoitti. Kaksikielisiin kuntiin muodostui tosiasiallisesti kaksi kunnan koululaitosta.

Vapaakuntakokeilun yhteydessä muutettiin säännöksiä siten, että kunnalle tuli suuremmat vapaudet järjestää koulutoimen paikallinen hallinto ja tehtävien jako. Tässäkin vaiheessa pidettiin tärkeänä, että kunnassa tulee olla opetustoimen hallintoa varten yksi tai useampi monijäseninen toimielin. Vuonna 1992 kunnan opetustoimen hallinnosta annettu lainsäädäntö uusittiin (706/1992). Siinä säädettiin, että kaksikielisessä kunnassa on oltava monijäseninen toimielin kumpaakin kieliryhmää varten tai yhteinen toimielin, joka jakaantuu jaostoihin.

Kunnan opetustoimen hallinnosta ei enää säädetä erikseen opetustointia koskevissa erityislaeissa, vaan noudatetaan, mitä kuntalaissa on säädetty. Voimassa olevan kuntalain mukaan kunta itse päättää hallintonsa järjestämisestä laissa säädetyllä tavalla. Hallinnon järjestämiseksi valtuusto hyväksyy tarpeelliset johtosäännöt, joissa määrätään kunnan eri viranomaisista ja niiden toiminnasta, toimivallan jaosta ja tehtävistä. Kaksikielisessä kunnassa on asetettava opetustoimen hallintoon erillinen toimielin kumpaakin kieliryhmää varten taikka yhteinen toimielin, joka jakaantuu kieliryhmiä varten jaostoihin.

Kirjallisuutta

Luku 4 perustuu Opetushallituksen ja sitä edeltäneiden virastojen aineistoihin.

5. YLIOPISTOYHTEISÖ

Suomen yliopistohistoria ja samalla yliopistojen kielihistoria kiteytyy Helsingin yliopiston historiassa. Myös 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kielikiistana tunnettu yhteiskunnallinen taistelu käytiin pitkälti Helsingin yliopiston piirissä.

Suomen ensimmäinen yliopisto, Kungliga Åbo Akademi eli Kuninkaallinen Turun Akatemia, perustettiin vuonna 1640 ruotsalaisen kreivi Per Brahen aloitteesta. Suomen siirtyessä Venäjän alaisuuteen yliopiston nimi muutettiin vuonna 1828 Keisarilliseksi Aleksanterin Yliopistoksi ja se siirrettiin Turusta Helsinkiin. Vuonna 1917, Suomen itsenäisyyden seurauksena, yliopisto sai nimen Helsingin yliopisto. Yliopiston kieli oli vuoteen 1852 saakka latina, vaikka ruotsin kieli olikin yleisesti se kieli, jolla opintojen yhteydessä suoritettava äidinkielen kirjoituskoe suoritettiin.

Kielikiistat kytivät ja leimahtelivatkin ylioppilasnuorison keskuudessa jo 1800-luvun loppuvuosikymmeninä, ja myös 1900-luvun alkupuolen kielikiistoissa Helsingin yliopisto oli keskeisellä sijalla. Jo vuosisadan alkuvuosina Helsingin yliopistoon tuli enemmän suomen kuin ruotsin kielellä koulunsa käyneitä opiskelijoita, mutta professorien ja muiden opettajien pääkieli pysyi kuitenkin kauemmin ruotsina. Näin opettajien ja ylioppilaiden välille syntyi kielisuhteiden muutoksen viive, joka osittain selittää akateemisen kielitaistelun. Vaikka ruotsin kieli käytännössä säilyttikin pitkään asemansa sivistyskielenä ja esimerkiksi virkamiehiltä edellytettiin ruotsin kielen hallitsemista, oli suomen kielen käyttö tieteen ja yliopisto-opetuksen kielenä ennen kaikkea tärkeä ideologinen kysymys. Suomen kielikiista osui historialliseen ja poliittiseen käännekohtaan, jolloin Ruotsin ajalta peräisin olevista ruotsinkielisistä yhteiskunnallisista instituutioista, muun muassa ruotsinkielisestä yliopistomaailmasta, tuli keskeisiä kritiikin ja valtausyritysten kohteita. 1920-luvulla pyrkimyksenä oli yliopiston tuominen lähemmäksi kansaa ja suomenkielistämällä pyrittiin *suomalaistamaan* yliopisto (Klinge, 1990, 46 ss.).

Muun muassa yliopiston suomalaistamispyrkimysten seurauksena ruotsinkielisten keskuudessa hahmottui ajatus yliopiston jakamisesta erikielisiin osastoihin tai kahdeksi erilliseksi korkeakouluksi, ja tätä ajatusta noudattaen erillishallintojärjestelmien luomisesta. Ajatus laajasta hallinnon jaosta kielellisiin yksikköihin – kuten esimerkiksi Porvoon ruotsinkielisen hiippakunnan ja ruotsinkielisen kouluhallinnon perustamisen yhteydessä tehtiin – oli erittäin näkyvä tekijä vuosien 1917–1922 kielipolitiikassa. Territoriaaliperiaatteen mukaisesti hallitus jopa ehdotti ruotsinkielisten kuntien luomista, ja Ahvenanmaan läänin lisäksi suunniteltiin kahden muun ruotsinkielisen läänin, Raaseporin ja Vaasan läänin, perustamista. (Ks. myös luvut 2.1. ja 4.7.1.)

Kysymys Helsingin yliopiston opetuskielestä ratkaistiin ankarien kielitaisteluiden jälkeen vuonna 1937, jolloin annettiin Helsingin yliopiston järjestysmuodon perusteista annetun lain (191/1923) eli yliopistolain muutos (271/1937), jonka 21 §:n 1 momentin mukaan ”yliopiston opetuskieli on suomi”, mutta ”sen estämättä, mitä 1 momentissa on sanottu, käytettäköön ruotsin kieltä opetuskielenä niissä tapauksissa, joista tämän lain voimaantulosta annettavassa laissa erikseen säädetään”. Voimaantulolaissa (271/1937) säädettiin ruotsinkielisistä professuureista. Näin parikymmentä vuotta aikaisemmin ehdotettu linjajakoajatus toteutettiin.

Helsingin yliopistolle pysytettiin jo vuoden 1919 Hallitusmuodossa itsehallinto-oikeus. Itsenäisyyden ajan ensimmäinen yliopistolaki annettiin vuonna 1923. Lailla kumottiin siihen asti voimassa olleet keisarilliset statuutit vuodelta 1852. Nykyisellä yliopistolailla (645/1997) myös maan muille yliopistoille on turvattu itsehallinto. Yliopistojen tehtävänä on lain mukaan edistää vapaata tutkimusta sekä tieteellistä ja taiteellista sivistystä, antaa tutkimukseen perustuvaa ylintä opetusta sekä kasvattaa nuorisoa palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Yliopistolaissa eräille keskeisille korkeakouluille, muun muassa Helsingin yliopistolle, Teknilliselle korkeakoululle ja Sibelius-Akatemialle, määrätään vastuu siitä, että riittävä määrä ruotsin kieltä taitavia henkilöitä voidaan kouluttaa maan tarpeisiin. Opetus- ja tutkintokieli maan yliopistoissa ja korkeakouluissa on suomi, jollei laissa toisin säädetä, mutta Helsingin yliopiston, Teknillisen korkeakoulun, Kuvataideakatemian, Sibelius-Akatemian, Taideteollisen korkeakoulun ja Teatterikorkeakoulun opetus- ja tutkintokielet ovat lain nojalla suomi ja ruotsi. Åbo Akademin, Svenska Handelshögskolanin sekä Helsingin yliopiston Svenska social- och kommunalhögskolanin opetus- ja tutkintokieli sekä myös virkakieli on ruotsi.

Yliopistolakiin sisältyviin Helsingin yliopistoa koskeviin säännöksiin kuuluu säännös siitä, että otettaessa opiskelijoita niille aloille, joiden opetusta annetaan ruotsiksi vain Helsingin yliopistossa, on

huolehdittava siitä, että ruotsin kieltä taitavia henkilöitä voidaan kouluttaa riittävä määrä maan tarpeisiin. Tämän varmistamiseksi yliopistolla on oikeus varata osuus aloituspaikoista ruotsin kieltä taitaville pyrkijöille. Käytännössä ruotsia taitavien lakimiesten ja lääkäreiden riittävän määrän varmistaminen on toteutettu yliopiston sisäänpääsykokeisiin liitetyillä kielikiintiöillä, jotka ovat mahdollistaneet muutamien ruotsia taitavien pyrkijöiden pääsyn yliopistoon alhaisemmalla pääsykokeiden pistemäärällä kuin suomenkielisten pyrkijöiden. Epätasavertaiseksi arvostellun ja ajoittain kiivaan yhteiskunnallisen keskustelun kohteeksi joutuneen kiintiöjärjestelmän on kuitenkin todettu olevan perustuslain mukainen, sillä se mahdollistaa kansalaisten yhdenvertaisen kohtelun ja maan ruotsinkielisen väestön sivistyksellisistä ja yhteiskunnallisista tarpeista huolehtimisen. Helsingin yliopistossa on lain mukaan ruotsinkielistä opetusta varten vähintään 27 professorin virkaa asetuksella säädettävillä aloilla sekä lautakunta ruotsinkielisen opetuksen kehittämistä ja yhteensovittamista varten. Myös yhden vararehtorin tulee olla ruotsinkielistä opetusta varten perustettuun virkaan nimitetty professori, jollei yliopiston rehtori ole ruotsinkielinen.

Kirjallisuutta

Klinge, Matti – Knapas, Rainer – Leikola, Anto – Strömberg, Johan 1990. *Helsingin Yliopisto 1640–1990, kolmas osa*. Otava, Keuruu.

III KAKSIKIELISEN SUOMEN OMINAISPIIRTEITÄ

6. DEN FINLANDSSVENSKA KULTUREN

6.1. Kulturbegreppet

Ett försök att beskriva en ”kultur” som karakteriserar en befolknings- eller språkgrupp är ett vanskligt företag redan på grund av att man därigenom slår fast att det finns gemensamma kulturella särdrag. En heltäckande beskrivning av den finländska kulturen ter sig som en omöjlig uppgift, vilket redan bevisas av frågan vilka gemensamma kulturella band förenar till exempel en finskspråkig professor vid Helsingfors universitet med en småbrukare från Lappland. Den finlandssvenska kulturen befinner sig i demografisk minoritetsställning, men detta gör den på intet vis mera homogen än motsvarande majoritetskultur.

Det är ändå möjligt att begreppet ”den finlandssvenska kulturen”, en nationell minoritetsspråkgrupps inre kultur inom det finska samhället, inte är helt tomt på innehåll. Särskilt i situationer av utsatthet, till exempel som patient, hör man ofta svenskspråkiga finländare, finlandssvenskar, referera till den egna kulturen och det egna språket. Det känns då särskilt viktigt att tala med en person som verkligen förstår en, en som behärskar *de kulturella koderna*.

I det följande görs ett försök att ur olika infallsvinklar belysa vad dessa kulturella koder består av och därigenom ge en *beskrivning* – inte en definition – av vad som kunde avses med ”den finlandssvenska kulturen”.

6.2. Syntesperspektivet

Ett sätt att definiera den finlandssvenska kulturen är att se den som en *syntes* mellan ”svenskt” och ”finskt”. Svenskspråkiga och finskspråkiga lokalsamhällen har i åtminstone åttahundra år levt sida vid sida. Det står utom allt tvivel att det förekommit kulturell växelverkan och språkgrupperna förenades av ett gemensamt statligt band i 650 år. Den statliga enheten mellan Sverige och Finland har självfallet gett upphov till en mångfald av kontaktytor som bidragit till ”kulturell syntes”. När det gemensamma fosterlandet år 1809 splittrades kom den finlandssvenska kulturen av naturliga orsaker att utsättas för förstärkta impulser från finskt och i viss mån från ryskt håll. I och med att den finlandssvenska kulturen bibehållit sitt språk och att språket i sig är en viktig kulturbärare, har trots allt betydande allmänsvenska kulturdrag bevarats i den finländska varianten av svenskhet. Flera traditioner, till exempel firandet av luciadagen och andra festtraditioner är en del av ett allsvenskt mönster med typiska lokala särdrag. För trots att finlandssvenskheten kan ses som en syntes mellan svenskt och finskt, utesluter detta inte att helt unika kulturformer uppstått i det svenskspråkiga Finland.

Det unika i den finlandssvenska kulturen är säkert delvis orsakade av den demografiska minoritetsställningen som tenderar att skapa en upplevelse av *utsatthet*. Denna iakttagelse kan sägas äga en viss generell giltighet för språkminoriteter överlag. Ett genomgående drag i den finlandssvenska kulturen, som också innefattar den viktiga mediakulturen, återspeglar denna upplevelse av hot och därav följande höjd medvetenhet om den egna identiteten. Också det svenska

språket bär vittne om denna utsatthet. Ända sedan skilsmässan från Sverige har svenskan i Finland löpt risken att fjärra sig från den standardsvenska som talas i Sverige. Åtgärder för att bibehålla finlandssvenskan som en del av standardsvenskan utgör också en viktig del av det interna kulturarbetet i det svenska Finland.

Ett nyckelord för att beskriva den finlandssvenska kulturen är *integration*. Finlandssvensk litteratur, teater, bildkonst och annan kultur bär visserligen en särprägel, men den är samtidigt också intimt sammanvuxen med den finska kulturen (se även Pentikäinen – Hiltunen 1997, 58 ss.). Till exempel en typisk finlandssvensk roman behandlar i stort sett samma samhälle som sin finskspråkiga motsvarighet. Detta faktum understryks bland annat av att finlandssvenska kulturyttringar som teater och TV-program, attraherar stora grupper finskspråkiga. Den finlandssvenska kulturens djupa integration i det finländska samhället återspeglas också av det faktum att finlandssvenskarna som folkgrupp i hög grad identifierar sig som en *språklig minoritet* och inte som en folkgrupp med särskilda karakteristika, som till exempel samer och romer. Finlandssvenskarnas solidaritet med det finska samhället är också unik i ett internationellt perspektiv.

En aspekt på den finlandssvenska kulturen som också förtjänar att uppmärksammas är den kvantitativa bredden. Antalet teaterscener, antalet utgivna böcker, antalet körer och andra former för uttryck av kultur är påfallande stort. Detta vittnar om vitalitet hos minoritetspråkgruppen, som även understryks av att det svenskspråkiga kulturlivet understöds av aktiva organisationer, fonder och stiftelser (Pentikäinen – Hiltunen 1997, 58 ss.).

Sammanvuxenheten och integrationen med den finska kulturen är belysande begrepp, men de ger inte en fullständig bild. En del av den finlandssvenska kulturen kan trots allt bäst karakteriseras genom att man understryker en viss grad av *isolering* och *särprägel*. I de stora delar av Finlands kustområden där det redan länge endast talats svenska lever och utvecklas en finlandssvensk kultur som inte alltid är lik den urbana och mera integrerade delen av finlandssvenskheten. Den uttrycker sig ofta i mycket starka lokala traditioner och en unik livshållning, som är en blandning av såväl stark integration i den finska samhället som även stark grupptillhörighet på lokal nivå (Pentikäinen – Hiltunen 1997, 58 ss.). För den finlandssvenska kulturen som helhet är båda dessa delar av finlandssvenskheten livsviktiga. Det råder en ständig växelverkan mellan denna ursprungliga kärnfinlandssvenskhet och den mera urbana och integrerade delen. En viktig förutsättning för att kunna upprätthålla en finlandssvensk kulturell identitet är därför att en tillräckligt stor del av den finländska kusten bevaras som svenskspråkig.

Åland med sin grundlagsfästa autonomi utgör självfallet en del av den svenska kulturen i Finland. Den lokala identiteten på Åland är dock så stark att begrepp som ”finlandssvenskhet” tenderar att få en underordnad betydelse i det åländska medvetandet. Ur finlandssvenskt perspektiv utgör dock den åländska svenskheten en omistlig och värdefull kulturimpuls med i många avseende samma betydelsefulla funktion som de finlandssvenska kärnområdena.

Utöver betoningen av integration och finlandssvensk kärnkultur finns ännu en dimension med relevans för en allsidig förståelse av den finlandssvenska kulturen. Detta är Sverige – i utvidgad bemärkelse hela Norden – och det faktum att finlandssvenskheten i allt högre grad håller på att bli en del av en *allmän europeisk svenskhet* eftersom gränsöverskridande kulturella mönster tenderar att förstärkas i EU. Det är därför inte förvånande att också finlandssvenskarnas kulturella kontakter och beroende av Sverige har ökat. Ett exempel kunde vara överföringen av Sveriges Television till Finland som inleddes redan tidigt på 1990-talet. Personliga kontakter via vänner och släktingar i Sverige utgör

också en viktig kulturimpuls. Både i Österbotten och på Åland är kulturklimatet till stora delar mera beroende av Stockholm än Helsingfors. Denna dimension av den finlandssvenska kulturen har haft som en följd att kulturimpulser från Sverige effektivt förmedlats via den integrerade delen av den finlandssvenska kulturen direkt till den finskspråkiga kultursfären. Som exempel kunde nämnas utlands- och miljörelse. Kulturimpulserna har, via den finlandssvenska kulturen, emellertid även förmedlats från Finland till Sverige. Ett exempel är den litterära modernismen på 1920- och 1930-talen.

6.3. Historisk infallsvinkel

Den finlandssvenska kulturen kan även betraktas ur ett historiskt perspektiv. Bortsett från Åland, som kan ha fått sin svenska befolkning redan på 500-talet, härstammar den svenska befolkningen i Finland från korstågstiden och den tidiga medeltiden (1100- till 1300-talet). Den svenska expansionen österut inleddes i ett så tidigt skede att den snarast bör ses som en del av den process som formade kungariket Sverige. Detta är även orsaken till att Finland aldrig kom att uppfattas som en provins – som senare var fallet med Estland – utan som en del av själva moderlandet. Denna insikt har betydelse för förståelsen för vår tids unika solidaritet mellan finskt och svenskt. Bondeinvandringen till Finland stöddes av den svenska kungen både av politiska och till jordbruket bundna orsaker, och den katolska kyrkans intresse av att flytta fram sina positioner österut bidrog otvivelaktigt till utvecklingen. År 1300 hade i praktiken såväl den svenska statliga som den kyrkliga administrationen etablerat sig i Finland. En geografisk språkgräns uppstod på grund av att den svenska bondeinvandringen främst inriktades på kustområdena som av någon orsak verkade att ha tömts på sin befolkning under 900-talet. Det existerar knappast några uppgifter om stridigheter mellan svenskar och finnar. Ett spektakulärt undantag är naturligtvis den välkända legenden om bonden Lalli som på Kjulo träsk is dräper biskop Henrik.

De samhälleliga konflikterna i det som idag utgör Finland följde ända fram till 1800-talet andra än språkliga mönster. Den franska revolutionen och nationalismens genombrott förändrade detta och den tyske filosofen Johann Gottfried Herders nationalromantiska läror nådde även Finland. Följden blev en konflikt mellan språkgrupperna och konflikten hade också kulturella förtecken. En del av den svenska befolkningen solidariserade sig starkt med den tidens romantiska skandinavistiska kulturuppfattning och ställde den i skarpt motsatsförhållande till en kultur med finsk-ugriska rötter. En annan del av finlandssvenskarna, däribland J.V. Snellman, ställde sig på den finska nationalismens (fennomanernas) sida. Det är uppenbart att denna kulturkamp har påverkat den finlandssvenska kulturen också om det är svårt att kvalitativt visa på vilket sätt detta skett. Det står emellertid utom tvivel att kulturkampen på ett plågsamt sätt ställde den grundläggande solidariteten med Finland på hårda prov. Först i och med den gemensamma kampen mot Sovjetunionen 1939–1945 kan denna öppna kulturkamp anses vara avslutad.

6.4. Finskt och svenskt

För personer som J.L. Runeberg och Z. Topelius existerade inte begreppet ”finlandssvensk”. För dem fanns bara finnar med finskt eller svenskt modersmål, båda lika goda. Sålunda skrevs de för hela Finlands identitet så viktiga ”Fänrik Ståls sägner”, nationalhymnen ”Vårt land” och ”Boken om vårt land” alla på svenska. Också den finska författningen från år 1919 avfattades ursprungligen på landets andra nationalspråk svenska. Exempelen belyser de goda utgångspunkterna för finlandssvensk integration i det finska samhället.

Finlandssvenskheten är en sentida produkt av nationalromantiken och som dess andlige fader räknas A.O. Freudentahl som med sin akademiska produktion lyckades väcka en egen nationalkänsla bland finlandssvenskarna. Finlands regeringsform fastslog att den finska och svenska befolkningens kulturella och ekonomiska behov skulle tillgodoses på enahanda grunder, och detta visar att den politiska viljan var att inte betrakta svenskan som en åsidosatt kultur i Finland utan som en likvärdig del av den nationella kulturen. Inbördeskriget 1918 splittrade inte bara den finskspråkiga utan också den finlandssvenska befolkningen i två läger, vilket är naturligt mot bakgrund av att den svenska befolkningen alltid varit socialt diversifierad. Det är därför grovt missvisande att uppfatta den finlandssvenska kulturen som överklass- eller elitkultur.

Trots att kulturkampen mellan svenskt och finskt stundom var häftig ledde den dock aldrig till väpnad konflikt, vilket var fallet i många andra delar av Europa. Detta måste ses som ett tecken på att stora medborgargrupper ändå upplevde starka känslor av kulturell samhörighet och solidaritet. Denna uppfattning stöds också av den senare tidens historia, som uppvisar tydliga tecken på ett finskspråkigt stöd för den svenska kulturen och språket i Finland (attitydundersökning under ledning av professor Erik Allardt, Svenska Finlands folkting, 1997). I undersökningen som omfattade hela landet uppgav 73 % av de svarande att de upplevde det som en skada ifall det svenska språket och den svenska kulturen skulle försvinna i Finland. Av de svarande ansåg 70 % det svenska språket vara en väsentlig del av det finländska samhället. Denna i internationellt perspektiv unika åsiktsfördelning ger belägg för att uppfatta den finlandssvenska kulturen som en viktig del av den nationella kulturen.

Det faktum, att den finlandssvenska kulturen inte bara är en minoritetskultur utan samtidigt en del av hela landets kultur, leder till nya konstellationer. Ett stort antal tvåspråkiga äktenskap och samboförhållanden har skapat en ökande grupp människor med tillgång till två kulturer. Det är även tänkbart att rent finskspråkiga personer med goda kunskaper i svenska kan anses vara en del av den finlandssvenska kulturen. Finlandssvensk kultur har det redan länge också producerats *på finska*. Ett exempel är Lilla Teatern i Helsingfors som ofta ger sina succépjäser också i finsk version.

6.5. Sammanfattning

Försöket att beskriva den finlandssvenska kulturen kan avslutas med att framhålla tre dimensioner. Den första är den nära växelverkan mellan svenskt och finskt som präglar Finlands historia och den kulturella förståelse som blivit följden. Ur detta perspektiv kan den finlandssvenska kulturen betraktas som en väsentlig del av den *nationella identiteten*. Gränsen mellan svenskt och finskt bryts och en stor befolkningsgrupp som formellt är registrerade som finskspråkiga, men som talar god svenska, inrangeras i den finlandssvenska kulturgemenskapen.

Den andra dimensionen understryker det unika och det utpräglat *svenska* i den finlandssvenska kulturen. Här utkristalliseras det som är åtskiljande och specifikt både i urban och i synnerhet i rural miljö. Denna finlandssvenska kärna utgör säkert en förutsättning för kulturell förnyelse och för att språket och kulturen på sikt kan överföras från generation till generation. Denna kärnfinlandssvenskhet är till en stor del beroende av existensen av geografiska områden med klar svenskspråkig prägel. Det autonoma Åland intar här en viktig roll.

Den tredje dimensionen av finlandssvenskheten karakteriseras av kontakten med Sverige och det övriga Norden vilket innebär en delaktighet i det svenska kulturområdet i Europa. Denna dimension är viktig för finlandssvenskheten av många orsaker, bland annat för den rent *språkliga* utvecklingen.

Kulturpåverkan har också historiskt sett varit betydande. Ur finländsk synvinkel ger denna gränsöverskridande sida av den finlandssvenska kulturen en unik möjlighet till mellanstatlig kulturväxelverkan mellan Norden, Sverige och Finland.

Avslutningsvis får ett citat belysa svårighetsgraden i varje försök att beskriva en kultur: ”Identiteten, självbilden är nämligen inte något entydigt, en gång för alla givet. Den är som en lök där olika skikt växer på varandra och kan skalas av vid behov. Den har en kärna som kan göras synlig. Varje människa har många identiteter, primära – inlärd under uppväxten, sekundära – genom livet.” (professor Bo Lönnqvist, *Spektri* 4/97)

Litteratur

Pentikäinen, Juha – Hiltunen, Maija (red.) 1997. *Suomen kulttuurivähemmistöt*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72, Helsinki.

Svenska Finlands folkting 1997. *Vårt land, vårt språk – Kahden kielen kansa*. Attitydundersökning under ledning av professor Erik Allardt, Finlandssvensk rapport nr 35. Yliopistopaino, Helsingfors.

7. TVÅSPRÅKIGA I FINLAND

7.1. Inledning

Av historiska skäl har både finskan och svenskan i Finland laddats med ett starkt symbolvärde och skattats högt som centrala element i respektive språkgruppers kulturarv. Bägge språkgrupperna har de facto erfarenhet av att ur minoritetsposition arbeta för sitt språk och för den kultur som språket är bärare av. Det finska språket har bakom sig en lång kamp och ett medvetet språkarbete i syfte att nå sin i dag självklara position som ett nationalspråk med den vida repertoar som kännetecknar ett samhällsbärande och komplett kulturspråk. Det svenska språket har inte heller mödolöst fått jämlik status av nationalspråk i republiken Finland, och i dag måste det medvetet språkarbete till för att motverka förlusten av språkliga användningsområden.

För både finskspråkiga och svenskspråkiga finländare gäller att deras respektive språk inte är deras enskilda egendom. Finskan är en del av de svenskspråkiga finländarnas kulturarv, på samma sätt som svenskan ingår i de finskspråkigas. Det andra språket – de andras språk – finns där som en möjlighet som ibland kan upplevas som en skyldighet. För en del finländare – de tvåspråkiga – är det dubbla språkliga kulturarvet ingendera, utan rätt och slätt en naturlighet. I denna skildring av den finländska tvåspråkigheten kommer tyngdpunkten att ligga på den tvåspråkighet som kan bli resultatet av att individen möter sina två språk tidigt i livet mer eller mindre utan att själv ha valt dessa möten. Det är denna typ av s.k. *naturlig tvåspråkighet* som forskningen både nationellt och internationellt mest har handlat om. I redogörelsen kommer emellertid också att ingå resonemang kring s.k. *kulturell tvåspråkighet*. Med sådan avses att en individ har mött och lärt sig ett annat språk på ett medvetet sätt långt efter det att han/hon redan har tillägnat sig sitt modersmål.

Tvåspråkighet (och flerspråkighet) är ett fenomen som är svårt att definiera. Flera olika likvärdiga perspektiv kan anläggas, och det är därför viktigt att inleda med en kort presentation (7.2.) av olika möjliga utgångspunkter. Därefter (7.3.) följer en genomgång av några sociodemografiska och regionala drag som särskilt karakteriserar Finland som ett tvåspråkigt land och som gör att tvåspråkighetens villkor varierar. Den individuella tvåspråkigheten behandlas därefter (7.4.) ur olika perspektiv. Det underliggande syftet är att svara på frågan hur man som finländare blir och förblir tvåspråkig. Efter detta avsnitt som har betonat individen och dennes två språk följer en kort presentation (7.5.) av vad kontakten mellan två språk kan innebära för de involverade språken i sig. Kapitlet avslutas med en hopsammanfattning av den mångfasetterade finländska tvåspråkigheten (7.6.).

7.2. Några allmänna utgångspunkter

Att ett samhälle är två- eller flerspråkigt betyder inte att dess invånare är det. Att invånarna i ett samhälle behärskar fler språk utesluter inte att samhället ändå är enspråkigt (Fishman 1970). För varje diskussion om tvåspråkighet (eller flerspråkighet) är det alltså viktigt att förstå att det inte går att dra enkla slutsatser om individnivån på basis av vad man vet om förhållandena på samhällsplanet eller tvärtom. Finland är till exempel ett av de få officiellt tvåspråkiga länderna i världen, men samtidigt ett av de mest språkligt homogena, där över 90 % av befolkningen har det ena av landets nationalspråk som modersmål. Sverige däremot är ett officiellt enspråkigt land, där ca 1 miljon invånare har något annat språk än svenska som sitt första språk.

Att fler språk samexisterar i ett samhälle är regel, inte undantag. På samma sätt är det vanligare att som individ vara två- eller flerspråkig än att vara enspråkig. Normalfallet är alltså den mångspråkige individen; den enspråkige är undantaget från regeln, men regeln måste då formuleras så att vi inte kräver fullständiga kunskaper i flera språk. Det är också oftast så att den som företräder en minoritet har anledning att lära sig ett språk till, nämligen majoritetens. En närhistorisk och samtida beskrivning av den finsk-svenska tvåspråkigheten i Finland kommer därför i hög grad att beröra den svenskspråkiga minoriteten. Tvåspråkigheten kan därtill definieras (eller snarare beskrivas) ur minst fyra olika perspektiv som alla kastar ljus över fenomenet (Skutnabb-Kangas 1981, Hyltenstam – Stroud 1990).

Den som växer upp med två språk i sitt hem, eller med ett språk i hemmet och ett annat i den omedelbara närmiljön, kan sägas vara tvåspråkig till sitt *ursprung*. De båda språken har kommit in i individens liv tidigt med resultatet att de har en möjlighet att utvecklas samtidigt. Den som inte har denna tidiga närkontakt kommer att möta och utveckla språken efter varandra. När och hur mötet med språken har skett har betydelse för den färdighetsnivå, och den typ av tvåspråkighet, som individen utvecklar.

Tvåspråkighetens ursprung, dess källa, kan också ha ett samband med tvåspråkigheten som *identitet*. Enligt ett närmast socialpsykologiskt sätt att se är den individ tvåspråkig som både upplever sig tillhöra bägge språkgrupperna och som blir likvärdigt accepterad av dem bägge. Uppväxt i en tvåspråkig familj ger dubbla rötter och en möjlighet till dubbel identifikation och acceptans, men den kan givetvis också ge upphov till ett medvetet avståndstagande från någondera gruppen.

Varken när det gäller tvåspråkigheten som ursprung eller som identitet kan vi dra slutsatser om den enskilda individens faktiska användning av sina två språk eller om hans/hennes färdighetsnivå i dem. Mellan tvåspråkighet definierad som *funktion* (som användning av två språk) och *kompetens* (som färdighet i två språk) råder emellertid ett starkt samband. Den som använder sina två språk i likvärdig omfattning och i mångahanda situationer kommer med all sannolikhet att uppnå en hög färdighet i dem bägge.

Det är ändå skäl att beakta att obalans mellan färdigheterna i två språk hos en individ i själva verket är den vanligaste formen av tvåspråkighet. Den som har mött sina två språk tidigt och utvecklat dem samtidigt kan uppleva att han/hon har två *modersmål* eller två *första språk*, dvs. färdigheterna i respektive språk bedöms av individen själv som likvärdiga. Det blir då också omöjligt att välja mellan språken av rent emotionella skäl. Om språken har inlärts efter varandra eller i olika sammanhang kan individen välja att betrakta ett av dem som sitt modersmål eller första språk, medan det andra är ett *andra språk*. Här kan både den självupplevda lägre färdigheten och den svagare emotionella närheten ge utslag. För den som lär sig ett språk endast genom formell undervisning, och för vilken språket förblir ett instrument utan privat och emotionell betydelse, kommer det alltid att upplevas som ett *främmande språk* oavsett om det är ett inhemskt eller utländskt sådant.

Man kan fråga sig om inte språkstatistiken i Finland kunde ge oss tillräckliga besked om språkförhållandena i landet. Uppgifterna om invånarnas modersmål kompletteras dessutom för vissa orter och decennier av partiella folkräkningar som upptar den självrapporterade färdigheten i det andra inhemska språket (Allardt – Starck 1981). Genom att till exempel ta fram antalet barn med föräldrar som representerar varsin språkgrupp borde man också kunna skapa sig en bild av tvåspråkighetens utbredning i tid och rum. Data av detta slag visar dock endast grövre mönster samt

trender över tid. De barn vars föräldrar har olika modersmål kan ju trots detta växa upp på endast ett av språken, och den som anser sig ha svenska som modersmål kanske ändå behärskar finska bättre, men väljer att uppge svenska som sitt modersmål av andra skäl. De val enskilda finländare gör har alltså olika högst privata motiv. Genom att betrakta tvåspråkigheten ur olika perspektiv kan man ta hänsyn till att språket har mer än en kommunikativ funktion; det är också en gruppsammanhållande identitetsmarkör.

Samtliga fyra sätt att definiera tvåspråkighet, och att karaktärisera de olika språk som ingår i en individs språkliga repertoar, är alltså relevanta för en beskrivning av Finland som ett tvåspråkigt samhälle och av den tvåspråkige finländaren.

7.3. Några finländska utgångspunkter

Betraktar man en karta över Finland, där de finsk-, svensk- och tvåspråkiga områdena anges, är det lätt att se att landet är övervägande finskspråkigt, att de svenskspråkiga områdena är få och i första hand koncentrerade till Österbotten och Åland samt att södra Finland är mer tvåspråkigt än Österbotten. I det inre av Finland finns ett fåtal så kallade språköar, dvs. orter där det sedan länge har funnits svenskspråkiga invånare. Om man går ett drygt sekel tillbaka i tiden är kartbilden i huvudsak densamma, men man ser att språkgränsen i Österbotten avtecknar sig tydligt, medan den i södra Finland snarare utgörs av en tvåspråkighetszon mellan ett finskt inland och en smal svensk kustremsa. Denna kustremsa har förmodligen dels varit bredare, dels mer eller mindre sammanhängande fram till slutet av 1800-talet (se McRae 1999, Allardt – Starck 1981).

Vi kan alltså tala om en uppdelning mellan *kust och inland*, men också om en skiljelinje som går mellan *stad och land*. Städer har av tradition varit mötesplatser både i social och i språklig mening, medan landsbygden har varit mer homogen ur olika synvinklar. Typiskt för den finländska tvåspråkigheten är att den i första hand är ett stadsfenomen eller har blivit en sådan i takt med landets urbanisering och industrialisering sedan senare hälften av 1800-talet. I staden har människor med olika språk mötts och behövt kommunicera med varandra. Inte bara språkgruppernas storlek, utan också deras sociala position har bestämt vem som behöver lära sig ett språk till och vem som kan förbli enspråkig. I sammanhang där fler språk än finska och svenska (till exempel ryska och tyska) har förekommit på orten har ändå finskan fungerat som det gemensamma språket, dess lingua franca.

I dag är en uppdelning på stad och land inte längre särskilt meningsfull. Landets urbanisering och industrialisering ledde till en stark flyttningsrörelse från det inre av landet till det två- och svenskspråkiga kustområdet ("ruuhka-Suomi"). Tidigare språkgränser luckrades upp, och balansen mellan språkgrupperna förändrades på snart sagt varje ort längs med kusten. Städernas influensområden är i dag allt större, tätorter av olika storlek och typ har vuxit upp och tekniken gör det möjligt för alla att koppla upp sig och kommunicera gränslöst också på utländska språk.

Också en annan form av mobilitet är av betydelse. Emigrationen kom under ett antal decennier efter kriget främst att gå till Sverige. Både finsk- och svenskspråkiga finländare sökte sin lycka på den svenska arbetsmarknaden, men när konjunkturerna i Finland svängde uppåt skedde (och sker) också en viss återflyttning. Föräldrar, men främst barn, flyttade hem igen med kunskaper i ett nytt språk, svenska, i bagaget, och barnen sattes i skola på svenska för att deras tvåspråkighet skulle förstärkas och bevaras. I dag har vi också en begränsad invandring till Finland och både finsk- och svenskspråkiga finländare upplever nya språkliga möten.

Parallellt med flyttningsrörelser mellan olika delar av landet har också en social rörlighet pågått, och tidigare skrankor har blivit allt mer möjliga att forcera. En viktig förutsättning var införandet av läroplikt och så småningom genomförandet av grundskolreformen med dess språkprogram. Kunskapslyftet för samhället i stort och för enskilda medborgare har språklig relevans. Fler individer ges mer och avancerad träning i sitt eget modersmål och lär sig andra språk (oftast engelska vid sidan av det andra inhemska) som en del av sin yrkesutbildning.

Dagens studerandegeneration har mer direktkontakt med andra språk och kulturer än deras föräldrar hade under sin studietid. De lever dessutom i en tid då ingen personlig förflyttning är nödvändig eftersom kontakterna kan vara virtuella. Samtidigt ses en tids vistelse utomlands under studietiden eller senare i karriären som något självklart. De unga finländare som ges och tar möjligheter av detta slag kommer att skapa sig en helt ny bild av Finland, eftersom de i motsats till tidigare generationer och jämnåriga som inte vistats utomlands kan se på sitt land ur ett nytt perspektiv utifrån. Vilken plats de nationella språken har i denna bild, och för deras egen identitet som finländare, återstår att se.

7.4. Den tvåspråkige finländaren

I dagens Finland finns det många vägar till tvåspråkighet, speciellt om man inte ställer kravet på färdighet i det andra språket alltför högt. Naturlig tvåspråkighet växer fram i tvåspråkiga familjer och i tvåspråkiga miljöer, och kulturell tvåspråkighet kan uppstå genom formell språkundervisning i skolan eller genom språkbad. Det står dock klart att vägarna är mycket olika för de två språkgrupperna när de tillägnar sig varandras språk, och att den ena av dem, den svenska, också har att tackla tvåspråkighetens avigsidor. Till denna grupp hör samtidigt individer som har de bästa förutsättningarna att uppnå en mycket hög färdighet i bägge språken.

I följande avsnitt behandlas tvåspråkigheten på individnivå generellt (7.4.1.). Därefter diskuteras mer specifikt barn och ungdom i skolan och under studietiden, och de möjligheter att utveckla någon typ av tvåspråkighet som då finns (7.4.2.).

7.4.1. Uppkomsten av tvåspråkighet på individnivå

I en familj där föräldrarna har olika modersmål finns en möjlighet att ge barnen en genuint tvåspråkig uppväxt, där bägge språken används konsekvent och på ett medvetet sätt. Ett sådant tvåspråkigt ursprung kan lägga grunden till en tvåspråkig identitet. Ända fram till de sista decennierna av 1900-talet kunde man ändå konstatera att denna möjlighet till naturlig tvåspråkighet mer sällan togs till vara eller om den gjorde det förblev färdigheten i ett av språken på lägre nivå. Ur finlandssvensk synvinkel upplevdes detta som problematiskt och saken uppmärksammades på olika håll från och med 1980-talet. Man startade bl.a. kampanjer för att sprida information om uppfostran till tvåspråkighet, samtidigt som man stödde valet av skolgång på minoritetsspråket.

Äktenskapen och samboförhållandena över språkgränsen är av intresse för tvåspråkighetsforskningen av olika skäl. Här konkretiseras mötet mellan finskt och finlandssvenskt, mellan finskan och svenskan. I idealfallet borde detta kunna innebära att bägge språken och kulturen traderas vidare till nästa generation. Utfallet är dock varierande. Enligt de rekommendationer som ges de tvåspråkiga familjerna bör föräldrarna konsekvent tala var sitt språk med barnet, och barnet bör få dagvård och gå i skola på det språk som representerar minoritetsspråket på bopingsorten, i praktiken oftast på svenska. Denna senare rekommendation

följs allt mer, samtidigt som allt fler barn från helt finskspråkiga hem också anmäls till den svenska skolan. Man talar om överinskrivning, det vill säga att fler än det antal svenskregistrerade barn i en viss åldersgrupp som kommunen har planerat dagvård och skolgång för anmäler sig (Finlandssvensk rapport 23, 1993). (Se även kapitel 10.2.)

Samtidigt som antalet individer med ett tvåspråkigt ursprung har ökat har inställningen till tvåspråkigheten förändrats i riktning mot en större förståelse och uppskattning inom bägge språkgrupperna. Bland annat därför är det sannolik att speciellt de barn och unga som i dag växer upp i tvåspråkiga familjer kan finna det allt mer naturligt att i första hand uppleva sig som tvåspråkiga och inte som alternativt svensk- eller finskspråkiga. Inget tyder emellertid på att individer som upplever sig som tvåspråkiga till sin identitet skulle ha en svagare språklig medvetenhet eller ett ointresse för de språk de är bärare av. Snarare uppvisar de språkglädje och en förmåga till distans och perspektivskifte när språkliga frågor diskuteras.

Det tvåspråkiga hemmet är inte den enda miljö som kan ge upphov till en tvåspråkighet definierad enligt ursprungskriteriet. Också uppväxt i en tvåspråkig närmiljö kan leda till samma resultat. Då byts hemmets språk ut mot omgivningens utanför hemmets port och barnet får från början erfa att föräldrarna växlar språk i olika sammanhang. I det tvåspråkiga hemmet kan föräldrarna fungera som simultana språkliga källor för barnet. I det enspråkiga hemmet i en tvåspråkig miljö möter barnet också de två språken samtidigt, men i olika sammanhang. Grannbarnen talar ett språk och skolkamraterna ett annat, och därigenom kan barnet fortsätta att utveckla sin egen tvåspråkighet.

När frågan om språk och identitet diskuteras är det emellertid mycket viktigt att minnas att det *inte* finns något samband mellan individens språkfärdighet och hans/hennes språkliga identifikation. Det går alltså inte att dra någon slutsats om färdighetsnivån på basis av identiteten eller tvärtom (Tandefelt 1988). Man kan ha en likvärdig färdighet i både finska och svenska, och ändå välja att identifiera sig med bara ett språk och en språkgrupp i stället för med bägge. Man kan prestera klart sämre på svenska än på finska, men uppleva att man är finlandssvensk. Det val man träffar har dels att göra med hur man upplever kravet från närmiljön, dels med känslan av förankring och tillhörighet, alternativt rotlöshet och marginalitet. Det är också skäl att minnas att individen har multipla identiteter och att identiteten aldrig är helt fixerad. I olika sammanhang och i olika utvecklingsskeden framstår språket/språken som viktiga eller mindre viktiga pusselbitar i den personliga identiteten (Liebkind 1984).

Det är i huvudsak de svenskspråkiga finländarna som har behov av att bli tvåspråkiga och använda bägge språken i olika sammanhang i varierande utsträckning, medan de finskspråkiga i första hand använder finska. Detta är givetvis inte något förvånande eftersom det är helt naturligt att medlemmar av en språklig minoritet utvecklar tvåspråkighet i högre grad än majoritetens företrädare. Kontakt med majoritetsspråket behöver inte sökas upp, tillägnandet av det andra språket är mindre en viljeyttring än något som automatiskt sker i en tvåspråkig miljö, speciellt om majoritetsspråkstalarna klart dominerar antalsmässigt. Med en mångsidig användning av bägge språken följer givetvis färdighet i bägge, men framför allt en vana och beredskap att växla språk.

Finns det då sammanhang när man som tvåspråkig upplever att man absolut måste få välja det språk man har en högre färdighet i? Svaret är utan tvekan *ja*. Det är lätt att inse att speciellt två grupper kan vara mycket utsatta: Dels barn som ännu inte har utvecklat sin tvåspråkighet, dels åldringar vars intellektuella och därigenom också språkliga förmåga har avtagit på grund av demens. Också andra handikapp kan skärpa kravet på språkval på egen villkor. Men också för intellektuellt och språkligt

fullt kapabla individer uppstår situationer då de vill fungera på sitt starkaste språk. Sammanhang som är extremt viktiga för individens och hans/hennes familjs liv och säkerhet är sådana. De kan vara viktiga därför att hälsa eller utkomstmöjligheter står på spel, och de kan vara viktiga för att de har en stor emotionell betydelse. I sådana fall är det inte säkert att individen vill eller kan lita att hans/hennes färdighet i det andra språket räcker till. En stressad situation minskar prestationsförmågan också i fråga om språkfärdighet. I en starkt emotionell situation vill man fungera på sitt eget språk för att verkligen beröras och kunna uppleva alla nyanser på djupet.

Vid sidan av situationer som är psykiskt laddade på olika sätt kan vi tänka oss sammanhang där individen saknar kunskap och ordförråd, till exempel vid mötet med en expert eller en myndighet. Det som är svårt redan på ens bästa språk blir ännu svårare på ens nästbästa. Den motsatta situationen – att vi föredrar vårt andra språk framom vårt första – är inte heller helt otänkbar. Det vi arbetar med eller studerar uteslutande på ett språk kan vi inte utan en viss medvetenhet och träning tala om på ett annat.

Ser man på språket i första hand som ett *kommunikationsmedel*, som ett slags instrument för informationshantering, styrs valet av språk i olika sammanhang endast av en önskan att kommunicera ett budskap på bästa möjliga sätt. Språket har dock även andra funktioner; det är vårt *tankeredskap* och ett medel för att skapa en *social organisation*. Individens språkval och språkgruppens preferenser förklaras också av dessa funktioner.

Vid mer komplicerade, i synnerhet abstrakta, kognitiva prestationer vill vi använda det språk vi behärskar bäst, förmodligen också det språk vi har fått träning i genom skola och utbildning. Språket använder vi ju för att varsebli, tolka och konstruera verkligheten. Språkgruppens vakthållning kring vissa användningsområden förklaras också av att de uppfattas som särskilt centrala och/eller prestigeladdade när det gäller att upprätthålla och markera gruppens sociala organisation. Ytterligare en viktig funktion som språket har är att vara kulturskapande och kulturbevarande. Skolans språk är av särskild vikt. I skolan utvecklas samtliga språkliga funktioner, samtidigt som språket fungerar som ett redskap för nyskapande och för en överföring av kulturella värden och traditioner. De språkliga val den enskilde gör, eller tvingas göra, både av tillfälligt och av beständigt slag är av dessa skäl aldrig triviala (Hyltenstam – Stroud 1990).

7.4.2. Att växa upp till tvåspråkighet

Ett språk man använder vinner man – ett språk man inte använder förlorar man. Så enkelt kunde man formulera sambandet mellan tvåspråkighet som funktion (*användning*) och som kompetens (*färdighet*). Riktigt fullt så enkelt är det ändå inte. Hur väl man lär sig ett språk och hur lätt man förlorar det är också beroende av språkklimatet, de rådande värderingarna, ens egen personlighet och språkbegåvning samt på de sammanhang där man möter det. Grundförutsättningen är att man alls ges en chans att möta ett språk till. Detta är inte alltid fallet i en tvåspråkig miljö, inte ens i en familj där föräldrarna har olika modersmål.

Individen kan bli tvåspråkig på ett sätt som rätt långt är oplanerat om han/hon växer upp i ett tvåspråkigt hem eller i en tvåspråkig miljö, men det är också möjligt att han/hon medvetet uppfostras till tvåspråkighet som en följd av föräldrarnas val och oavsett familjens hemspråk, och slutligen kan individen själv medvetet välja att vidareutveckla den språkkunskap som skolan gett honom/henne. Ytterst förenklat kan man alltså säga att det går att närma sig tvåspråkigheten från olika håll – utgående från svenska eller finska som modersmål – och att tvåspråkighet antingen kan bli den

naturliga följderna av en serie slumpmässiga val eller utvecklas som en följd av medvetna sådana och av en genomtänkt styrning av individens utveckling som språkbrukare.

Fram mot slutet av 1970-talet var man som nämnts rätt omedveten om de tvåspråkiga familjernas nyckelroll när det gällde att utveckla en naturlig tvåspråkighet hos barnen och – ur finlandssvensk synvinkel – när det handlade om att överföra det svenska språket på nästa generation. Av förklarliga skäl var det den svenskspråkiga minoriteten som först fick upp ögonen för konsekvenserna av ett ökande antal tvåspråkiga familjer och av deras språkliga val eller snarare brist på medvetna val. I dag är daghemspersonal, lärare, skolbyråkrater, lärarutbildare, forskare och i hög grad också föräldrar i tvåspråkiga hem medvetna om vilka satsningar som måste göras om man väljer en språklig fostran med sikte på tvåspråkighet.

Barn vars föräldrar har olika modersmål har en varierande färdighet i skolspråket när de börjar skolan. Detta gäller särskilt elever i den finlandssvenska skolan (Sundman 1998). I många fall placeras barnet i den svenska skolan uttryckligen för att lära sig svenska, den svenskspråkiga föräldrarnas modersmål som barnet inte har tillägnat sig i hemmet. Detta har många olika konsekvenser främst beroende på vilken balans som råder mellan språkgrupperna på orten eller i en större stad beroende på den stadsdel där skolan finns. De svenska skolorna i till exempel Uleåborg, Björneborg, Tammerfors och Kotka arbetar under helt andra språkliga villkor än skolorna i Borgå eller Ekenäs. Också inom huvudstadsregionen kan skillnaderna vara stora. Att vara lärare i Dickursby i Vanda ställer andra krav än att undervisa eleverna i Kronohagens lågstadium i Helsingfors.

Om en elev inte behärskar skolspråket vid skolstarten måste han/hon lära sig ett nytt språk samtidigt som han/hon lär sig läsa och skriva. Detta är en dubbel uppgift som de elever som kan skolspråket vid skolstarten inte belastas med. Risken finns att eleven upplever sig som sämre än sina klasskamrater eftersom vägen till skriftspråket blir längre och svårare att gå. De skolspråkskunniga får i stället finna sig i att progressionen i undervisningen anpassas i enlighet med de elever som inte kan undervisningsspråket, och läraren står inför en språkligt heterogen klass där uppgiften att individualisera undervisningen blir ytterst krävande.

Om mängden elever som bättre och hellre talar finska blir mycket stor kommer skolmiljön att ändra språklig karaktär. Språket på rasterna och under lektionstid blir mer finska än svenska. Detta gagnar inte eleverna. De elever som inte kan skolspråket möter det allt mindre på skoltid, och de elever som kan språket får färre tillfällen att använda sitt språk i en domän utanför hemmet. I en finskdominerad tvåspråkig miljö måste barnens svenska språkutveckling få stöd utanför hemmet, och det har hittills varit främst skolan som har stått för detta.

Bland de barn som inte kan det svenska skolspråket vid skolstarten finns i regel också barn ur helt finskspråkiga hem. Här är det föräldrarnas medvetna val att ge sina barn ett språk till utöver familjens som har avgjort valet, och föräldrarna är ofta redo att stödja sitt barn i skolarbetet. Man ser helt enkelt på den svenska skolan som ett slags språkskola för finskspråkiga barn, samtidigt som den är en modersmålsskola för svenskspråkiga. (Jfr kapitel 10.3.) Man accepterar också att den svenska skolan har en klart finlandssvensk profil och att det finska kulturarvet därför måste förmedlas av hemmet. Ibland har det finskspråkiga barnet fått en viss grund i svenska genom svensk dagvård, men detta är inte alltid fallet och det är inte heller något krav från skolans sida. Att barn med finska som modersmål och enda hemspråk ofta lyckas i sin skolgång anses bero på föräldrarnas insikt om att deras val av skola för barnet också ställer krav på dem själva. Föräldrar till ett barn i en tvåspråkig

familj är inte nödvändigtvis alltid medvetna om att barnet saknar tillräcklig skolspråksfärdighet och underskattar betydelsen av hemmets stöd.

Valet av svensk skola för ett finskt barn är inte något nytt. Det nya är att mängden barn med inga eller skrala kunskaper i skolspråket har ökat. Den finlandssvenska skolan fungerar därför i dag allt sämre som en språkskola för de enspråkigt finska barn som börjar där. Den fungerar också allt sämre som språkfostrare för barn ur så kallade tvåspråkiga hem, samtidigt som den inte heller alltid kan tillfredsställa de krav som kan ställas på en skola för en språklig minoritet vars uppgift är att värna om minoritetens språk och kultur och bidra till att dessa går i arv till nästa generation. Den svenska skolan har i dag alltså inte bara två elevkategorier (svensk- och finskspråkiga elever), utan tre (svensk-, finsk- och tvåspråkiga elever) att ta ansvar för. Det är en situation som inte kan vara hållbar i längden.

När det gäller barn i daghem och skolor är det föräldrarnas val av språk som gäller. Valet av språk i högre utbildning, yrkeshögskolor och universitet, träffar individen själv. I det fall att utbildning inom en viss sektor finns på bägge språken kan möjligheten att aktivt utveckla färdigheten i det inhemska språk som inte är individens modersmål vara ett attraktivt alternativ. Intresset för studier till exempel vid helt svenskspråkiga universitet, eller vid svenskspråkiga linjer inom ett tvåspråkigt universitet, förefaller vara stabilt och det finns ett inarbetat system med initialtest i svenska för dem som ämnar söka inträde. För universiteten gäller det dock att beakta att antalet studerande med finska som modersmål inte får bli så stort att studiemiljön upphör att vara svenskspråkig. Om så sker uppstår nämligen samma problem som i fråga om den finlandssvenska skolan på en finskdominerat tvåspråkig ort – de finskspråkiga utvecklar inte sin svenska och de svenskspråkiga löper risk att avveckla sin svenska. (Se även kapitel 5)

Dagens universitetsvärld är emellertid brokigare än så här. Undervisning på engelska av såväl infödda som icke infödda talare blir allt vanligare, och kurslitteraturen inom många discipliner är också i mycket stor utsträckning avfattad på engelska. Allt fler studerande skriver sina pro gradu-arbeten direkt på engelska. I jämförelse med införandet av ett främmande språk i skolan är undervisning på andra språk särskilt på universitetsnivå motiverad. Vetenskapen är internationell till sin natur, och det framtida yrkesliv de studerande utbildas för förutsätter att de kan använda åtminstone ett icke nationellt språk som ett arbetsredskap i avancerade sammanhang. Samtidigt finns det risk för att utvecklingen av det egna språket drabbas, och att den studerande inte får tillräcklig träning i att använda sitt eget språk i professionella och akademiska sammanhang. Den engelskspråkiga dominansen kan i längden leda till att vissa språkliga användningsområden går förlorade, till exempel till att det akademiska språkbruket på finska och på svenska förtvinar. En sådan förlust kan förstås också förekomma inom andra sektorer än i den akademiska utbildningen. Detta skulle innebära en allvarlig risk för samhället.

Det är nämligen skäl att minnas att modersmålet är den bas som senare kunskap – sakkunskap och språkkunskap – bygger på. En färdighet som man lärt sig utöva på sitt modersmål kan man överföra på andra språk om man lär sig beakta kulturella skillnader. Språket är inte något man ärver en färdighet i, utan det skall förvärfvas av individen själv oavsett om fråga är om modersmålet, ett andra språk eller ett främmande språk. Det kräver insatser av individen själv och stöd av föräldrar och lärare. Samhället tjänar på att motivera och stödja sådana insatser.

7.5. Spår av språkkontakt

I ovanstående avsnitt har språkbrukaren och hans/hennes användning av och färdighet i finska och svenska stått i fokus. I detta avsnitt skall i stället kontakten mellan språken behandlas. Skildringen inleds med en beskrivning av fenomenen *språkbyte* och *språkförlust* för att sedan övergå till kontaktfenomen som *språkväxling*, *blandspråk* och *slang*. Det är rätt självklart att betoningen nu ligger på det svenska språket i Finland.

Med ett språkbyte avses att det språk som har en svagare position i miljön väljs bort genom att det inte ges i arv till nästa generation. Här syns effekten på språket närmast som ett skifte mellan en tvåspråkig och en efterföljande enspråkig generation. I Finland har bytet av språk gått åt bägge hållen – från finska till svenska och från svenska till finska – och så är fortsättningsvis fallet. Före cirka 1850-talet gick bytet oftare i riktning mot svenskan eftersom språket vid den tiden kunde innebära sociala och andra fördelar. Kring sekelskiftet 1900 har vi däremot många exempel på ett medvetet byte till finska av språk- och kulturpolitiska skäl. Sedan drygt 50 år går språkbytet emellertid i regel från svenska till finska närmast som en mer eller mindre omedveten följd av dominansförhållandena i en tvåspråkig miljö (Wallén 1932, Finnäs 1981, 1986, Tandefelt 1988). Språkbytesprocesser pågår i de flesta flerspråkiga samhällen och orsakerna är rätt välkända, samtidigt som de alltid är starkt bundna till föreliggande samhällen och till språkgruppskaraktäristika.

Språkbytet kan föregås av tecken på språkförlust hos en äldre fortfarande tvåspråkig generation. Tecken på språkförlust kan också förekomma hos andra språkbrukare i det språk de använder mer sällan eller som en följd av stark dominans av ett annat språk (Tandefelt 1996).

Språkförlusten kan beskrivas som en process som startar med en tilltagande osäkerhet i det svagare språket, och den avslutas när ingen färdighet i det aktuella språket längre existerar. Individen själv kan uppleva att hans eller hennes språk "har rostat" när det rätta ordet inte infinner sig med lätthet, när svårare konstruktioner måste överges till förmån för lättare, när språkväxling till det starkare språket sker för att samtalsämnet byts eller när det känns enklare att tiggande följa med ett samtal än att tala och vara delaktig. Talaren kan också ha en känsla av att han/hon endast säger det språket räcker till för och inte det han/hon egentligen vill säga. Också en lyssnare kan uppleva en skillnad i en tvåspråkig talares kompetens i respektive språk. Under språkförlustprocessen sker en avveckling av språket som på många sätt är spegelbilden till en språkinlärningsprocess.

Den språkförlust som kan pågå bland tvåspråkiga individer sker ofta i språkgruppens periferi. Det kan till exempel handla om talare med rötter i minoritetsgruppen som delvis eller helt lever i majoritetssamhället. Effekten når också minoritetens (mer) enspråkiga centrum. Språkdrag, som kan förklaras som resultat av majoritetsspråkspåverkan eller som novationer som en följd av bristande språkbehärskning, plockas upp och tas i bruk av minoritetsspråkstalare som inte har (lika mycket) kontakt med majoritetsspråket och som därför inte själva är potentiella språkförlorare. Denna påverkan bidrar till den språkförändring som alltid pågår i varje levande språk, men dess konsekvenser kan på sikt bli olyckliga för minoritetsspråket. Om tvåspråkigheten, och den i någon utsträckning förekommande språkförlusten, leder till en så kraftig förändring att minoritetsspråket inte längre förstås av enspråkiga språkbrukare blir språket obrukbart som kommunikationsmedel utanför det tvåspråkiga samhället. En följd av detta blir att språkets nyttovärde – och därmed motivet att lära sig språket och bevara det – förloras.

Språkförlust kan givetvis tänkas förekomma hos enstaka majoritetsspråkstalare som av olika anledningar lever i en miljö som lokalt domineras av minoritetsspråket. Så länge kontakten med majoritetsspråket ändå kan upprätthållas åtminstone passivt, till exempel genom massmedierna, är

det svårt att föreställa sig att förlusten skulle vara irreversibel. Majoritetsspråket är ändå storsamhällets språk, och att bryta all kontakt med detta förutsätter en medveten isolering.

Det är också här som den väsentliga skillnaden ligger mellan ett minoritets- och ett majoritetsspråks livsvillkor. Majoritetsspråket finns tillgängligt i alla former överallt; det är både hör- och synbart, utan att man behöver söka upp det. Också i en miljö där minoritetsspråket lokalt dominerar finns majoritetsspråket i sammanhang där individen rör sig som kund, klient eller patient (till exempel i broschyrer, manualer, bruksanvisningar, varudeklarationer, annonser, direktreklam, TV- och radioprogram samt på kvitton, blanketter). I en miljö där minoritetsspråket inte förekommer alls, eller där endast ett fåtal företräder språket, kan enspråkigheten om man så vill bli total.

Färdigheten i två språk är också en rik källa att ösa ur. Språkväxling kan användas för att på ett autentiskt sätt återge ett samtal eller för att av stilistiska skäl låna in ett uttryck ur det andra språket som man uppfattar som målande och/eller precist i sammanhanget. Inte bara direkta lån av ord eller fraser förekommer; också översättningslån kan användas på ett kreativt sätt för att åstadkomma önskad effekt. Ett frekvent bruk av lån ur det ena språket när man primärt använder det andra är inte helt ovanligt bland svenskspråkiga talare i finskdominerade miljöer. Det hör emellertid främst hemma i vardagligt tal och kan också ses som ett tecken på att t.ex. termer och begrepp som man möter i arbetslivet, i kontakt med myndigheter eller hör på radio och TV är bekanta endast på finska. De svenska motsvarigheterna möter man aldrig om man inte konsumerar svenskspråkiga medier eller annars har kontakt med språkbruket i Sverige. På detta sätt uppstår luckor som man inte kan fylla utan ansträngning. Det är ändå viktigt att understryka att tvåspråkiga individer själva i regel är medvetna om när de lånar ur ett sitt andra språk och varför de gör det. De ser ofta på sin dubbla språkliga repertoar som en rikedom som andra saknar. En överdriven purism och en negativ inställning till ett kreativt experimenterande skadar mer än den gagnar. Det essentiella är att språkbrukaren har en känsla för när han/hon kan utnyttja sina två språk, utan att försvåra kommunikationen.

Slangen är en speciell genre där de två språken blandas. Helsingforsslangens mix av svenska i finskan och tvärtom har långa anor. Helsingforsslangen har också hög prestige och sprids därför långt utanför huvudstadsregionen. Det svenska inslaget i finsk slang är påfallande stort inte bara i fråga om antalet inlånade ord, utan också i fråga om deras ursprungligen svenska uttal. I dag är uttalet ofta förfinskat (Paunonen 1995). Slangen är dessutom i stor utsträckning gemensam för stadens unga oavsett modersmål. Unga svenskspråkiga helsingforsare använder över huvud taget finskan som en språklig reservoar också när de inte i egentlig mening talar slang, utan lokalt svenskt vardagsspråk. Detta blandspråk väcker ofta reaktioner som bara delvis är berättigade. Finskspråkiga finländare frågar sig om finlandssvenskar inte kan tala ren svenska, och äldre svenskspråkiga finländare bekymrar sig för finlandssvenskans framtid. Ursprungligen har det finsk-svenska stadsspråket varit ett uttryck för Helsingfors folkliga tvåspråkighet och för en nära kontakt och samverkan över språkgränsen mellan invånare med olika modersmål. I dag uppfattar förmodligen inte särskilt många att den äldre slangen har ett svenskt substrat, utan den nyare slangen utvecklas ur finskan oavsett talarens modersmål. Det blandspråk som slangen utgör hör samman med en viss ålder och en viss livsstil som både finsk- och svenskspråkiga ungdomar oftast lämnar bakom sig så småningom i och med att de inträder i arbetslivet.

Det som däremot kan ge anledning till bekymmer är de tecken på en försvagad behärskning av språket speciellt i skrift som man kan iaktta bland yngre skribenter. Detta fenomen förekommer emellertid inte endast bland svenskspråkiga ungdomar. En rimlig förmodan är att en yngre generation

har mindre kontakt med skriftspråket över huvud taget i jämförelse med en äldre. Detta innebär då att de har färre förebilder och en svagare genrekompetens. All språkinläring – det må gälla modersmålet, ett andra språk eller ett främmande språk – bygger ju på kontakt med goda modeller i tal och skrift och i ett flertal olika sammanhang. Endast genom att vi konfronteras med rikliga och riktiga språkliga modeller kan vi få ett tillräckligt stort material att skapa något eget av på ett språk eller flera. Det bekymmersamma är att en utveckling av detta slag automatiskt kommer att få en större effekt på ett minoritets- än ett majoritetsspråk.

7.6. Den mångfasetterade finländska tvåspråkigheten

Av ovanstående skildring har redan framgått att det finns många olika vägar fram till en tvåspråkighet i landets två nationalspråk. Vägarna varierar för att man startar från olika håll, för att man har olika motiv för sin vandring, för att man ibland låter slumpen styra mer än man väljer, för att man inte alltid vandrar ända fram till en modersmålsliknande färdighet i bägge, för att man har och ges olika förutsättningar för sin vandring och kanske också för att man möter olika respons på sin vandringslust.

Resultatet blir ett kontinuum som sträcker sig mellan en enspråkigt finsk och en enspråkigt svensk del av landets befolkning. I mitten finns ett överlappande parti av tvåspråkiga med rötter i bägge språkgrupperna, men också med entydigt svenskspråkiga, respektive finskspråkiga rötter. Den finskspråkiga gruppen har en utbredd, men ofta tunn, färdighet i svenska som inhämtats främst genom undervisningen i skolan. Den svenskspråkiga gruppen har en utbredd och ofta rätt djup färdighet i finska som en följd både av undervisning och av en naturlig kontakt i tvåspråkiga miljöer. Genom det på språklig grund uppdelade skolsystemet stöder samhället färdigheten i respektive språkgrupps modersmål samtidigt som det också tillhandahåller undervisning i den andra gruppens språk. De individer som har en tvåspråkig bakgrund, eller som önskar utveckla sin (sitt barns) tvåspråkighet, har alltid kunnat använda sig av det svenska skol- och utbildningssystemet. Här har av nödvändighet utvecklats en beredskap att möta barn ur olika språkliga miljöer som man hittills saknar inom det finska skol- och utbildningssystemet.

Bilden ovan är dock något tillrättalagd. När man går ned på individnivå ser man lätt att den enskilda individens tvåspråkighetsutveckling – genom de val han/hon gör eller låter bli att göra – har ett starkt samband med hemortens och närmiljöns språkliga karaktär, språkklimat och traditioner. Dessa omständigheter är svåra att påverka på ett medvetet sätt.

Ambitioner på en hög nivå i samhället måste accepteras och omsättas i praktiken på lägre nivåer för att slutligen nå den enskilde och inverka på hans/hennes val och förhållningssätt. Samhället kan på olika sätt signalera vad som vore önskvärt, men intentionerna kan förändras innan de når den enskilda språkbrukaren. Medlen att nå individen måste väljas i fullt medvetande om att möjligheten till och rätten att påverka dennes språkliga val är begränsade.

7.7. Sammanfattning

Det finns inte *ett* sätt att vara tvåspråkig på; det finns *flera*. I Finland tycks man utgå från att alla med svenska som modersmål också kan finska till och med på hög nivå och att ingen – eller mycket få – med finska som modersmål kan svenska mer än på en elementär nivå. Verkligheten är betydligt mer nyanserad än så; den är rentav brokig.

Vi har inte exakta siffror eller ens sannolika uppskattningar av hur många invånare som är tvåspråkiga i vårt officiellt tvåspråkiga land. Sådana uppgifter kan inte heller tas fram eftersom individer kan vara tvåspråkiga på många olika sätt. Ett antal finländare behärskar finska och svenska på modersmålsnivå, och vi kan räkna med att antalet individer med en hög och balanserad färdighet i bägge språken kommer att växa i framtiden både genom medveten språkfostran i tvåspråkiga hem och genom dagvård och skolgång i språkbadsgrupper. Många finländare har det ena språket som sitt modersmål, men kommer till rätta på sitt andra språk åtminstone i vissa sammanhang. I urbana miljöer, speciellt längs landets kust, kan språkkontakterna vara så frekventa att färdigheten i det andra språket får en möjlighet att utvecklas. I rurala svenskspråkiga trakter och i det inre av Finland är kontakterna över språkgränsen färre; där är det i stället skolan som lägger grunden till färdigheten i det andra inhemska språket. *Alla* dessa finländare kan kallas tvåspråkiga beroende på hur vi väljer att definiera tvåspråkigheten, dvs. på vilka krav vi ställer på färdighetens art och djup.

Det är också viktigt att minnas att en individs språkfärdighet alltid lever och förändras. En begränsad främst i skolan inhämtad färdighet i det andra inhemska språket kan växa och utvecklas som en följd av förändrade livsbetingelser. På samma sätt kan en hög färdighetsnivå sjunka som en följd av bristande användning av språket. Tvåspråkigheten är med andra ord inte ett en gång för alla uppnått tillstånd.

Det faktum att tvåspråkighet av nödtvång oftare utvecklas inom en språklig minoritet innebär inte att alla minoritetsspråkstalare blir tvåspråkiga eller att ingen majoritetsspråkstalare blir det. De språkliga färdigheter individen får tillgång till genom hemmet, i närmiljön och i skolan är ett startkapital som kan förränta sig och ge utdelning i vuxenlivet. I motsats till många andra slag av kunskapskapital är färdigheten i språk (modersmål, det andra nationella språket, främmande språk) något som inte enbart inhämtas genom formell undervisning. Språkinläring sker i många olika, också informella, sammanhang. Samhället bör sträva efter att ta till vara och stödja sådana spontana sammanhang. Däremot kan ett demokratiskt samhälle inte lagstiftningsvägen framtvunga vare sig två- eller enspråkighet. Men det kan upprätthålla ett system som underlättar språkliga möten, som ger medborgarna hinderlös tillgång till undervisning i eget och andras språk, men som ändå garanterar att den enskilde känner sig trygg i situationer då hans/hennes språkfärdighet inte räcker till.

Litteratur

Allardt, Erik – Christian Starck 1981. *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*. AWE/Gebers, Stockholm.

Finnäs, Fjalar 1981. *Befolkningsutvecklingen i Svensk-Finland 1950-70*. Forskningsrapporter utgivna av projektet Språkgrupp och mobilitet, Ethnicity and Mobility, Åbo Akademi, Åbo.

Finnäs, Fjalar 1986. *Den finlandssvenska befolkningsutvecklingen 1950-1980. En analys av språkgrupps demografiska utveckling och effekten av blandäktenskap*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 533, Helsingfors (diss.).

Fishman, Joshua A. 1970. *Sociolinguistics. A brief introduction*. Rowley, Massachusetts.

- Hyltenstam, Kenneth – Christopher, Stroud 1990. *Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige*. Underlagsrapport utgiven av samerättsutredningen. Statens offentliga utredningar 1990:84.
- Liebkind, Karmela 1984. *Minority Identity and Identification Processes: A Social Psychological Study*. Societas Scientiarum Fennica. Commentationes Scientiarum Socialium, no 22, Helsinki (diss.).
- McRae, Kenneth D. 1999. *Conflict and Compromise in Multilingual Societies. Finland*. Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, sarja HUMANIORA nide 306, Helsinki.
- Paunonen, Heikki 1995. *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Suomen kielen laitos, Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1981. *Tvåspråkighet*. Liber Läromedel, Lund.
- Sundman, Marketta 1998. *Barnet, skolan och tvåspråkigheten*. Yliopistopaino, Helsinki University Press, Helsingfors.
- Svenska Finlands folkting 1993. *På finska eller svenska? Samhällets språkliga förpliktelser gentemot den svenskspråkiga befolkningen*. Finlandssvensk rapport 23, Helsingfors.
- Tandefelt, Marika 1988. *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3, Uppsala (diss.).
- Tandefelt, Marika 1996. *På vinst och förlust. Om tvåspråkighet och språkförlust i Helsingforsregionen*. Svenska handelshögskolans forskningsrapporter 35, Helsingfors.
- Wallén, Holger 1932. *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskbygder omkr. 1600-1865*. Skrifter utgivna av svenska folkpartiets centralstyrelse, Åbo Tryckeri, Åbo.

8. AHVENANMAAN ERITYISASEMA

8.1. Johdanto

Ahvenanmaa on Suomen valtioon kuuluva maakunta, jolla on perustuslaissa ja Ahvenanmaan itsehallintolaissa (1144/1991) taattu itsehallinto. Ahvenanmaa on maantieteellisesti Suomen ja Ruotsin välissä ja se muodostuu noin 6 500 saaresta. Itsehallintonsa johdosta Ahvenanmaalla on lainsäädännöllinen ja poliittinen erityisasema Suomessa. Ahvenanmaalla on myös kielellisen sääntelyn osalta erityisasema, sillä Ahvenanmaan ruotsinkielisyys perustuu kansainväliseen oikeuteen.

Maakunnan ollessa yksikielisesti ruotsinkielinen on ruotsi sekä Ahvenanmaan kuntien että valtion viranomaisten virkakieli maakunnassa. Käytännössä Ahvenanmaan maakunnan 16 kuntaa kuitenkin vastaavat kielellisesti yksikielisesti ruotsinkielisiä kuntia Suomen valtakunnan lainsäädännössä.

8.2. Ahvenanmaan asema Ruotsin ja Venäjän aikana

Ruotsin aikana Ahvenanmaalla oli vuoden 1634 hallitusmuodon nojalla asema omana kihlakuntana Turun ja Porin läänissä. Venäjän vallan aikana Ahvenanmaa tosin kuului Suomen suuriruhtinaskuntaan, mutta pysyi yksikielisesti ruotsinkielisenä. Vuoden 1917 Venäjän vallankumousta seurasivat Suomen itsenäistymispyrkimykset. Samoihin aikoihin epävarma poliittinen tilanne ja pelko suomen kielen aseman vahvistumisesta johtivat Ahvenanmaan väestön vaatimukseen saada erota Suomesta ja liittää Ahvenanmaa osaksi Ruotsia (Hannikainen – Horn 1997, 2 ss.).

8.3. Suomen itsenäisyyden aika ja Ahvenanmaan itsehallinnon synty

Suomen itsenäistyttyä 1917 Ahvenanmaan väestö halusi lähes yksimielisesti erota Suomesta liittyäkseen Ruotsiin (Hannikainen/Horn 1997, 57). Syntyi niin sanottu Ahvenanmaan-liike, jonka tavoitteena oli Ahvenanmaan väestön oikeus itse päättää Ahvenanmaan kuulumisesta joko Suomeen tai Ruotsiin (komiteanmietintö 1987:31, 6). Marraskuussa 1918 Ahvenanmaan maakuntapäivien täytäntöönpanovalioikunta otti yhteyttä Ison-Britannian, Italian, Ranskan ja Yhdysvaltojen hallituksiin saadakseen tukea vaatimukselleen ahvenanmaalaisten itsemääräämisperiaatteesta. Myös Ruotsin hallitus tuki vaatimusta. Kansainvälisestä mielipiteestä ja ahvenanmaalaisten vaatimuksesta syntyneestä paineesta johtuen Suomen valtiolta hyväksyi jo vuonna 1920 perustuslainsäätämisyjärjestyksessä säädetyin ensimmäisen lain Ahvenanmaan itsehallinnosta. Ahvenanmaalaiset eivät kuitenkaan hyväksyneet lakia eivätkä soveltaneet sitä (Hannikainen – Horn 1997, 3). Suomen ja Ruotsin hallitusten välillä seurasi kiista Ahvenanmaan asemasta, joka Ison-Britannian aloitteesta vietiin Kansainliiton päätettäväksi.

Kansainliitto käsiteli vuosina 1920–21 niin sanottua Ahvenanmaan kysymystä eli Suomen suvereenisuuden tunnustamista Ahvenanmaan suhteen tai Ahvenanmaan väestön oikeutta päättää liittymisestä Ruotsiin. Kysymys Ahvenanmaan kielellisestä statuksesta liittyi kiinteänä osana tähän ratkaisuun. Kansainliiton neuvoston vuonna 1920 asettama selostajakomissio esitti Ahvenanmaan kuuluvan Suomen suvereenisuuden alaisuuteen ja perusteli mielipidettään mm. sillä, että historialliset ja maantieteelliset tekijät puolsivat tätä ratkaisua. Komissio myös suositti itsehallinnon laajentamista ja maakunnan ruotsinkielisyyden säilyttämistä koskevia takeita ehdottamalla lisäksi itsehallintolakiin.

Kansainliiton neuvosto päätti 24 päivänä kesäkuuta 1921, että Ahvenanmaa kuului Suomen suvereenisuuden alaisuuteen. Edellytyksenä oli kuitenkin erilaisia takeita, joihin kuului laajan itsehallinnon lisäksi muun muassa ruotsin kielen säilyttäminen ja Ahvenanmaan maanomistuksen pysyminen Ahvenanmaan väestön käsissä. Tämän, myöhemmin lainsäädännössä kotiseutu-oikeutena tunnetun järjestelmän perimmäinen tarkoitus oli maanomistuksen avulla taata Ahvenanmaan ruotsinkielinen asema (Hannikainen 1993, 17; Eriksson – Kangas 1988, 21 ss.). Ruotsin valtiojohto allekirjoitti samana vuonna sopimuksen, joka vahvisti Ahvenanmaan saarten olevan Suomen tasavallan erottamaton osa (Hannikainen 1993, 21). Suomi sisällytti Kansainliiton edellyttämät takeet vuonna 1922 säädettyyn niin sanottuun Ahvenanmaan takuulakiin (189/1922). Ahvenanmaan ruotsinkielisyys sai Suomen oikeusjärjestelmässä vahvan valtiosääntöoikeudellisen suojan, sillä sekä Ahvenanmaan itsehallintolakia että takuulakia voitiin muuttaa vain Ahvenanmaan maakuntapäivien suostumuksella ja perustuslain muuttamisjärjestyksessä.

Ruotsin kielen asema Ahvenanmaalla säilyi vuoden 1951 itsehallintolaissa. Ahvenanmaan nykyisen, vuoden 1991 itsehallintolain valmistelun yhteydessä otettiin ruotsin kielen erityisaseman lisäksi selvä kanta siihen, että itsehallintolakiin sisältyvien kielimääräysten tarkoituksena on tähdentää, että maakunta on kielilain soveltamisalan ulkopuolella (komiteanmietintö 1987:31, 132).

Suomen liittyessä Euroopan unioniin Ahvenanmaan erityisasemasta EU:ssa määrättiin liittymisasiakirjaan liittyvässä pöytäkirjassa (pöytäkirja N:o 2 Ahvenanmaasta). Liittyminen EU:hun ei vaikuttanut Ahvenanmaan ruotsinkieliseen statukseen. Mahdollistamalla kotiseutu-oikeus unioniin liittymisen jälkeen pyrittiin ylläpitämään Ahvenanmaan kansainvälisoikeudelliset takeet sekä estämään, että EU-jäsenyys edes välillisesti vaikututtaisi ruotsin kielen asemaan Ahvenanmaalla.

8.4. Valtion viranomaisten toiminta Ahvenanmaalla

Ahvenanmaan itsehallintolain 42 §:n 1 momentin mukaan Ahvenanmaan maakunnassa valtion palveluksessa olevien kielitaidosta säädetään asetuksella, jota kuitenkin tätä kirjoitettaessa ole annettu. Ahvenanmaalla valtion palveluksessa oleville on tarkoitus asetuksessa luoda porrastetut kielitasovaatimukset, jotka soveltuvat vain Ahvenanmaalla valtion palveluksessa oleville. Samalla valtion palvelukseen vaadittavan kielitaidon osoittamiseksi on tarkoitus perustaa Ahvenanmaan kielikoelautakunta. Kokeen taso tulee riippumaan haettavan viran kielitaitovaatimuksista, sillä vaikka ruotsi useimmissa tapauksissa onkin ahvenanmaalaisten äidinkieli, on niin sanotun täydellisen ruotsin kielen taidon osoittaminen yleensä vaatimuksena vain sellaisissa valtion viroissa, joiden kelpoisuusvaatimuksena on korkeakoulututkinto. Tuomareilta ja julkista valtaa käyttäviltä virkamiehiltä vaaditaan kuitenkin sekä suomen että ruotsin osalta vastaava kielitaidon näyttö kuin valtakunnan lainsäädännön mukaan.

8.5. Ahvenanmaan suomenkielisen vähemmistön suoja

Ahvenanmaan suomenkielinen vähemmistö käsittää 1 216 henkilöä, eli 4,7 % Ahvenanmaan väestöstä (tilastokeskuksen tieto 31.12.1998). Suomen tasavallan alaisuuteen kluvalle kansalliskielivähemmistölle on yksikielisesti ruotsinkielisellä Ahvenanmaalla kuitenkin turvattu vähemmistökieliturva siten, että heidän oikeutensa käyttää omaa kieltään johdetaan kielilain, johon asetus Ahvenanmaalla valtion palveluksessa olevien virkamiesten kielitaidosta on sidoksissa viittauspykälän. Suomenkielisellä on Ahvenanmaalla sama oikeus valtion viranomaisissa käyttää omaa kieltään kuin hänellä kielilain mukaan on yksikielisesti ruotsinkielisessä kunnassa muualla Suomessa.

Kirjallisuutta

- Eriksson, Lars D. - Kangas, Urpo 1988. *Ålandsfrågan*. Juristförbundets förlag, Helsingfors.
- Hannikainen, Lauri 1993. *Ahvenanmaan itsehallinnon ja ruotsinkielisyyden kansainvälisoikeudelliset perusteet*. Åbo Akademis Tryckeri, Turku.
- Hannikainen, Lauri - Horn, Frank (toim.) 1997. *Autonomy and Demilitarisation in International Law: The Åland Islands in a Changing Europe*. Kluwer Law International, The Hague, London, Boston.
- Komiteamietintö 1987:31: *Ahvenanmaan uusi itsehallintolaki*. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

IV LÄHIHISTORIAA JA NYKYPÄIVÄÄ

9. MUIDEN KIELTEN ASEMA SUOMESSA

9.1. Kielten asema laissa

Perustuslain 17 §:ssä mainitaan kansalliskielten suomen ja ruotsin lisäksi kolme muuta, saamen kiellet, romani ja suomalainen viittomakieli. Näistä ja muista kielistä todetaan seuraavaa:

Saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Saamelaisten oikeudesta käyttää saamen kieltä viranomaisissa säädetään lailla. Viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkitsemis- ja käännösapua tarvitsevien oikeudet turvataan lailla.

Perustuslain 6 § takaa periaatteellisen yhdenvertaisuuden kaikkia kieliä puhuville:

Ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä.

Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Historiallisesta näkökulmasta muita kuin suomea ja ruotsia puhuvien kansalaisten oikeuksiin on kiinnitetty Suomessa huomiota varsin myöhään. Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa annettiin vuonna 1991 (516/1991). Saamen kieltä koskevaa lainsäädäntöä uudistetaan parhaillaan. Muunkielisten oikeuksista on eri hallinnonaloja koskevissa laeissa säädetty erikseen.

Yksi tärkeä ympäristö kielellisten oikeuksien toteutumiseen on koululaitos. Perustuslain 16 §:n mukaan kaikilla on oikeus maksuttomaan perusopetukseen. Nykyistä peruskouluopetusta säätelee perusopetuslaki (628/1998). Äidinkielen opetuksesta lain 12 §:ssä todetaan seuraavaa:

Äidinkielenä opetetaan oppilaan opetuskielen mukaisesti suomen, ruotsin tai saamen kieltä. Äidinkielenä voidaan huoltajan valinnan mukaan opettaa myös romanikieltä, viittomakieltä tai muuta oppilaan äidinkieltä.

Tuoreimmat opetussuunnitelman perusteet opetushallitus on laatinut vuonna 1994 (ks. esim. Nuolijärvi ja Latomaa 1998). Vasta tuolloin myös ensimmäisen kerran mainittiin oppiaine *suomi toisena kielenä*, mikä osaltaan kertoo siitä, että nyt tunnustetaan, että koululaisella voi olla muukin äidinkieli kuin suomi tai ruotsi. (Ks. myös luvut 4.2.3., 4.2.4. ja 4.6.1.)

9.2. Suomen kielitilanne 2000-luvun alussa

Vanhastaan Suomessa on käytetty suomen ja ruotsin lisäksi kolmea saamen kieltä, romanian ja suomalaista viittomakieltä. Erityisesti 1800-luvulta lähtien on ollut venäjän ja tataarin puhujia sekä pieniä ryhmiä muiden kielten, kuten viron ja saksan puhujia. Kahden viime vuosikymmenen ajan Suomeen on muuttanut ennestään maassa esiintymättömien kielten puhujia, 1990-luvulla erityisesti Aasiasta ja Afrikasta. Ryhmät ovat esimerkiksi muihin pohjoismaihin verrattuna kuitenkin sangen pieniä. (Ks. esim. Nuolijärvi 1994: 17–18.)

Viime vuosikymmeninä Suomen kielikartta on siis muuttunut. Hitaasti mutta tasaisesti erikielisten määrä on lisääntynyt koko ajan. 1990-luvun lopussa Suomessa puhuttiin tilastojen mukaan yli 120:aa kieltä ja täällä oli vuonna 1999 yli 20 kieltä, joiden puhujia on enemmän kuin 1 000 henkeä. Kuusi eniten käytettyä kieltä (käyttäjämäärän mukaan) olivat vuonna 1999 suomi, ruotsi, venäjä, viro, englanti ja somali. Suomen ja ruotsin asema on pysynyt 1990-luvullakin kutakuinkin ennallaan, ja venäjä ja viro näyttävät vakiinnuttaneen asemansa Suomen kielikartalla. Kaikkiaan Suomessa on nyt noin 50 kieltä, joiden puhujia on enemmän kuin 100, 1990-luvun alussa niitä oli vain 30. Esimerkiksi somali ei vielä tuolloin esiintynyt Suomen kielitilastoissa. Suurimmat kielelliset muutokset ovatkin sidoksissa eräiden Euroopan ja Afrikan alueiden poliittiseen tilanteeseen, kuten venäjän, viron, somalin ja albanian osuuden kasvaminen osoittaa. (Ks. taulukko 1.)

Kieliä koskevia lukuja tarkasteltaessa on kuitenkin syytä olla hyvin kriittinen. Erilaiset, sinänsä huolellisesti laaditut tilastot voivat antaa vain hyvin yleisluontoisia tietoja yksilön kielitilanteesta ja ryhmien kielenkäytöstä. Ihmisten ei aina ole helppo vastata siihen, mikä on tai mitkä ovat heidän äidinkieltensä. Vastauksien tulkitseminen ei siten Suomessakaan voi olla yksioikoista, vaikka täällä on kieltä koskevien tietojen kerääminen ollut tapana jo kauan. Onkin ehdotettu, että keskeisempiä tietoja kuin syntymämaa tai kansallisuus on se, miten asianomainen itse määrittelee kielellisen identiteettinsä ja mitä kieltä hän käyttää kotona (Extra & Verhoeven 1999). Tällaisten kysymysten esittäminen ja niiden vastausten pohtiminen tuo myös selvemmin esille mahdolliset ongelmat, joita äidinkielen käyttämiseen uudessa kotimaassa liittyy.

9.3. Kielten alueellinen jakautuminen ja äidinkielen läsnäolo

Vakiintuneen käsityksen mukaan ruotsin ja saamen puhujat elävät omilla alueillaan, ja kielelliset oikeudetkin ovat sidoksissa osittain myös territoriaalisuuden periaatteeseen (ks. Kielilaki ja Laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa). Yhä useampi suomenruotsia äidinkielenään puhuva asuu nyttemmin kaksikielisellä alueella suurissa kaupungeissa tai niiden liepeillä, yksikielisiä ruotsinkielisiä kuntia on vain 21, joista 16 Ahvenanmaalla ja viisi Manner-Suomessa (Houtskär/Houskari, Korsnäs/Mustasaari, Larsmo/Luoto, Maxmo/Maksamaa ja Närpes/Närpiö). Vaikka saamelaisten perinteinen alue sijaitsee saamelaislaissakin määritellyllä kotiseutualueella (Utsjoki, Inari, Enontekiö ja Sodankylän Vuotso), Helsinki on nykyisin yksi saamenkielisten tärkeimpiä keskuksia. Kaupunkiympäristöt asettavat erilaisia vaatimuksia saamen kielten ja suomenruotsin säilyttämiselle kuin maaseutu ympäristö.

Erityisesti alkuvaiheessa 1980-luvulla Suomen pakolaispolitiikka oli ryhmiä hajauttavaa, ja siten Suomessa pienten kieliyhteisöjen (kyseessä saattaa silti olla kymmenien miljoonien ihmisten puhuma kieli, kuten urdu ja vietnam) jäsenet joutuivat Suomessa varsin erilleen toisistaan. Nykyisinkin erikielisiä on kaikkialla Suomessa, mutta kuten muutkin suomalaiset, myös uudet maahanmuuttajat asettuvat Uudellemaalle ja suuriin kaupunkeihin. Pääkaupunkiseudulla asui vuonna 1998 noin 51 000 ulkomaan kansalaista tai ulkomailla syntynyttä Suomen kansalaista. Suuri osa viimeksi mainituista on inkeriläisiä ja Ruotsissa syntyneitä paluumuuttajien lapsia, mutta osa on esimerkiksi Suomen kansalaisuuden saaneita vietnamilaisia, somaleja, marokkolaisia, kiinalaisia, intialaisia ja puolalaisia. Helsingin seudun maahanmuuttajat ovat syntyisin 160 maasta (Saarelainen 1999). Määrät ovat kuitenkin yhä sängen pieniä, ja monikulttuurisuuden rakentuminen on ollut paljon hitaampaa kuin muualla Pohjoismaissa.

Äidinkielen ja oman kulttuurin säilymisen kannalta samaa kieltä puhuvien keskittyminen yhdelle alueelle on pelkästään hyvä asia. Kun Suomi 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa aloitteli haparoivaa pakolaispolitiikkaansa, ihmisiä sijoitettiin niihin kuntiin, jotka ottivat heitä vastaan. Ratkaisua perusteltiin kustannussyillä, vaikka luonnollisesti pakolaispolitiikka silloinkin oli enimmältään valtion vastuulla. Joka tapauksessa tuolloin syntyi pieniä yhteisöjä kautta Suomen, eikä näillä ihmisillä ollut mahdollisuus käyttää omaa äidinkieltään kuin harvojen tuttavien ja sukulaisten kanssa. Lapsille oli vaikea järjestää äidinkielen opetusta, ja siksi alkuvaiheessa lapset sijoitettiin suomalaiseen luokkaan, vieraan kielen ja kulttuurin keskelle. Nyt tilanne on siis muuttunut monella tavoin: yhteisöt ovat suurempia, keskittyminen samalle alueelle, jopa samoihin kaupunginosiin, auttaa paremmin pitämään yllä omaa kieltä ja kulttuuria. Kotoutuminen Suomeen voi nimittäin onnistua vain riittävän suuren etnisen ryhmän turvin (esim. Liebkind 1994). Äidinkielellä on tässä kotoutumisessa ratkaiseva rooli.

Voiko muuttajan äidinkieli säilyä, jos eletään kaukana sen emämaasta? Voiko äidinkieli ylipäätään säilyä monen sukupolven yli? Yleinen tendenssi näyttää olevan, että kielenvaihto tapahtuu yleensä neljän sukupolven aikana (Extra & Verhoeven 1993: 12 ja siinä mainittu kirjallisuus). Tässä on kuitenkin yksilöiden, perheiden ja ryhmien välisiä eroja.

Vähemmistökielen puhujat joutuvat aina valitsemaan kahden linjan välillä: sulauttamisen ja eristäytymisen ja tasapainoilemaan näiden kahden välissä. Erityisen hyvä esimerkki tästä ovat nykyromanit: tasavertaisen aseman saavuttaminen yhteiskunnassa merkitsee kouluttautumista ja oman kielenkin avaamista muille, mutta se voi merkitä myös oman kulttuurin erityispiirteistä luopumista (Suonoja ja Lindberg 1999: 37–40). Tässä tilanteessa romanikielen asema korostuu, kun muut etnisiä rajoja säilyttävät piirteet ovat heikkenemässä. Tämä tilanne on ennen pitkää monien muidenkin kielten puhujilla.

Kirjallisuutta

- Anhava, Jaakko 1998. *Maaailman kielet ja kielikunnat*. Gaudeamus, Helsinki.
- Extra, Guus – Verhoeven, Ludo 1993. Immigrant groups and immigrant languages in Europe. – Guus, Extra – Verhoeven, Ludo (toim.), *Immigrant Languages in Europe*. Multilingual Matters Ltd, Clevedon & Philadelphia & Adelaide. 3–18.
- Extra, Guus – Verhoeven, Ludo 1999. Immigrant minority groups and immigrant minority languages in Europe. – Guus, Extra – Verhoeven, Ludo (toim.), *Bilingualism and Migration*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- Latomaa, Sirkku – Tuomela, Veli 1993. Suomi toisena vai vieraana kielenä? – *Virittäjä* 97: 238–245.
- Liebkind, Karmela (toim.) 1994. *Maahanmuuttajat – Kulttuurien kohtaaminen Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Nuolijärvi, Pirkko 1991. Monikielinen Suomi. – Lehtinen, Tapani – Shore, Susanna (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus*. Kieli 6. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 11–32.
- Nuolijärvi, Pirkko 1994. Migrationen inom och till Norden. – Boyd, Sally – Holmen, Anne – Jørgensen, J. N. (toim.), *Sprogbrug og sprogvalg blandt invandrere i Norden. Bind 2: Temaartikler*. Københavnerstudier i tosprogethed 23. Danmarks lærerhøjskole, Center for multikulturelle studier. 5–25.
- Nuolijärvi, Pirkko – Latomaa, Sirkku 1998. Modersmålets ställning i skolundervisningen. – Møller, Janus – Quist, Pia – Holmen, Anne – Jørgensen, J. N. (toim.), *Nordiske sprog som andetsprog*. Københavnerstudier i tosprogethed 30. Danmarks lærerhøjskole, Institut for humanistiske fag. 93–104.
- Saarelainen, Ari 1999. *Suomessa asuvat ulkomaalaiset kasautuvat Helsingin seudulle. Helsingissä, Espoossa ja Vantaalla asuu väkeä kaikilta maapallon kolkilta*. Helsingin Sanomat 17.7.1999.

Suonoja, Kyösti – Lindberg, Väinö 1999. *Romanipolitiikan strategiat*. Sosiaali- ja terveysministeriö. Selvityksiä 1999:9 fin. Helsinki.

Taulukko 1. Suomen eniten käytetyt äidinkielet puhujamäärien mukaan 1990 ja 1998.

1.1.1990		22.4.1998	
1) suomi	4 656 325	1) suomi	4 773 576
2) ruotsi	296 840	2) ruotsi	293 691
3) romani*	n. 7 000	3) venäjä	20 398
4) viittomakieli*	n. 5 000	4) viro	9 294
5) venäjä	3 072	5) romani*	n. 7 000
6) englanti	3 053	6) englanti	5 867
7) saksa	2 302	7) somali	5 266
8) saamen kielet	1 730	8) viittomakieli*	n. 5 000
9) vietnam	1 206	9) arabia	3 883
10) arabia	866	10) vietnam	3 068
11) espanja	788	11) saksa	2 960
12) viro	740	12) kiina	2 427
13) turkki	703	13) albania	2 342
14) puola	702	14) turkki	2 138
15) ranska	614	15) kurdi	2 099
16) kiina	517	16) serbokroaatti**	1 742
17) unkari	448	17) saamen kielet	1 716
18) italia	372	18) espanja	1 618
19) norja	345	19) ranska	1 275
20) tanska	259	20) puola	1 122
21) japani	249	21) thai	1 046
22) kreikka	242	22) persia (= farsi)	937
23) hollanti	236	23) unkari	777
24) persia	180	24) italia	647
25) bulgaria	173	25) hollanti	511
26) thai	170	26) tagalog	468
27) portugali	133	27) japani	462
28) heprea	122	28) bulgaria	429
29) hindi	122	29) romania	428
30) tšekki	107	30) kreikka	410
31) punjabi	94	31) bengali	407
32) tagalog	79	32) norja	401
33) romania	69	33) tanska	333
34) urdu	62	34) portugali	324
35) islanti	57	35) hindi	287
36) bengali	55	36) pandzabi (= punjabi)	267
37) tataari	54	37) amhara	246
38) singali	50	38) urdu	238
39) serbia	48	39) heprea	237
40) amhara	47	40) ukraina	215
41) korea	45	41) tšekki	179
42) (ki)suahili	34	42) lingala (= ngala)	174
43) tamili	32	43) liettua	143
44) flaami	26	44) tamili	130
45) kurdi	26	45) aramea	129
46) slovakia	19	46) akan = twi	119
47) bantukielet	16	47) latvia	104
48) tigrinja	16	48) singali (sinhala)	103
49) armenia	14	49) suahili	98
50) latvia	11	50) tataari***	96

* Tiedot romanin ja viittomakielen käyttäjien määristä perustuvat yhteisön ilmoitukseen, virallisista tilastoista ei ole saatavissa lukuja näistä kielistä.

** Aikaisemmin käytettiin suuressa osassa Jugoslaviaa puhuttavista kielistä nimitystä serbokroaatti. Luvussa on siis todennäköisesti mukana serbian, kroaatin ja bosnian kielen puhujia.

*** Tataarin kielen puhujamäärä osoittaa tilastojen ongelmallisuuden. Suomessa on nimittäin jo vanhastaan noin 1 000 tataaria, jotka hallitsevat ja käyttävät tataarin kieltä omassa yhteisössään, joten tataarien puhujamäärän tulisi kaiken todennäköisyyden mukaan olla huomattavasti suurempi kuin tässä esitetty.

10. KAKSIKIELISEN SUOMEN NYKYISIÄ KEHITYSSUUNTIA

10.1. Johdanto

Suomessa on viime vuosikymmeninä tapahtunut laajakantoisia yhteiskunnallisia muutoksia, joilla väistämättä on ollut merkitystä kansalliskielten kannalta. Suomen liittyminen Euroopan unioniin virallisti suomen ja ruotsin kielen kansainvälisissä yhteyksissä. Suomen ja suomalaisten jatkuva kansainvälistyminen ja kielitaidon lisääntyminen ovat vaikuttaneet kansalliskieliä koskevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Uusia tendenssejä suhtautumisessa kansalliskieliin on havaittavissa myös yksilötasolla. Seuraavassa kuvataan lyhyesti muutamia lähihistoriallemme ominaisia kieltä koskevia ilmiötä.

10.2. Kielirajan ylittävät liitot

Suomen väestön kieliryhmät eivät yleensä – täysin yksikielisiä seutuja lukuun ottamatta – elä toisistaan erillään, vaan ne asuvat ja elävät joko satunnaisessa tai jokapäiväisessä yhteydessä toiseen kieliryhmään. Jopa kieliryhmän käsitteen yksinkertainen määrittely on yksilötason monimuotoisen kaksikielisyyden yleistyessä monimutkaistunut. Yksi ilmiö on *kaksikieliset avio- ja avoliitot*, eli sellaiset liitot, joiden osapuolilla on eri äidinkieli. Suomen kahden kieliryhmän välisen yhteydenpidon yksi tärkeä piirre onkin, ettei kieli yleensä vaikuta ratkaisevasti puolison valintaan (Pentikäinen – Hiltunen 1997, 66). Määrittely kaksikieliset avio- ja avoliitot ei kuitenkaan anna tietoa tällaisen perheen sisäisestä kielivalinnasta, ja perhe saattaa hyvinkin olla käytännössä yksikielinen niin, että jommankumman puolison kieli on perheen pääkielenä. Näin ollen olisi asiallista kutsua kielirajojen yli solmittuja liittoja *potentiaalisesti* kaksikielisiksi liitoiksi (Finnäs 2000, 12). Tilastoja avioliiton solmineiden puolisoitten kielistä on julkaistu joka vuosi vuodesta 1951, kun taas vastaavista avoliitoista ei ole yhtä kattavaa tilastotietoa.

Kielirajojen yli solmittuja liittoja on eri aikoina ilmennyt eriävissä määrin, ja toisen maailmansodan jälkeen kehityssuunta oli pitkään jatkuvassa kasvussa. 1960-luvun lopun jälkeen kielirajojen ylittävien avioliittojen kokonaismäärä ei kuitenkaan enää ole kasvanut eikä näiden avioliittojen suhteellinen määrä uusista avioliitoista 1980-luvun alun jälkeenkään ole merkittävästi kasvanut (Finnäs 2000, 24). Yksikielisten ruotsinkielisten perheiden (avio- ja avoliittojen) määrä on kuitenkin laskenut, esimerkiksi vuonna 1980 niitä oli 54 213 ja vuonna 1995 yhteensä 50 845. Kaksikielisten perheiden määrä nousi vastaavana aikana 31 493:sta 39 698:een (Tilastokeskus 1981, 1996). Määriin vaikuttavat luonnollisesti aikaisempaa pienemmät ikäryhmät.

Kiinnostus kaksikielisiä perheitä kohtaan on viime vuosina ollut nousussa ja tämä johtunee – määrän pysyessä suhteellisen vakaana – ennen kaikkea kaksikielisten perheiden *näkyvyyden lisääntymisestä*: yksilöiden kielenvaihdot ovat vähentyneet, sillä puoliset pitävät nykyisin yhä useammin oman kieltänsä ja perheestä tulee näin ollen myös käytännön tasolla kaksikielinen.

1970-luvulle asti ruotsi oli kaksikielisissä liitossa selvästi heikommassa asemassa. Syynä oli ilmeisesti ympäristön paine, sillä suurin osa kaksikielisistä pareista asui suomenkielisillä alueilla (Finnäs 2000, 12). Toisaalta kaksikieliset perheet koettiin ruotsinkieliseltä taholta uhaksi suomenruotsalaisuudelle (Moring – Oker-Blom 1999, 46). Ruotsin heikompi asema ilmeni myös siten, että 60 % kaksikielisistä liitoista syntyneistä lapsista rekisteröitiin suomenkielisiksi. Tilanne on ajan myötä

muuttunut päinvastaiseksi: kielenvaihdot ovat vähentyneet ja kaksikielisistä liitoista syntyneistä lapsista rekisteröidään nykyään 60 % ruotsinkielisiksi (Finnäs 2000, 12). Kehitys heijastuu myös esimerkiksi ruotsinkielisten peruskoulupaikkojen tarpeen lisääntymisessä. Kielellinen rekisteröinti ja koulukieli eivät kuitenkaan anna täydellistä kuvaa yksilöiden tosiasiallisesta kielestä. Kiinnostus ruotsiin koulukielenä on viime vuosina myös ilmennyt siten, että täysin suomenkieliset perheet enenevässä määrin ovat pyrkineet tarjoamaan lapsilleen ruotsinkielisen koulusivistyksen ja tämän seurauksena ruotsinkielisten peruskoulupaikkojen tarve ylitti koko 1990-luvun ajan ruotsinkieliseksi rekisteröityneen ikäluokan 10 %:lla (Finnäs 2000, 13). (Ks. myös luku 7.4.)

Kirjallisuutta

- Finnäs, Fjalar 2000. *Tvåspråkiga familjer i statistikens ljus*. Åbo Akademis tryckeri, Åbo.
- Moring, Charlotte – Oker-Blom, Gun (red.) 1999. *Vad vet vi om oss?* Utbildningsstyrelsen, Kirjapaino Oy West Point, Raumo.
- Pentikäinen, Juha – Hiltunen, Maija (toim.) 1997. *Suomen kulttuurivähemmistöt*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72, Helsinki.

10.3. Kielikylpy – tapa vahvistaa suomalaista kaksikielisyyttä

1990-luvun aikana suomalaiseen päivähoitoon ja peruskouluun on rantautunut uusi menetelmä oppia ruotsin, eräissä tapauksissa suomen, kieltä: kielikylpy. Kielikylpy on Kanadassa 1960-luvulta lähtien kehitetty menetelmä, jolla opetetaan paikallisen enemmistön kieltä puhuvalle yksikieliselle lapselle paikallista vähemmistökieltä. Kielikylpykieleksi on Suomessa voitu valita myös englanti, jota opitaan kielikylpymenetelmällä mutta joka ei siis ole vanhastaan ympäristössä puhuttu vähemmistökieli. Menestyksekkäimmäksi on osoittautunut varhainen täydellinen kielikylpy (*early total immersion*), jolloin kylvettäminen aloitetaan, kun lapset ovat 4–5-vuotiaita. Ensimmäisten vuosien aikana kaikessa toiminnassa käytetään yksinomaan kielikylpykieltä. Sen jälkeen kielikylpykielen osuus vähenee niin, että 5–7 vuoden kuluttua koulutyötä tehdään puoleksi lapsen ensikielillä eli äidinkiellä, puoleksi kielikylpykielellä. Kielikylvyssä lasta ei siis hukuteta toiseen kieleen eikä hänen äidinkieltään oteta pois, vaan huolellisesti toteutettu kielikylpyopetus rikastaa kumpaakin kieltä (Ks. esim. Laurén 1991 ja 1999). Kielikylpyopetus eroaa ruotsinkielisen koulun tavoitteista; ruotsinkielinen peruskouluhan tarjoaa opetuksen ruotsinkielisille tai kotona kaksikielisyyteen kasvaville lapsille, kun taas kielikylpy on tarkoitettu nimenomaan suomenkielisille lapsille.

Suomessa ruotsinkielinen kielikylpy alkoi Vaasassa 1987, jolloin ensimmäiset, perhetaustaltaan täysin suomenkieliset 6-vuotiaat aloittivat kylpynsä ruotsin kielessä. Sittenkin kielikylpypäiväkoteja on perustettu muuallekin Suomeen, eniten pääkaupunkiseudulle ja kaksikieliselle Pohjanmaalle. Helsingissä kielikylpy alkoi päiväkodeissa 1991, ja sittenkin kielikylpylapset ovat jatkaneet kylpyään peruskoulussa. Vuonna 1999 ilmestyneen kartoituksen mukaan kielikylpyohjelmia oli tuolloin 21 ala-asteella ja kolmella yläasteella Itä-Uudellamaalla, Keski-Pohjanmaalla, Pohjanmaalla, Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa. Ruotsin kielen kielikylpyä tarjosi 19 ala-astetta (1 815 oppilasta), suomen kielen kielikylpyä kaksi ala-astetta (90 oppilasta). Kaikki kolme yläastetta tarjosivat ruotsin kielen kielikylpyä (68 oppilasta) (Buss – Mård 1999). Kielikylpypäiväkotien määrä on niin ikään 1990-luvun aikana lisääntynyt; esimerkiksi Helsingissä oli vuoden 2000 alussa 12 ruotsin kielellä toimivaa kielikylpypäiväkotiä.

Varhaisen kielikylvyn tavoitteena on saada lapsi oppimaan toista kieltä luontevasti arkipäivän toimintojen keskellä. Opettajat puhuvat lapsille alusta alkaen ruotsia, koska kielen oppimisen

kannalta on tärkeää, että sama henkilö puhuttelee lasta aina samalla kielellä. Tärkeää on niin ikään, että lapsi on kielikyllyn aloittaessaan oppinut hyvin ensimmäisen kielensä. Tällöin lapsen suomenkielinen identiteetti on jo niin vahva, ettei kielikylpy sitä enää hämmennä. Lapset puhuvat luonnollisesti aluksi suomea, mutta oppivat ymmärtämään ruotsia varsin nopeasti ja alkavat jo muutaman kuukauden kuluttua vastailta opettajille ja hoitajille ruotsiksi.

Kanadassa kielikylpyä on tutkittu ja arvioitu runsaasti ja monesta näkökulmasta; kielikylpy onkin tällä hetkellä eniten analysoituja opetusmenetelmiä. Kanadassa tehdyt tutkimukset osoittavat, että kielikylpylasten äidinkielen kehitys on yhtä hyvä kuin yksikielisten oppilaiden. Lasten ensimmäinen kieli ei siis kärsi kielikylvyssä. Niin ikään muissa aineissa kanadalaiset kielikylpy-oppilaat ovat menestyneet yhtä hyvin kuin yksikieliset. Kielikylvyssä opittua kieltä he osaavat huomattavasti paremmin kuin perinteistä kielenopetusta saaneet oppilaat. Samansuuntaisia alustavia tuloksia on saatu myös Suomessa (Laurén 1999).

Kielikylpyopetus on monista hyvistä kokemuksista huolimatta kohdannut myös ongelmia. Kielikylpyä ei kaikissa kouluissa ole suunniteltu riittävän huolellisesti. Niin ikään äidinkielisistä tai riittävän kielitaidon hankkineista, kielikylpyyn perehtyneistä opettajista alkaa olla pula. Yläasteen kielikylpyopetuksen järjestäminen pääkaupunkiseudulla ei myöskään ole osoittautunut ongelmattomaksi. Silti lukuisat hyvät oppimiskokemukset osoittavat, että kielikyllyn avulla voidaan rikastaa jo varhain lasten kielellistä elämää ja luoda suomalaiseen yhteiskuntaan luonnollista kaksikielisyttä.

Kirjallisuutta

- Buss, Martina – Mård, Karita 1999. *Ruotsin ja suomen kielen kielikyllyn kartoitus Suomen peruskouluissa lukuvuonna 1998-99*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Selvityksiä ja raportteja No 46.
- Laurén, Christer (toim.) 1991. *Kielikylpymenetelmä: Kielen käyttö mielekkääksi*. Vaasan yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja 1/1991.
- Laurén, Christer 1999. *Språkbad. Forskning och praktik*. Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia 226. Språkvetenskap 36.

10.4. EU:n jäsenyyden vaikutus Suomen kansalliskieliin

Euroopan unionin kielipolitiikkaa täydennetään uusien jäseneksi liittymisien yhteydessä ja tähän mennessä liittyvän valtion pääkieli eli kansallisen enemmistön kieli on otettu yhteisön viralliseksi kieleksi. Suomen liittyminen Euroopan unioniin vuoden 1995 alusta merkitsi näin ollen sitä, että maan enemmistökielestä suomesta tuli virallinen kieli unionissa. Samalla suomesta tuli yleensäkin ensimmäisen kerran kansainvälisissä yhteyksissä käytettävä virallinen kieli. Ruotsi liittyi EU:n jäseneksi samaan aikaan Suomen kanssa ja myös ruotsista tuli EU:n virallinen kieli (Neuvoston asetusta N:o 1, annettu 15 päivänä huhtikuuta 1958, Euroopan talousyhteisössä käytettäviä kieliä koskevien järjestelyjen vahvistamisesta, (EYVL N:o 17, 6.10.1958), sellaisena kuin se on viimeksi täydennettynä Suomen ja Ruotsin liittymisen yhteydessä), joten Suomen ei liittymisneuvottelujen yhteydessä tarvinnut erikseen neuvotella ruotsin asemasta EU:ssa. Suomen molemmat kansalliskielet ovat siis EU:n virallisia kieliä, mikä merkitsee Suomelle erittäin suotuisaa kieliasemaa unionissa. Esimerkiksi unionin primäärioikeuden sopimuksista tehdyt suomen- ja ruotsinkieliset versiot ovat todistusvoimaisia samoin edellytyksin kuin aiemmilla virallisilla kielillä laaditut tekstit.

Pohjoismaisessa yhteistyössä on perinteisesti käytetty vain norjaa, ruotsia ja tanskaa, mutta EU-jäsenyyden seurauksena suomen kieli on saanut kansainvälisesti vahvistuneen aseman ja tämän myötä suomalaiset ovat voineet havaita, että pohjoismaisessa yhteistyössä itsensä syrjityiksi tunteneet suomea puhuvat suomalaiset itse asiassa osaavat – ja ymmärtävätkin – useampia pohjoismaisia kieliä kuin norjalaiset, ruotsalaiset ja tanskalaiset yleensä. Sama koskee tietysti myös islantilaisia, joiden kieltä ei myöskään käytetä pohjoismaisessa yhteistyössä.

Samalla kun suomen ja ruotsin kieli on EU-jäsenyyden myötä hyväksytty myös EU:n kansainvälisissä virallisissa kokouksissa käytettävissä olevaksi kieleksi, on toisaalta Suomessa myös herännyt keskustelua siitä, että EU:ssa tuotetut suomen- ja ruotsinkieliset tekstit – jotka yleensä ovat käännöksiä – saattavat vaikuttaa negatiivisesti myös Suomessa käytettyyn suomen ja ruotsin kieleen. Tämä pelko ei kielenhuollon kannalta ole aiheeton, mutta toisaalta esimerkiksi Euroopan parlamentin, neuvoston ja komission joulukuussa 1998 hyväksymässä toimielinten välisessä sopimuksessa yhteisön lainsäädännön laatua koskevista suuntaviivoista (1999/C 73/01) suositellaan Pohjoismaissa perinteisesti noudatettua käytäntöä, jonka mukaan myös säädösteksteissä pyritään käyttämään yleiskieltä. Esimerkiksi 1 suuntaviivassa edellytetään, että ”yhteisön säädökset on laadittava selkeiksi, yksinkertaisiksi ja täsmällisiksi”. EU:n vireillä olevan laajentumisen yhteydessä joudutaan ottamaan kantaa myös EU:n virallisiin kieliin. Suomen intressinä on edelleenkin säilyttää sekä suomen että ruotsin kieli EU:n virallisena kielenä.

V PÄÄTELMÄT

11. KANSALLISKIELTEN TAUSTA

11.1. Tiivistelmä

Kansalliskielten historiallista, kulttuurista ja sosiologista taustaa ja Suomen kaksikielisen yhteiskunnan eräitä keskeisiä piirteitä on edellä käsitelty lähinnä 1800-luvulta lähtien nykypäivään. Lyhyesti on kosketeltu myös Ruotsin aikaisia kielioloja, koska silloinen kehitys loi perustaa Suomen kieliolojen ominaispiirteille. Suomalaisen identiteetin kehityksessä suuriruhtinaskunnan aika on kuitenkin ollut ratkaiseva. Silloin tehtiin monet suomen ja ruotsin asemaa koskevat perusratkaisut, aina suomen kielen aseman virallistamisesta suomen ja ruotsin yhdenvertaisuuden takaamiseen. Vuoden 1922 kielilaki oli tämän kehityksen eräänlainen päätepiste ja konkreettinen lopputulos, samoin laki, joka edellyttää valtion virkamiehiltä kummankin kielen taitoa. Sittenkin kielilainsäädäntöön on – usein poliittisten kompromissien tuloksena – tehty muutoksia, jotka ovat tehneet laista alkuperäistä kielilakia vaikeammin sovellettavan. Tärkeimmät sisällölliset muutokset tehtiin vuosina 1935, 1975 ja 1996. Vuonna 1991 säädettiin Suomen ensimmäinen laki saamen kielen käyttämisestä viranomaisissa. Tällä lailla ja sen jälkeisillä saamen kieliä koskevilla lainsäädäntötoimilla on vahvistettu syrjittyjen saamen kielten asemaa ja tehty ne näkyviksi Suomessa.

Keskeinen kielten asemaan ja käytäntöön vaikuttava seikka on kielten rooli koulujärjestelmässä. Rinnakkaiskoulujärjestelmän aikana ei kansakouluun kuulunut muiden kielten kuin äidinkielen opetusta. Vuodesta 1964 lähtien toinen kotimainen kieli ja vieras kieli saattoivat kuulua kansakoulun pysyviin oppiaineisiin. Vuoden 2000 keski-ikäisistä suomalaisista siis hyvin monet ovat voineet kouluaikanaan saada toisen kotimaisen kielen opetusta. Selvästi kansalliskielten asemaa koulujärjestelmässä on vahvistanut koko ikäluokkaa koskevan peruskoulun kieliohjelma. Peruskoulu-uudistuksen 1972–1977 yhteydessä kaikille pakollisiksi oppiaineiksi tuli kaksi oppilaalle vierasta kieltä, joista toisen tuli olla toinen kotimainen kieli. Suomen yhteiskunnan monikielistyessä ja vanhojen Suomessa puhuttujen kielten näkyvyyden lisääntyttyä myös äidinkielen käsite on muuttunut; nyttemmin äidinkielen käsitteellä viitataan asianmukaisesti oppilaan äidinkieleen, eikä äidinkieltä mielletä enää pelkästään suomen tai ruotsin kieleksi. Myös lukion ja ammatillisen koulujärjestelmän kielivalikoima on monipuolistunut. Kaikkiaan ajanjakso peruskoulu-uudistuksesta nykyaikaan on merkinnyt huomattavaa kansallisen kielivarannon laajentumista ja taannut kansalliskielille koululaitoksessa vakaan aseman.

Ylioppilastutkinto, jonka historia ulottuu aina vuoteen 1852, on niin ikään kokenut olemassaolonsa aikana monia muutoksia. Nykyisen kaltainen perusrakenne tuli käyttöön vuonna 1947, jolloin pakollisia kirjallisia kokeita olivat äidinkieli (tuolloin suomi tai ruotsi), toinen kotimainen kieli, vieras kieli ja vaihtoehtoisesti joko matematiikka tai reaalikoe. Vuodesta 1994 lähtien äidinkielen kokeen on voinut suorittaa myös saamen kielessä. Niin ikään vuodesta 1994 lähtien oppilas on halutessaan voinut suorittaa ”suomi tai ruotsi toisena kielenä” -kokeen. Erilaisia ylioppilastutkinnon rakennekokeiluja on meneillään.

Suomalaiselle kouluhallinnolle ominainen piirre on, että suomen- ja ruotsinkielistä opetusta on hoidettu ja hoidetaan edelleen omana linjanaan. Nykyisin opetustoimesta ei säädetä erityislaeissa, vaan noudatetaan kuntalain säännöksiä, joiden mukaan kaksikielisessä kunnassa on asetettava

opetustoimen hallintoon erillinen toimielin kumpaakin kieliryhmää varten tai yhteinen toimielin, joka jakautuu kieliryhmiä varten jaostoihin.

Yliopistojen kieltä koskeva historia on paljolti Helsingin yliopiston historiaa, koska se oli pitkään maan ainoa yliopisto. Kysymys Helsingin yliopiston kielestä ratkaistiin kielitaisteluiden jälkeen 1937, jolloin säädetyn yliopistolain muutoksen mukaan yliopiston opetuskieli on suomi, ja ruotsin kielen käytöstä on erilliset säännökset. Eräillä aloilla on huolehdittava siitä, että riittävä määrä ruotsin kieltä taitavia henkilöitä koulutetaan maan tarpeisiin. Helsingin yliopiston ja eräiden muiden korkeakoulujen tutkintokielinä ovat lain nojalla suomi ja ruotsi.

Suomenruotsalainen kulttuuri on osa suomalaista kansallista kulttuuria, ja sen vaikutus myös suomenkieliseen osaan Suomea on ollut ja on merkittävä. Sillä on luonnollisesti monia yhteisiä piirteitä suomenkielisen kulttuurin kanssa, mutta myös selvä oma leimansa. Nimenomaan ruotsin kieli on ollut aina suomenruotsalaisuuden selvin piirre, jonka turvin suomenruotsalaisuus on saanut myös alueelliset ominaispiirteensä. Suomenruotsalaisuuteen on myös aina kuulunut ja kuuluu likeinen yhteys Ruotsiin ja muihin Pohjoismaihin, ja tällä yhteydellään suomenruotsalaiset ovat olleet vaikutteita välittävä silta suomenkielisen kulttuurin ja muun pohjoismaisen kulttuurin välillä. Kaksikielisyyden leimaamaa suomenruotsalaista kulttuuria voi luonnehtia moni-identtiseksi kulttuuriksi, jota kantavat yksilöt ovat olleet useamman kulttuurin jäseniä jo silloin, kun moni-identiteetistä ei vielä puhuttu.

Suomalaiselle yhteiskunnalle tyypillinen piirre on ollut kaksikielisuus. Se on merkinnyt eri yksilöiden elämässä eri näkökulmaa kaksikielisyuteen. Suomessa on yksikielisiä suomenkielisiä ja yksikielisiä ruotsinkielisiä, vaikka koulutuksen kautta näiden määrä viime vuosikymmeninä onkin vähentynyt. Näiden kahden ryhmän välissä on eri tavoin kaksikielisiä yksilöitä, joilla voi olla joko suomen- tai ruotsinkieliset juuret. Suomenkieliset ovat saavuttaneet pääsyn ruotsin taitoon useimmiten koulussa, ruotsinkieliset joko koulussa tai kaksikielisessä elinympäristössään. Ne yksilöt, jotka ovat lapsuudesta saakka kaksikielisiä, ovat voineet hyödyntää ruotsinkielistä koulujärjestelmää ja vahvistaa siten ruotsin kieltään ja suomenruotsalaisen kulttuurin tuntemustaan. Yksilö voi kuitenkin tehdä valintoja vain, jos yhteiskunnan olot takaavat hänelle valinnan mahdollisuuden. Tämä ei kaksikielisessä Suomessakaan aina ole itsestään selvää.

Ahvenanmaan ruotsinkielisyys perustuu kansainväliseen oikeuteen. Ahvenanmaan ruotsinkielisyydellä on valtiosääntöoikeudellinen suoja, josta on Suomen liittyttyä Euroopan unioniin määrätty myös liittymisasiakirjaan liittyvässä pöytäkirjassa. Ahvenanmaalla ruotsi on sekä valtion viranomaisten, maakuntaviranomaisten että kuntien virkakieli. Tuomareilta ja julkista valtaa käyttäviltä valtion virkamiehiltä vaaditaan kuitenkin vastaava suomen ja ruotsin taidon näyttö kuin valtakunnassa muutoinkin. Ahvenanmaan suomenkielisillä on itsehallintolain 37 §:n nojalla oikeus käyttää omaa kieltään valtion viranomaisissa.

Muiden kuin suomen ja ruotsin asemasta on nykyään säädetty perustuslaissa ja erillislainsäädännössä, kuten perusopetuslaissa. Suomessa on kuitenkin aina ollut pieniä ryhmiä muunkielisiä. Vanhastaan Suomessa on käytetty kolmea saamen kieltä, romanikieltä ja suomalaista viittomakieltä. Varsinkin 1800-luvulta lähtien maassa on puhuttu jonkin verran myös venäjää, saksaa, viroa ja tataarin kieltä. Erityisen paljon Suomen kielikartta on muuttunut 1980-luvulta lähtien. Näin Suomen suurimpiin kieliryhmiin kuuluvat nykyisin esimerkiksi vietnam ja somali. Vaikka Suomessa puhutaan yli 120:tä kieltä, muiden kuin suomen ja ruotsin puhujien ryhmät ovat varsin pieniä. Uudet ryhmät ovat auttaneet näkemään äidinkielen käsitteen uudessa valossa, mikä näkyy esimerkiksi siten, että kouluissa opetetaan oppilaiden äidinkieliä ja suomen ja ruotsia opetetaan toisena kielenä.

Kaksikielisen Suomen lähihistoriasta on syytä mainita erityisesti kolme seikkaa. Kielirajan ylittävät avo- ja avioliitot ovat lähihistoriassa sekä vähentäneet että nyttemmin lisänneet kaksikielisten suomalaisten määrää. Myös pieni osa suomenkielisistä kodeista erityisesti pääkaupunkiseudulla ja Vaasan seudulla on kielikylpyopetuksen kautta löytänyt mahdollisuuden kasvattaa lapsista kaksikielisiä. Jäsenyys Euroopan unionissa taas on poliittisissa yhteyksissä ja yhteiskunnassa yleensä vahvistanut suomen ja ruotsin asemaa, koska kumpikin on Euroopan unionin virallinen kieli.

11.2. Päätelmiä

Suomen kansalliskielten historiallisen, kulttuurisen ja sosiologisen taustan tarkastelu on tuonut esiin monia, juuri suomalaiselle kieliyhteisölle ominaisia seikkoja. Historia osoittaa, että kieli ei ole Suomen oloissa koskaan ollut sivuseikka, vaan Suomen kahta kieltä koskevat ratkaisut ovat olleet osa keskeisistä yhteiskunnallisista ja yksilöiden oikeuksiin liittyvistä ratkaisuista, koskivat ne sitten koulujärjestelmää, yliopisto-opetusta, hallinnon eri alojen kielenkäyttöä tai muita yksilön yhteiskunnallisiin oikeuksiin liittyviä ratkaisuja. Erityisesti koulu- ja yliopisto-opetusta koskevat ratkaisut ovat konkreettisesti vahvistaneet kumpaakin kansalliskieltä, ja koulun kieliohjelma on ainakin periaatteessa taannut kielellisen tasa-arvon. Suomen ja ruotsin rinnakkainelolla on siten Suomessa pitkä, yhteiskunnan eri toimintaloikoille ulottuva historia.

Kahden kielen rinnakkainelo ei synny itsestään eikä kaikissa oloissa. Rinnakkainelon luontevuus Suomessa selittyy siitä, että kumpikin kieliryhmä on olennainen osa Suomea ja molemmat muodostavat yhdessä tiiviin ja toisiinsa kietoutuneen kokonaisuuden. Kaksi kieltä ovat olleet – ja ovat yhä – yhden Suomen kansan ja sen muodostaman yhteiskunnan keskeinen ominaisuus ja yksilön elinehto. Yksilölle oma äidinkieli, suomi tai ruotsi, on ollut lähtökohta oman kulttuurin tuntemukseen ja sen luomiseen ja sitä kautta koko omakuvan syntymiseen.

Myös erityisratkaisuihin, kuten Ahvenanmaan asemaa koskeva lainsäädäntö osoittaa, kieli on ollut merkittävä yksilön oikeuksien suojaamiseen tähtäävä argumentti. Vaikka kieliriitoja ja erilaisia mielipiteitä on esiintynyt historian eri vaiheissa, on tultu tilanteeseen, jossa suomalaista yhteisöä voi luonnehtia luonnollisen kaksikielisuuden yhteiskunnaksi. Tämä luonnollinen kaksikielisyys tuntuu monin tavoin. Esimerkiksi muunkielisten suomalaisten oman äidinkielen opetus peruskoulussa järjestettiin 1990-luvun alussa varsin ripeästi. Tämä johtui mahdollisesti siitä, että maassamme oli valmiina koulujärjestelmä, jossa oman äidinkielen oikeus oli taattu muillekin kuin maan valtakieltä, eli suomea, äidinkielenään käyttäville. Lisäksi Ruotsista oli saatu esimerkki muun kuin ruotsin kielen opetuksesta äidinkielenä. Ylipäätään myönteinen suhtautuminen eri kielten oppimiseen ja opettamiseen on Suomessa selviö. Suotuisa maaperä oli siten lisännyt ymmärrystä siihen, että jokaisella lapsella on oikeus saada oman äidinkielen opetusta.

Vankan kielitietoisuuden pitkä historia ja sen luonnollisuus suomalaisessa yhteiskunnassa näkyy eritoten siinä, että Suomessa on lähes 80 vuotta ollut voimassa kahden kansalliskielen kielilaki ja että perustuslaissa ja muussa lainsäädännössä on kieltä koskevia säännöksiä. Muiden kuin maan valtakieltä puhuvien asema ei kuitenkaan koskaan ole itsestäänselvyys eikä mahdollisilta epäkohdilta pidä sulkea silmiä, vaan niiden korjaamiseksi lakeja on muutettava niin, että ne vastaavat kulloisenkin yhteiskunnan tarpeita. Kielilaki ei ole poikkeus, sillä laki on kielellisesti, lakiteknisesti ja osittain myös sisällöllisesti vanhentunut ja vaikeasti ymmärrettävissä.

Lailla ei kuitenkaan vielä taata sitä, että yksilö todella voi arjessaan nauttia lain takaamista oikeuksista. Kielilaki on perusta ja lähtökohta, jota muu lainsäädäntö täsmentää. Näiden turvin valtion ja kuntien viranomaiset ja kaikki kansalaiset voivat tehdä ratkaisuja Suomen kansalliskieliin liittyvissä asioissa. Kielilailla ja siihen liittyvillä laeilla on niin ikään mahdollisuus vahvistaa paitsi Suomen kansalliskieliä myös muita äidinkieliä puhuvien asemaa yhteiskunnassa ja jatkaa henkisesti rakenteeltaan monikielisen Suomen jokaisen yksilön kielellisten oikeuksien rakentamista.

11.3. Sammanfattning

Nationalspråkens historiska, kulturella och sociologiska bakgrund och det tvåspråkiga Finlands centrala särdrag har ovan behandlats huvudsakligen från och med 1800-talet fram till i dag. Språkförhållandena under den svenska tiden har också behandlats i korthet eftersom den dåtida utvecklingen lade grunden för särdragen för språkförhållandena i Finland. För utvecklingen av den finska identiteten har storfurstendömetiden emellertid varit avgörande. Då fattades många av de grundläggande besluten gällande det finska och svenska språkets ställning, från det att finskan gavs officiell status ända till att finskan och svenskan garanterades jämlikhet. Språklagen från 1922 var ett slags kulmen på och det konkreta resultatet av denna utveckling såsom också lagen genom vilken av statstjänstemän förutsätts kunskap i de båda språken. Sedermera har det – ofta som resultat av politiska kompromisser – gjorts ändringar i språklagstiftningen och dessa har lett till att lagen blivit svårare att tillämpa än den ursprungliga språklagen. De viktigaste ändringarna beträffande innehållet gjordes 1935, 1975 och 1996. År 1991 stiftades Finlands första lag om användning av samiska hos myndigheter. De diskriminerade samiska språkets ställning har genom denna lag och senare lagstiftningsåtgärder gällande de samiska språken stärkts och de samiska språken har därmed getts en synligare ställning i samhället.

En central faktor när det gäller språkets ställning och deras användning är språkets roll i skolsystemet. Under parallellskolsystemets tid hörde inte undervisning i andra språk än modersmålet till folkskolan. Från och med år 1964 kunde det andra inhemska språket och ett främmande språk höra till folkskolans permanenta undervisningsämnen. Många av dem som år 2000 är i medelåldern har under sin skolgång kunnat få undervisning i det andra inhemska språket. Nationalspråkets ställning i skolsystemet har tydligt stärkts av grundskolans språkplan, som gäller hela åldersklassen. I och med grundskolereformen 1972–1977 blev det för alla obligatoriskt med två främmande språk, varav det ena skulle vara det andra inhemska språket. Då det finländska samhället blivit allt flerspråkigare och de språk, som sedan gammalt talats i Finland blivit synligare, har också begreppet ”modersmålet” fått en ny betydelse. Nuförtiden avses med modersmål elevens faktiska modersmål och därmed är modersmål inte längre endast finska eller svenska. Språkurvalet i gymnasiet och i yrkesskolsystemet har också utvidgats. Som helhet kan konstateras att tiden från och med grundskolereformen till i dag har betytt en märkbar utvidgning av den nationella språkkunskapen samtidigt som den garanterat nationalspråken en stabil ställning inom utbildningsväsendet.

Studentexamen, vars historia sträcker sig till 1852, har också under sin existens genomgått flera förändringar. Studentexamens grundstruktur enligt den modell som tillämpas i dag togs i bruk 1947. Då var modersmålet (på den tiden finska eller svenska), det andra inhemska språket, ett främmande språk och alternativt matematik eller realprovet obligatoriska skriftliga prov. Från och med 1994 kan modersmålsprovet också avläggas i samiska och samma år introducerades en möjlighet för eleven att enligt önskemål avlägga ett prov i ”finska eller svenska som andra språk”. Försök med ändringar av studentexamens uppbyggnad pågår som bäst.

Ett utmärkande drag för den finska skolförvaltningen är att den finsk- och svenskspråkiga undervisningen har skötts och fortsättningsvis sköts som två separata linjer. I dag ingår bestämmelserna om skolväsendet inte i speciallagstiftning; däremot följs bestämmelserna i kommunallagen. Enligt dessa skall i tvåspråkiga kommuner för skolväsendets förvaltning tillsättas ett separat organ för vardera språkgruppen eller ett gemensamt organ, med separata avdelningar för vardera språkgrupperna.

Universitetsspråkets historia sammanfaller i hög grad med Helsingfors universitets historia eftersom det länge var landets enda universitet. Frågan om Helsingfors universitets språk löstes efter språkstriderna år 1937. Med en ändring av den då antagna universitetslagen bestämdes att universitetets undervisningsspråk är finska och att särskilda bestämmelser gäller för användning av svenska. På bestämda områden skall enligt lagen särskilt garanteras att ett tillräckligt antal personer med kunskaper i svenska utbildas för landets behov. Med stöd av lagen är examensspråket i Helsingfors universitet och vissa andra universitet finska och svenska.

Den finlandssvenska kulturen är en del av den finska nationella kulturen och dess inflytande på det finskspråkiga Finland har varit och är även i dag betydande. Den uppvisar naturligtvis många gemensamma drag med den finskspråkiga kulturen, men har samtidigt en tydlig särprägel. Det tydligaste draget i finlandssvenskheten är uttryckligen det svenska språket och det är även med stöd av språket som finlandssvenskheten fått sina lokala särdrag. Till finlandssvenskheten hör och har alltid hört ett nära kontakt till Sverige och de andra nordiska länderna och denna kontakt har lett till att finlandssvenskarna fungerat som brobyggare för impulser mellan den finska kulturen och kulturen i de övriga nordiska länderna. Den av tvåspråkighet präglade finlandssvenska kulturen kan därför karaktäriseras som en multikulturell kultur, i vilken individerna varit medlemmar av flera kulturer redan innan man började tala om multikulturella fenomen.

Tvåspråkigheten har varit ett typiskt särdrag för det finska samhället och den har för olika individer gett olika synvinkel på tvåspråkighet. I Finland finns det såväl enspråkigt finskspråkiga som enspråkigt svenskspråkiga personer, även om deras antal under de senaste årtiondena till följd av utbildningen minskat. Utöver dessa enspråkiga grupper finns individer med antingen finsk- eller svenskspråkiga rötter, som på olika sätt är tvåspråkiga. De finskspråkiga har i allmänhet förvärvat sina kunskaper i svenska i skolan, de svenskspråkiga antingen i skolan eller i en tvåspråkig omgivning. Individer, som vuxit upp som tvåspråkiga, har kunnat tillgodogöra sig det svenskspråkiga skolsystemet och därmed förkovra sina kunskaper i det svenska språket och den finlandssvenska kulturen. Personliga val är emellertid möjliga endast om samhället skapar förutsättningarna. Detta har inte ens i det tvåspråkiga Finland alltid varit en självklarhet.

Ålands status som svenskspråkigt baserar sig på folkrätten. Ålands svenskspråkiga status har ett i grundlagen befast skydd, om vilket även vid Finlands inträde i Europeiska unionen gavs bestämmelser i ett särskilt protokoll till anslutningsakten. Svenska är på Åland både de statliga myndigheternas, landskapsmyndigheternas och kommunernas språk. Av domare och av personer som utövar offentlig makt krävs emellertid motsvarande kunskapsprov i finska och svenska som i riket. Den finskspråkiga befolkningen på Åland har med stöd av 37 § självstyrelselagen rätt att vid statliga myndigheter använda sitt eget språk.

Om ställningen som andra språk än finska och svenska finns det bestämmelser i grundlagen och i speciallagstiftning, till exempel i lagen om grundläggande utbildning. I Finland har det emellertid alltid funnit små grupper som talar något annat språk än finska och svenska. I Finland används sedan

urminnes tider tre olika samiska språk samt romani och finskt teckenspråk. I synnerhet från och med 1800-talet har även ryska, tyska, estniska och tatariska talats i någon mån. Finlands språkkarta har särskilt sedan 1980-talet genomgått djupgående förändringar. Till de största språkgrupperna i Finland hör nuförtiden till exempel vietnamesiska och somali. I Finland talas det i dag mer än 120 språk, men det oaktat är de grupper, som talar andra språk än finska och svenska rätt små. Tack vare dessa nya grupper ser vi nu modersmålsbegreppet i ett nytt ljus, vilket bland annat syns i att skolorna undervisar elevernas eget språk som modersmål medan finska och svenska undervisas som andra språk.

I det tvåspråkiga Finlands närhistoria finns det tre omständigheter som särskilt bör nämnas. Äktenskapen och samboförhållandena över språkgränsen har under senare tid både minskat och numera också ökat antalet tvåspråkiga finländare. I synnerhet i huvudstadsregionen och i Vasatrakten har en liten grupp finskspråkiga hem i och med språkbadsundervisning funnit en möjlighet att uppfostra barnen till tvåspråkiga finländare. Medlemskapet i Europeiska unionen har å sin sida stärkt finskans och svenskans ställning i politiska sammanhang och i samhället, eftersom båda språken är officiella språk i Europeiska unionen.

11.4. Slutsatser

Utredningen om Finlands nationalspråks historiska, kulturella och sociologiska bakgrund har lyft fram många särdrag, som är typiska särskilt för den finska språkgemenskapen. Historien visar att språket aldrig varit något sekundärt i Finland utan att de beslut som fattats beträffande Finlands två språk har utgjort en del av det mest centrala beslutsfattandet både i samhällseliga ärenden och i ärenden som gäller individens rättigheter, vare sig de gällt skolsystemet, universitetsundervisningen, språkbruket inom olika sektorer av förvaltningen eller andra beslut som gäller individens samhällseliga rättigheter. Särskilt de beslut som gällt skol- och universitetsundervisningen har på ett konkret sätt stärkt båda nationalspråken och skolans språkprogram har åtminstone i princip tryggt den språkliga jämställdheten. Det finska och svenska språkets samexistens i Finland har med andra ord långa anor, som omfattar många olika funktionsområden i samhället.

Samexistensen mellan två språk föds inte av sig själv eller under alla förhållanden. Den naturliga språkliga samexistensen i Finland förklaras av att båda språkgrupperna utgör en väsentlig del av Finland och av att de tillsammans bildar en oskiljaktlig helhet. Finlands två språk har varit – och är fortsättningsvis – en central egenskap för det finska folket och samhället, och ett livsvillkor för individen. För individen har modersmålet, finska eller svenska, varit utgångspunkten för att lära känna och forma den egna kulturen och därigenom för uppkomsten av hela den egna identiteten.

Även i särlösningar har språket varit ett betydande argument i strävan att trygga individens rättigheter. Ett exempel på detta är lagstiftningen som gäller Åland. Under historiens lopp har det visserligen förekommit språkstrider och olika åsikter om nationalspråken har framförts, men i dag har vi uppnått en situation i vilken det finländska samhället kan karaktäriseras som ett samhälle som på ett naturligt sätt är tvåspråkigt. Vi känner av denna naturliga tvåspråkighet på många sätt. Ett exempel från början av 1990-talet är det smidiga införandet av undervisning i det egna modersmålet i grundskolan för finländare med ett annat modersmål än finska eller svenska. Detta kan ha berott på att vi redan hade ett skolsystem i vilken rätten till modersmålet är garanterad också för andra än för dem som talar landets majoritetsspråk, det vill säga finska. Därtill fanns det exempel från Sverige av undervisning i modersmålet på andra språk än svenska. Överhuvudtaget ter sig en positiv inställning

till språkinläring och språkundervisning självklar i Finland. Det fanns därför en gynnsam grogrund för en insikt om att varje barn har rätt till undervisning i det egna modersmålet.

Den långa historien av solid språkmedvetenhet och dess självklarhet i det finländska samhället syns framför allt i att Finland har en språklag som gäller båda nationalspråken och som varit i kraft i nästan 80 år samt att det i grundlagen och i annan lagstiftning ingår bestämmelser om språk. Landets majoritetsspråket är emellertid det enda språk vars ställning alltid varit en självklarhet och man skall inte blunda för eventuella missförhållanden utan lagarna måste ändras så att de motsvarar behoven för respektive samhälle. Språklagen utgör inget undantag eftersom lagen är språkligt, lagtekniskt och delvis även till innehållet föråldrad och svår att förstå.

Det är emellertid inte möjligt att med lag garantera att individen i vardagslivet får åtnjuta de rättigheter som enligt lagen tillkommer honom. Språklagen utgör fundamentet och utgångspunkten, som preciseras i annan lagstiftning. Med hjälp av den kan statliga och kommunala myndigheter och alla medborgare fatta beslut i ärenden beträffande Finlands nationalspråk. Med hjälp av språklagen och lagar i anslutning till den är det även möjligt att stärka såväl Finlands nationalspråk som de individers ställning i vårt samhälle, som har ett främmande modersmål, och att fortsätta bygga varje individs språkliga rättigheter i ett Finland genomsyrat av mångspråkighet.